

Közép-Európai Közlemények

XIV. évfolyam 1. szám, 2021/1.

№52

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

XIV. évfolyam 1. szám,
2021/1.
№52

Ezen folyóiratszám
a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
143. kiadványa

A megjelenés időpontja:
2021. május 31.

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László – Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

a 2021. május 1.–2025. május 1. közötti időszakban

Dr. habil. Bene Krisztián, Pécsi Tudományegyetem
Dr. habil. Dömök Csilla, Pécsi Tudományegyetem
Dr. habil. Szabó Pál Péter – Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Hajdú Zoltán DSc – MTA KRTK
Dr. habil. Keczer Gabriella – Szegedi Tudományegyetem
Dr. PhD Miklós Péter – Tornyai János Múzeum, szakmai tanácsadó
Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Loránd Tudományegyetem
Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest)

A Szerkesztő Bizottság határon túli tagjai:

Dr. PhD Andrej Tóth – University of Economics, Prague
Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad, Újvidék
Dr. PhD Tonk Márton – Sapientia EMTE, Kolozsvár

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására
Elnök: Dr. Gulyás László
6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

A Szerkesztőség székhelye és levélcíme:

Egyesület Közép-Európa Kutatására,
6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

A Szerkesztőség e-mail-címe:

laszlo.gulyas65@gmail.com

ISSN 1789-6339 (nyomtatott)

ISSN 2676-878X (online)

Nyomda:

S-Paw, Üllés

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

1. **Folyóiratunk lektorált folyóirat.** Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két, PhD vagy DSc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. **dupla vak lektorálás!**
2. **Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:**
 1. **MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
 2. **EPA** (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
 3. **HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek)
3. **Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Regionális Tudományok Bizottsága folyóiratlistáján 2010 és 2016 között C-kategóriás folyóiratként szerepelt.**
4. **2017-től folyóiratunk előrelépett, a IX. Osztályon B-kategóriás folyóirat minősítést kapott.**
5. **Folyóiratunkat a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága a DSc eljárás során A-kategóriás folyóiratként fogadja el.**
6. **Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) referált folyóiratként került nyilvántartásba.**
7. **Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában,** teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:
 - A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: www.vikek.eu
 - SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: <http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>
8. **Folyóiratunk évente négyszer jelenik meg, az alábbi időpontokban:**
 - adott évi első szám: **március**
 - adott évi második szám: **május**
 - adott évi harmadik szám: **október**
 - adott évi negyedik szám: **december**

CENTRAL EUROPEAN STUDIES
a referenced journal of history, regional science, geography,
economics and management

Our journal was founded in 2008, as a scientific forum of the Virtual Institute for Central-European Research, in close cooperation with the University of Szeged. Four issues are published each year, in March, May, October and December.

Geographically, the topics are focused on Central-Europe, covering the following scientific areas: 20th century history and political-geographical issues, regional science (regionalism and regionalization), economics and business administration.

The journal is headed by an editorial board. Basically, papers are written in Hungarian, with English abstracts. But it is possible to submit papers written in English as well, with the permission of the editor-in-chief. Submitted papers are blind-reviewed by two lecturers.

Editor-in-chief:

László Gulyás – University of Szeged

Editorial Board:

Editorial Board:

Bene Krisztián, University of Pécs (Pécs)

Dömök Csilla, University of Pécs (Pécs)

Ferenc Szávai – University of the Reformed Church (Budapest)

Pál Péter Szabó, Eötvös Loránd University (Budapest)

Zoltán, Hajdú, Hungarian Academy of Sciences KRTK (Budapest)

Gabriella Keczer, University of Szeged (Szeged)

Péter Miklós, János Tornyai Museum (Hódmezővásárhely)

Zoltán Maruzsa, Eötvös Loránd University (Budapest)

Andrej Tóth, University of Economics (Prague)

Imre Nagy – University of Novi Sad (Novi Sad)

Márton Tonk, Sapientia Hungarian University of Transylvania (Cluj-Napoca)

Published by:

VIKEK – Association for Research in Central Europe, Hungary

Address:

Egyesület Közép-Európa Kutatására Hungary,

6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

laszlo.gulyas65@gmail.com

Download from: vikek.eu

HU ISSN 1789-6339 (print)

HU ISSN 2676-878X (online)

Szeged, Hungary

31. 05. 2021.

TARTALOMJEGYZÉK

REGIONÁLIS TUDOMÁNY ROVAT

- Dömök Csilla:** A régiók jelentősége a mai európai politikai életben 9
- Bali Lóránt – Csapó János:** Marketing stratégia a szelíd turizmus szolgálatában
a Mura régió ETT-ben 25

GEOPOLITIKAI ROVAT

- Kálmán Botond – Juhász Tímea – Tóth Arnold:** A migrációval járó
egészségügyi kockázatok 45

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- Nyári Tamás:** A sikondai gyógyfürdő az államosítás előtt és után 63
- Domonkos Endre:** Az „új szakasz gazdaságpolitikája Közép- és
Kelet-Európában 81

RECENZÍÓ ROVAT

- Gulyás László (főszerk.):** A trianoni békediktátum története hét kötetben. IV. kötet:
Csüllög Gábor – Gulyás László – Suba János (2020): Térképek a trianoni
békediktátum történetéhez. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
Ismerteti: Zeman Ferenc. 99

Dr. habil. DÖMÖK Csilla
egyetemi docens
PTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

associate professor
Univesity of Pécs
Faculty of Arts and Social Science
email: csilladomok@yahoo.de

**A RÉGIÓK JELENTŐSÉGE A MAI EURÓPAI
POLITIKAI ÉLETBEN**

*THE SIGNIFICANCE OF REGIONS IN TODAY'S EUROPEAN
POLITICAL LIFE*

ABSTRACT

Regions appeared as autonomous entities on the European political stage not only in recent years. The activity of regions has been recorded for decades. It focuses above all on the cross-border cooperation of regions, and was supplemented by the trans-national agreements of regions, which served to practice their representation against the governments of nation states as well as international organisations, in particular, the European Council and the European Community. Most recently, regions have drawn attention to their presence more and more and when doing so have found increasing attention. Their centre of activity is now obviously located within the EU and the integration processes. Regions as the political factors of the EU context show a wide range of activities that can be summarized under the label of 'the regions of Europe'. The name, as a frequently used slogan, is lacking a clear and at the same time jointly agreed, accepted content. Regions and regionalism are rather flourishing in Europe. But what do regionalism and the expression Europe of regions exactly mean? There are many approaches to the question, the concept of cross-border interregionality between the Member States of the European Union, or the effort to make regions the basic building blocks of European integration instead of states, and the objective to introduce a three-tier structure to the European Union which would extend the already existing tiers of the European Union and

the Member States with a third one, the territorial units within nation states. The first approach has long been adopted, the second approach is rather utopian. The third one is subject to fierce debates: a three-tier European Union with European, nation state and regional levels.

Kulcsszavak: nemzetállamok, nemzetközi együttműködés, integrációs folyamatok, szubszidiaritás, képviselő

Keynotes: nation state, representation, trans-national cooperation, integration process, subsidiarity

1. Bevezetés

A régiók nem csak a közelmúltban jelentek meg az európai politika színpadán, mint önálló szereplők, tevékenységüket már évtizedek óta jegyzik. Ennek középpontjában mindenekelőtt a régiók határokon átnyúló együttműködése áll, ezt egészítették ki a régiók transznacionális megállapodásaival, amelyek arra szolgáltak, hogy a nemzetállamok kormányaival valamint a nemzetközi szervezetekkel, különösképpen az Európa Tanáccsal és az Európai Közösséggel szemben érdekképviselőtükét gyakorolják. Az utóbbi időben a régiók egyre energikusabban és követelőbben hívták fel magukra a figyelmet. Tevékenységük súlypontja jelenleg nyilvánvalóan az EU és az integrációs folyamatokon belül helyezkedik el. A régiók mint az EU-kontextus politikai tényezői igen sokrétű tevékenységet mutatnak fel, amelyek az „Európa régiói” megjelölésben foglalhatók össze. Az elnevezésből, mint sokszor használatos szlogenből azonban hiányzik egy egyértelmű és ugyanakkor közös megegyezéssel alapuló, elfogadott tartalom.

2. A „Régiók Európája”

A Régiók Európája jelszó az első és egyúttal legtágabb értelmezés szerint tartalmazza azt a felfogást – és ugyanakkor követelést –, hogy a régióknak az államok helyébe kellene lépniük az európai egyesülés építőköveiként. Ez a felfogás azon a meggyőződésen alapszik, hogy a nemzetállam a 21. század küszöbén anakronizmussá válik. A nemzetállam európai kontextusban egyrészt túl kicsi ahhoz, hogy képes legyen hatékonyan megoldani a magasan fejlett és egymástól kölcsönösen függő ipari államok többszörösen is határokon átnyúló problémáit; másrésztől gond az államok esetében a polgárokkal szembeni nyitottság hiánya, egyúttal a döntéshozatalok nem kielégítő transzparenciája.

A régiók Európájáról alkotott elgondolás realizálása megkívánná ugyanakkor a fennálló nemzetállamok mélyreható átalakítását, amelyre egy tagállamban sem mutat – Belgium kivételével – semmilyen jel. Bár a tagállamok manapság veszítettek teljesen autonóm cselekvési- és irányítási képességükből és az egy nagyobb térséghez való tartozás – mint azt az EU szemlélteti – időközben mintegy az európai állam alapelemévé és jellemzőjévé vált, az EU-ban zajló folyamatokat és azok irányát többé-kevésbé az államok határozzák meg, főként kormányaik és közigazgatásuk révén. Ha az EU a most érvényben lévő döntésmechanizmusait átruházná egy olyan képződményre, melynek tagjai és építőelemei régiók tucatjai lennének – melyek ráadásul teljesen eltérő jogi és politikai minőséggel bírnak – akkor egy ilyen forgatókönyv szemlélődőinek erős kételyei támadnának e szerkezet problémamegoldó képességét illetően.¹

Teljesen általános értelemben a Régiók Európája jelszó – másodrészt – a specifikus feladatok megoldására létrejött regionális kooperáció jelentésére utal, főként a határon túli területeken, valamint – kicsit specifikusabban – Európa egyesülése számára.² Míg az első aspektusnál a régiók gyakorlati és sokszorosán bevált együttműködéséről van szó, a második aspektus esetében a transznacionális kommunikációs kapcsolatok integrációs folyamatokban, azaz a közösségalkítás folyamatában való közreműködéséről van szó. Harmadrészt és sokkal specifikusabban a „Régiók Európája” jelszó alatt az Európai Közösség illetve – a Maastrichti Szerződés által bevezetett folyamattal kapcsolatban – az Európai Unió bizonyos struktúrájáról alkotott elképzelést értik. Az Európai Közösség illetve az Európai Unió ennek megfelelően három szinten épül fel,³ amelyben a regionális szint önállóan létezik a nemzetállamok szintje és a szupranacionális szint mellett. Ennél a háromszintű felépítésnél egyébként nem hierarchikus struktúráról van szó. Egy ilyen koncepció megvalósulásának előfeltétele ugyanis az, hogy az EU-tagállamokban legyenek olyan régiók, amelyek később saját szintet képviselnének; ez azonban mint ismeretes a legtöbb tagállamban nem teljesül.⁴

Az EU-ban a regionalizációs és föderalizációs folyamatok még nem zárultak le. A centrum és periféria közötti súlymegoszlás nem végleges, új és tartós egyensúlyt még nem találtak. Olaszországban ugyan már hosszú ideje létrehoztak régiókat, – ezek közül néhány sajátos státusszal rendelkezik széles körű autonómia-jogokkal felruházva –, a hatáskörök régiókhoz rendelése és azok együttműködése Rómával mindazonáltal nem tekinthető kielégítően megoldottnak.⁵ Ezekben az esetekben a hatáskörök szubnacionális területi egységekre való áthelyeződéséről van szó, melyek politikai

játékterét bővíteni kell. Ezeknél a tendenciáknál részint etnikai, kulturális vagy történelmi tényezők is szerepet játszanak. A regionalizációs tendenciák ugyanakkor a központi problémák megoldásának tökéletlenségére (ennek belátására) is visszavezethetők. Széles körben terjedtek el aggályok, akár bizalmatlanság is, azokat a döntéseket illetően, amelyeket adott esetben az érintettektől távol hoznak meg. A hiányos demokratikus legitimitás kritikáját ugyan egyelőre, elsősorban a zöld és alternatív csoportosulások körében fogalmazzák meg; ez a kritika időközben túlhaladt ezen és bizonyára nem tulajdonítható egyes politikai-ideológia irányzatoknak.

A régiók növekvő súlyának egy további oka az EU politikája szubnacionális szintre gyakorolt hatásában rejlik. Az Európai Közösség mélyülése során, különösképpen a 80-as években, az EU feladat- és tevékenységi köre folyamatosan kibővült. Az EU tevékenykedése – legyen az a jogi harmonizációval kapcsolatos jogi ügylet, legyen szó akár specifikus programokról vagy akciókról – közvetlenül regionális szinten történik és ott váltja ki az adott reakciókat. Egy területiális egység mint régió definiálása számos kritérium alapján történik, melyek egyedi karakterűvé teszik, a többi hasonlótól megkülönböztetik vagy velük azonosítják. A régió fogalma bizonyos vonatkozásban homogén térségre vonatkozik. Ebben az értelemben egy régiót az alábbi jellemzőkön keresztül határozhatunk meg:

- természet-földrajzi adottságok, melyek egy terroriumot földrajzi régióvá tesznek;
- egy adott terroriumon élő lakosság – vagy nagy többségének – etnikai, nyelvi, kulturális vagy vallási hasonlóságai, melyek ennek a terroriumnak regionális identitást adnak;
- a közös történelmi múlt;
- a gazdasági és társadalmi struktúra, mely egy terrorium sajátosságát/jellemzőjét adja;
- bizonyos politikai ismérvek, melyek egy ilyen területet ebből a szempontból homogén egységgé tesznek és ezáltal a többi területtől elhatárolják.

Territoriális egységek, melyek ezen jegyek alapján régióknak számítanak, különböző megjelenési formát öltenek és eltérő jogi, politikai és funkcionális kvalitásúak:

- közigazgatási régiókat primer gazdasági és politikai tervezés és igazgatás céljából, mint „mesterséges” konstrukciót hoznak létre; ez történhet fölülről is, vagyis központilag, de alulról is, lokális egységek együttműködése révén. Ezek a régiók tervezési és igazgatási céllal lét-

- rejött objektumok keretét szolgálják. Decentralizált közigazgatási egységként a máshol meghozott döntéseket realizálják.
- regionális társulások pusztán funkcionális territoriális tagozódást mutatnak, amelyeket specifikus feladatok megoldására, vagyis a közszolgáltatások ellátására hoztak létre.
 - (rész) autonómiával rendelkező régiók ezzel szemben bizonyos mértékben önálló hatáskörrel és képességgel rendelkeznek, a megfelelő kompetenciákat rendszerint források biztosításával pótolják.
 - egy szövetségi állam tagállamai, szinte állam-minőséggel rendelkeznek. Ehhez tartozik általában az önálló kompetenciák „alkotmányosan” garantált minimuma, továbbá a kompetenciák gyakorlásához szükséges materiális és politikai források, ezen kívül az összállam döntési folyamataiban való részvétel joga és kötelezettsége.
 - transznacionális, azaz határokon átnyúló régiókat bizonyos funkciók teljesítése céljából hoznak létre: ebben az esetben kooperációról és koordinációról van szó, melyek a határokon túli problémákat hivatottak megoldani. Ezeknek a funkcióknak a gyakorlásában (legfeljebb két) régió vesz részt a nemzetállamok szubnacionális egységeiként.⁶

A „regionalizmus” kifejezést a 70-es évek óta túlnyomórészt azon törekvésekre használják, amelyek – egy régió főként etnikai, kulturális és történelmi ismertetőjegyeire és az itt élő lakosságra támaszkodva – a központi kormány hatalmi igényei ellen irányulnak és a régió autonómiajogait követelik, részben az elszakadást is, azaz az államtól való függetlenség elérésére törekszenek.⁷

Regionális mozgalmak ezen kívül gyakran azzal a hivatkozással indokolják követeléseiket, miszerint a központi kormány miatt gazdaságilag és társadalmilag hátrányos helyzetbe kerülnek, ami állítólag egy (etnikai és kulturális) kisebbség tartós diszkriminálása szándékából történik. A regionális autonómia alatt tehát a jobb anyagi viszonyok elérésének eszköze értendő és nem kizárólag a kulturális és etnikai identitás garantálásának biztosítója. Példaként említhetjük a belgiumi törekvéseket (a flamandok és vallonok követelései, ezek a követeléseket időközben teljesültek), a spanyolországi törekvéseket (főként a Galíciában, Katalóniában és Baszkföldön zajló aktivitások), egyes olasz régiók törekvéseit (pl. Dél-Tirol, Szardínia, Aosta völgy), de akár a franciaországit is (Korzika). A regionalizmus politikai mozgalomként értelmezhető.⁸

A politikai mozgalomként felfogott regionalizmustól külön választhatjuk azokat a regionalizációs tendenciákat, melyek különféle formában fordulnak elő Nyugat-Európában, eltérő motivációkra vezethetők vissza és – a

„Régiók Európája” jelszóról folytatott vita szempontjából különösen fontosak – az EU-integrációban sajátos szerepet játszanak. A regionalizáció olyan tendenciák gyűjtőfogalmává vált, melyek a döntéseket kisebb és átláthatóbb egységekre ruházzák át, illetve ezeknek az egységeknek erőteljesebb közreműködését ösztönzik azon problémák megoldásában, melyekben azok főként érintettek.

Az okok és mozgatórugók sokféleségének a regionalizáció számos megnyilvánulása és formája felel meg:

- próbálkozások, a regionális irányzatokat rendezett pályára terelni, azaz ezeknek kedvezni az alkotmányos rend hozzáigazításán keresztül.
- decentralizációs és dekoncentrációs tendenciák, mint például Franciaországban a mindenkori „régió” mozgásterének megnövelésére irányuló törekvés, ennek révén a magasabb minőségű problémamegoldás elérése.
- a „régiók” törekvéseit, érdekeit – függetlenül jogi és politikai státuszuktól – az EU döntési folyamatainak keretében nagyobb mértékben érvényre juttatni.
- a regionalizáció egybeeshet a föderalizációs tendenciákkal, ha föderatív struktúrák jönnek létre, mint például Belgium esetében.

A régiók érintettsége abból adódik, hogy a Közösség ezirányú tevékenysége a politika olyan területeire is kiterjed, melyek az adott államon belüli hatáskörök megosztása szerint a szubnacionális egységeket – vagyis a „régiókat” – illetik meg részben vagy teljesen. Ahol regionalizációs folyamatok zajlanak, ezek a politikai területek gyakran az állam és régiók közötti hatáskörmegosztások miatti konfliktusok tárgyát képezik. Különös jelentőséggel bír a szubnacionális szint számára általánosságban az önálló regionális struktúrapolitika, vagyis a célzott gazdasági támogatás területe. Különösen a belső piac megvalósításával kapcsolatban, mely révén az államok közötti határok egyre inkább veszítettek jelentőségükből, sor kerül a régiók versengésére a székhely nyújtotta előnyökért.

Egy következő szempont a régiók érintettsége az EU fennállása és tevékenysége révén, ami abból adódik, hogy a közösség törvényhozásában gyakran olyan irányvonalakról van szó, melyek célokat jelölnek ki, az ezek eléréséhez vezető utat azonban az egyes államok megvalósítására bízva. Bárhol is rendelkeznek a régiók hatáskörökkel és bárhol is tartanak igényt ezekre, követelni fogják azok teljesítését a közösségi jogtól. Ebből elsősorban azokban az EU-tagállamokban adódnak problémák, amelyekben az állam és azok szubnacionális egységei közötti demarkációs vonal nem

végérvényesen fixált, mint pl. Olaszországban vagy Spanyolországban. Az EU regionális politikájának végrehajtása során valamint általánosabban mondva, a különböző strukturális alapok felhasználását tekintve a régiók sajátos érintettsége áll fenn. A strukturális alapok 1988-as I. Delors csomaghoz kapcsolódó reformja részét képezte nem utolsósorban éppen a szubnacionális szinten lévő hatóságokkal kialakított partnerségi kooperáció. Ezen a téren látnak a régiók együttműködési lehetőségeket, e lehetőségek megragadása azonban attól függ, hogy a mindenkori központi kormány primer biztosítja-e ehhez a megfelelő cselekvési teret.

Az EU politikája kapcsán a regionális szint érintettségének egy teljesen más szempontja adódik az EU döntési rendszernek jellemző ismertetőjegyeiből. Arról van szó, hogy az EU-s döntéseket a régiók hathatós közreműködése nélkül hozzák meg. A regionális kooperációs kapcsolatokat a különböző államokhoz tartozó régiók tartják fenn. Ezáltal ezeknek a kooperációs kapcsolatoknak egyúttal a lényegi céljai is kifejezésre jutnak. Ahhoz, hogy a régiók, melyeknek a legkülönbözőbb szinteken közös céljai és érdekei vannak, együtt tudjanak működni, nemzeti határokat kell átlépniük. A közös problémák megoldása mellé további célként a mindenkori nemzeti hatóságokkal szembeni, majd a nemzetközi szervezetekkel szembeni és nem utolsósorban az EU-val szembeni fellépés társul. A regionális kooperáció szisztematikus formákban kezdődött el a 70-es évek elején.

A régiók kooperációs kapcsolatai eltérő módon öltenek formát. Leggyakoribb a szomszédos régiók határokon átnyúló kooperációja. A kooperációban részt vevő régiók ugyanis eltérő vonatkozásban egy összetartozó térséget képeznek.⁹ Sokkal ritkábbak az egymástól távol fekvő régiók kooperációs viszonyai. Csupán bilaterális kooperációs viszony esetén azoknak elsődlegesen technikai jellegük van és az egyes specifikus kérdések közös kidolgozására és adott esetben megoldására irányulnak. Ugyanez vonatkozik magától értetődően a multinacionális kooperációs kapcsolatokra is; ezekben gyakran politikai aspektusok is szerepet játszanak, mint pl. a nemzetközi szervezetekkel és intézményekkel szembeni közös fellépés vagy egyes régiók országon belüli profilálása – elsősorban a központi kormánnyal szemben, esetleg más régiókkal szemben is. A regionális kooperációs együttműködések létrejöttének fő oka az, hogy a régiók felismerték és meg vannak győződve arról, hogy bizonyos problémákat közösen jobban és hatékonyabban tudnak megoldani. Ez érinti például a térség szabályozási és a regionális tervezés kérdéseit továbbá a regionális gazdaságpolitikát; érinti az infrastruktúra beruházásait a közlekedés, energiaszolgáltatás és a hulladékkezelés területén; környezetvédelmi problémákra vonatkozik, melyek

íránt mindenütt egyre szenzibilisebben reagálnak; vonatkozhat a kultúra és oktatás területeire vagy egészen általános problémákra, melyek közősek valamennyi régióban, amelyek egy egybetartozó térségben valamilyen módon összetartozónak érzik magukat. A más régiókkal való együttműködés, amely egy újabb ok a cél követésére, erősítheti a saját fontosságot és pozíciót, legyen az a bármilyen országon belüli keretek között vagy akár nemzetközi viszonylatban. A regionális kooperációban együttműködő szervezetek és munkaközösségek sokfélesége ellenére alig ismeri ezeket a széles nyilvánosság és szinte nem is méltatják figyelemre őket.

Ez egyrészt bizonyosan a nemzetállamok dominanciáján múlik, amely egyértelmű határokat szab a regionális aktivitás önálló kibontakozásának. Emiatt a régiók általánosságban alig rendelkeznek elegendő kompetenciával a kifelé irányuló cselekvéshez; mozgásterük szűk és végül is a központi kormány szervei szabják meg ezt a cselekvési teret, azaz még mindig limitálják. Ebben az összefüggésben a német tartományok és a belga közösségek kivételt képeznek; hasonlóképpen az osztrák tartományok és a svájci kantonok. Ezen jogi restriktciók ellenére a spanyol autonóm közösségek aktivitása megmutatja például, hogy ezek a közösségek a gyakorlatban saját cselekvési mozgásteret teremtenek maguknak. A regionális kooperáció egy másik akadályát az a körülmény jelenti, hogy a régiók csak bizonyos területeken rendelkeznek cselekvési hatáskörrel. Az Európai Közösség 1988-as strukturális alapjának reformja új impulzusokat adott a régióknak. Ennek a reformnak nem csak a támogatási eszközök emelése volt része, hanem az a döntés is, hogy az eszközöket a jövőben koncentráltabban, tehát legnagyobb részben a kevésbé fejlett régiók javára vagy a bármilyen specifikus problémával küzdő régiók javára fordítják. A régiók egyik kategóriáját, melyeket ennél fogva a strukturális alapból támogatni kell, olyan határterületek képezik, melyekre regresszív ipari fejlődés jellemző és amelyek számára az átállás feladatához a Közösségnek kell támogatást nyújtania. Ezzel összefüggésben jött létre az EU úgynevezett „Interreg” programja, amely az 1990-1993 közötti időszakban 700 millió ECU értékű forrást bocsátott rendelkezésre. Ezeket a forrásokat nemzetközi kooperációs intézkedésekre kellett fordítani az infrastruktúra, a közellátás területén és a környezettel kapcsolatos együttműködésben. Valamennyi intézkedést az EU belső piaca létrehozásával összefüggésben kell szemlélni. Az új program célja nem utolsó sorban az volt, hogy a regionális kooperáció erőteljesebb intézményesítését ösztönözze és támogassa.

Ahhoz, hogy a régiók az EU-s ügyekben minél szélesebb körben részt vállalhassanak a döntésekben, egyúttal négy különböző stratégiát követnek:

- az EU-s ügyek országon belüli tárgyalásakor sarkallatos közreműködési jogokra törekszenek;
- önálló és a közvetlenül az Európai Közösség brüsszeli szintjét célzó aktivitást alakítanak ki;
- kiépítik a régiók európai csúcsszervezetei feletti transznacionális érdek-képviselőket, hogy a közös ügyeket hatékonyabban képviselhessék;
- végül az a törekvésük, hogy a régiókat, mint a harmadik önálló szintet az Európai Közösség jövőbeni struktúrájába építsék be, amelynek a Maastrichti Szerződés értelmében unióvá kell továbbfejlődnie.

Azon esetekben, amikor a tartományoknak egyértelműen jogában áll állásfoglalásokat közzétenni, ahol tehát a tartományoknak az adott területekre kiterjed a hatáskörük vagy ahol érdekeik jelentősen érintve vannak, nagymértékben erősödött állásfoglalásaik kötelező figyelembevételre. Végül is a tartományok delegáltjai képviselhetik a szövetségi köztársaságot az EU grémiumok tárgyalásain. A régiók direkt kapcsolatai közé tartoznak a régió reprezentánsainak, kiváltképpen a végrehajtó hatóság Brüsszelben tett látogatásai. Az így kiépített kommunikációs kapcsolatokhoz hozzátartozik időközben az is, hogy az Európai Bizottság képviselői rutinszerűen megjelennek a régiókban. A kommunikációs kapcsolatok alakításában és ápolásában a régiók felelősei hamar realizálták, hogy a hatékony érdekérvényesítéshez jelentős saját befektetés szükséges. Így például a német tartományok tartományi kormányzataiban a legtöbb minisztériumban speciális EU-ügyosztályt létesítettek, az adott kormányközpontban pedig koordinációs hivatalokat hoztak létre, és a tartományi kormányok egy tagja kizárólag az EU-ügyekért felel.

Az 1987-ben alapított Európai Régiók Gyűlése (ARE) – az 1985-ben alapított Európai Régiók Tanácsa ennek közvetlen elődje volt – egy európai csúcsszervezetet takar, amely a specifikusan regionális érdekeket reprezentálja. Az Európai Régiók Gyűlése feladatai közé tartozik egyrészt a régiók közötti párbeszéd, kommunikáció és kooperáció támogatása; továbbá a régiók képviselete az európai intézményekben, vagyis az Európa Tanácsban és az EU-ban; végül a helyi testületek európai szövetségével való együttműködés. Ami a régiók európai intézményekben történő reprezentálását illeti, az Európai Régiók Gyűlése az Európa Tanáccsal szemben egy a parlamentáris gyűléssel egyenrangú „Senats der Regionen” (Régiók Tanácsa) létrehozását ösztönözte. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet folyamatának intézményesítésére tett erőfeszítések kapcsán az Európai Régiók Gyűlésének az volt a célkitűzése, hogy elérjék a regionális érde-

kek méltányos figyelembevételét. Az Európai Régiók Gyűlése tevékenységének legfontosabb címzettje ugyanakkor nyilvánvalóan az EU; ezen keresztül jobban megmutatkozik az EU integrációs folyamatának dinamikája. Az Európai Régiók Gyűlésében a Maastrichti Szerződés határozatai megvalósításának előkészítő fázisában történik a régiókat érintő kérdések koordinálása, főként a régiós bizottság felállítása. Az Európai Régiók Gyűlését a régiók legfontosabb érdekképviselőjének tekintik, amely szervezeti struktúrájának reformját is számba vette. Ennek következtében 1993 óta már csak két grémium létezik: legfelső szervként a Közgyűlés, amelyben minden régióknak két helye van. A második szerv az elnökség, amelynek végre kell hajtania a közgyűlés határozatait, koordinálja a bizottságok munkáját és kifelé reprezentálja az Európai Régiók Gyűlést. A határozatokat egyszerű többséggel hozzák meg, miközben itt is nyilvánvaló a megegyezésre való törekvés. Az ARE súlyát egyes politikai személyiségek határozzák meg, és az informális kommunikációs kapcsolatokat, főként más intézményekkel szemben, rendkívül fontos szerepet játszanak.

Egy második csúcsszervezet a „Régiók Európája” konferenciája, amelyet elsőként a bajor miniszterelnök kezdeményezésére 1989 októberében Münchenben tartottak meg.¹⁰ A konferencia összehívása az ARE diszfunkcionálisnak tartott heterogenitására és nagyságára adott reakció volt. Így ez a konferencia a fő figyelmet az EU politikájára és fejlődésére irányította és javaslataik a régiók EU döntési folyamataiban való intézményes képviseletére vonatkoztak. Az ARE munkája tehát az EU-térségre és az ARE szorosabbá tételére koncentrált, ami azonban felismerhetően háttérbe szorította az „Régiók Európája” Konferencia jelentőségét. A régiók számára alkalomként szolgált az EG tagállamok 1990-re tervezett kormányzati konferenciája, mintegy a politikai unió előkészítéseként, párhuzamosan a gazdasági és valutaunióról szóló kormányzati konferenciával, hogy követeléseiket kinyilvánítsák, hogy szerződésben alátámasztva intézményi képviselettel rendelkezzenek az EK döntéshozó rendszerében. Nyilvánvaló volt, hogy ebben a kérdésben a német tartományok vették át a vezető szerepet. Az 1990-ben megfogalmazott konkrét javaslatokat úgy az ARE¹¹ mint a „Régiók Európája” Konferencia is átvette. A követelések listája az alábbi pontokat tartalmazta:

- A szerződésekbe be kell iktatni a szubszidiaritás elvét, mint általános alapelvet. Az alábbi megfogalmazást javasolták: „A Közösség csak akkor gyakorolja az ebben a szerződésben garantált jogkörét, amennyiben és amilyen mértékben a Közösség tevékenysége szükséges ahhoz, hogy az ebben a szerződésben megnevezett célokat hatékonyan telje-

- sítse és ennek során nem elegendők az egyes tagállamok, ill. tartományok, régiók és autonóm közösségek intézkedései.”
- A régióknak oly módon kellene részt venniük az EK Minisztertanács munkájában, hogy valamennyi tagállam egy további képviselőt delegálhat a tanácsba, „amennyiben a tanács olyan ügyekről tárgyal vagy dönt, melyek belügi szempontból a tartományok vagy régiók kizárólagos illetékességébe tartoznak vagy azok lényeges érdekeit érintik.”
 - A régiók rendszeres közreműködése az EK döntéshozói rendszerében támasztotta alá azt a javaslatot, hogy a szerződésekbe iktassanak be egy speciális regionális testületet. Hasonló méretű legyen, mint a Gazdasági- és Szociális Bizottság (WSA- Wirtschafts- und Sozialausschuss) és két fontos hatáskörrel bírjon: a Közösség valamennyi projektjében tehessen javaslatot valamint a kereset benyújtásának joga illesse meg az Európai Bíróságnál, amely a közreműködési jogok vagy a szubszidiaritás elvének megsértésére vonatkozik.
 - A kereset benyújtásának önálló jogát az Európai Bíróságnál ezen felül minden egyes régió számára garantálni kell, „amennyiben az államon belüli jogrend szerint az Európa Tanács vagy az Európai Bizottság tevékenysége a régiót saját jogaiban érintheti.”
 - Az ARE és a „Régiók Európája” Konferencia ezen kívül azzal követeléssel élt, hogy az Európai Parlament választási jogát úgy alakítsák ki, hogy a regionális választókerületekben választhatók legyenek az Európa Parlament tagjai.

Az 1990 decemberében eltervezett és 1992 februárjában aláírt Maastrichti Szerződés (Szerződés az Európai Unióról) nem teljesítette a régiók valamennyi követelését, mint ez várható volt, tekintettel az EK egyes tagállamai közötti különbözőségekre, főként a szubnacionális szinten elhelyezkedő területiális egységek szerkezetét és jogi-politikai minőségét tekintve. Azáltal, hogy a régiók néhány követelését a szerződés felvetette és rögzítette, kiindulási pontként szolgál a régiók elképzeléseinek megfelelően a továbblépéshez. Ez magyarázza úgyszintén, hogy a régiók képviselői miért mutatkoztak rendkívül elégedettnek a szerződés által elért eredményekkel. A Maastrichti unió szerződés részleteiben az alábbiakat célozza meg:¹²

Az unió céljait a „szubszidiaritás elve figyelembevételével” kell realizálni, amit a 3b cikk határoz meg. A régiók követelése, hogy a régiókat nyomtatékosan a tagállamok melletti önálló szintként említsék, nem teljesült. A szerződés 146. cikkének módosítása, amely az Európa Tanács összetételét szabályozza, lehetőséget nyújt arra, hogy a régiók közreműködhessenek

az ET döntéseiben. Míg eddig az volt előírva, hogy az ET valamely nemzeti kormány tagjaiból áll, most így szól a szabályozás: „Az Európa Tanács a tagállam miniszteri szintjének egy-egy képviselőjéből áll, aki jogosult arra, hogy a tagállam kormányáért elkötelezve cselekedjen.” Ezáltal a mindenkor belső szabályozásoktól függ, hogy a régiók reprezentánsai a megfelelő államot képviselhetik az ET-ban. Az uniós szerződés új grémiumként számol a „Régiók Bizottságával”. Ez nem a Közösség szervezete, hanem a Gazdasági- és Szociális Bizottsághoz hasonlóan olyan intézményként definiálják, amely az Európa Tanácsot és az Európai Bizottságot tanácsadói feladatkörrel támogatja. A Régiók Bizottságáról szóló 198. cikk a-c határozatai láthatóvá teszik, hogy az új grémiumnak csupán mellékes szerepet szánnak. Az, hogy ez az új grémium a többi intézmény politikailag erős partnerévé fejlődik-e és a közösségi ügyekről szóló döntéseket tartósan befolyásolni tudja-e, számos faktortól függ, nem utolsósorban tagjainak politikai súlyától és elkötelezettségétől. A Régiók Bizottságát „a regionális és lokális területi önkormányzatok képviselőiből” kell kialakítani. Ennyiben az Európai Bizottság által 1988-ban létrehozott regionális és helyi önkormányzatok tanácsadó testületére emlékeztet. Az új grémium alapítása előtt körvonalazódik, hogy azt nem csak a regionális szint reprezentálására jelölik ki; német részről például a három önkormányzati csúcsszervezet is képviselteti magát egy-egy taggal. A centrális felépítésű EU tagállamokban az önkormányzatok képviselői dominálnak. A Bizottság 198 tagból áll; a tagállamok szerinti megoszlás megegyezik a Gazdasági- és Szociális Bizottságéval. Az Uniós Szerződés előírja, hogy a Régiók Bizottsága tagjait „valamint a helyetteseket ugyanolyan létszámban”. „a Tanács nevezi ki a tagállamok egyhangú szavazata alapján négy évre” és hogy az újbóli kinevezés is megengedett. Hogy miképp tesznek javaslatot az egyes tagállamok, azt az adott belső rendelkezésekre hagyják. Még nem volt látható előre, milyen hatással lesz a helyettes tagok jelenléte a Régiók Bizottságának gyakorlati munkájára. Tekintettel arra, hogy ez a régiók reprezentánsai számára, akik ott (kormányzati) hivatalt töltenek be, időben rendkívüli leterheltséggel jár, megengedi a szabályzat, hogy a Régiók Bizottságában végzett munka többfelé osztódjon. Másrészről szükségszerű a bizottság tagjainak folyamatos közreműködése, hogy az adott lehetőségeket kiaknázzák és az új grémium helyzetét, különösképpen a hatásköreit, politikai funkcióit és az intézményi dialógusban betöltött pozícióját fokozatosan erősítsék. A következő probléma valószínűleg mindig akkor jelentkezik, amikor a Régiók Bizottsága tagjának a saját országában betöltött hivatala vagy mandátuma időben előbb ér véget. A Bizottság tagjainak szabad mandátuma van; nem köti őket sem-

milyen utasítás. Tevékenységüket teljesen függetlenül a Közösség általános javára végzik. A Régiók Bizottsága tagjai szempontjából, akik pl. az adott régiójukban hivatalt töltenek be – Németország esetében egy tartományi kormányban – az utasítási mentesség és a független tevékenység normája a gyakorlatban nem lenne reális. Egy régió képviselője alatt elsősorban egy régió meghatalmazottját értik; a régiók azon követeléseiből, hogy egy ilyen grémiumot hozzanak létre, kétségkívül ez következik.

A Régiók Bizottságának pusztán támogató, vagyis tanácsadói segítő szerepe, nem utolsó sorban a 198b cikk rendelkezéseiből következik, mely szerint az általa kidolgozott ügyrendjét az Európa Tanácsnak egyhangulag meg kell szavaznia, tehát engedélyeznie kell. Ez ugyanakkor a régiók azon igényével, hogy az Európai Unión belül egy önálló harmadik szintet képviseljenek, tartósan nem egyeztethető össze. A Régiók Bizottsága az ET és az Európai Bizottság kezdeményezésére ülészik, és annak elnöke hívja össze a Bizottságot. Ezen kívül a Régiók Bizottságának jogában áll, hogy saját maga üljön össze. Ez az eljárási előírás kétségkívül indítékul szolgál arra, hogy a Régiók Bizottsága a Közösség más intézményei viszonylatában önállóbb szerep kialakításra törekedjen. Az áttekintés azt eredményezi, hogy összességében sikeresnek bizonyultak a régiók törekvései, hogy az EU struktúrájában szereplővé váljanak. Figyelembe vették ugyanis azt a tényt, hogy az EU politikája közvetlen hatással van rájuk és hogy ez a hatás a további integrációs folyamatok révén egyre növekedni fog.

A régiók által követett stratégiák igen sokfélék:

- Bár az EU tagállamok területi szerkezete és államfelépítése eltérő és ezzel együtt a szubnacionális szinten lévő általánosan „régiónak” nevezett territoriális egységek jogi és politikai minősége is különböző, a 80-as évek közepétől számos államban arra törekedtek a régiók, hogy az EU ügyeinek belügyi döntéseiben részt vegyenek. Az EU politikát ezekben az államokban tehát nem csak a központi kormány (a parlament közreműködésével) alakítja, hanem a regionális szintet is bevonják ebbe.
- A régiók önálló tevékenységük révén direkt kapcsolatokat és kommunikációs csatornákat építettek ki az EU-s hatóságokkal. Ennek érdekében információs irodákat létesítenek Brüsszelben és az ottani egyre komplexebbé váló uniós hálózat részévé válnak.
- A „régiónak” valamennyi különbözősége ellenére a transznacionális szervezetek keretén belül megerősítették az egymás közötti kooperációt, hogy közös érdekeiket összefogottan és koordináltan tudják képviselni az államok kormányaival és a Közösség intézményeivel szemben.

- A régiók törekedtek az „Európa-alkalmasság” elérésére, hogy sokrétű aktivitásuk a lehető leghatékonyabb legyen. Az ezt célzó befektetések közé tartozik az EU-s ügyekre specializálódott szakképzett személyzet alkalmazása, anyagi források rendelkezésre bocsátása és a szervezési vagy eljárásbeli reformok és változtatások.
- A régiók végül azt akarták elérni, hogy az EU-szervezetben intézményesüljenek és az Európai Unióról szóló Maastrichti Szerződés rendelkezései alapján kétségtelenül sikerrel jártak.

3. Összegzés

A régiók megerősödött jelenléte és aktivitása része az „régiók Európájának”. Az elnevezés elsősorban nem egy teljesen meghatározott „alkotmányi” struktúrára utal, hanem arra a tényre, hogy a régiók az EU-s ügyek tárgyalása során, mint szereplők egy olyan helyet vívtak ki maguknak, ahol a különböző arénákban – a nemzetállam keretén belül, a transznacionális szintű egyedi társulásokban, végül a brüsszeli központú Közösség szintjén – fellépnek és tevékenykednek.

Az „Európa régiói” fogalom biztosan nem azt jelenti, hogy a régiók fő-építőelemként helyettesíthetnék az államokat; nem csak jelenleg nem, hanem a jövőben sem. Ez a fogalom sokkal inkább arra az igényre utal, amely szerint a régiók, mint valamilyen kiegészítő önálló egység, az EU felépítményében erőteljesebben érvényesülni tudjanak. A régiók ezt a követelésüket a Közösség elmélyítéséért tett erőfeszítéseik kapcsán – főként az Európai Unióról szóló Maastrichti Szerződésben – határozták el és hozták szóba: A régiók számára az a fontos, hogy az Európai Unió létrejövő felépítményében betöltött önálló harmadik szintet szerződésben rögzítsék és garantálják.

Az EU-nak nézőpontjuk szerint három szintűnek kell lennie, a régiókkal, mint a nemzeti és a Közösség szintje melletti harmadik elismert szinttel. A „régiók Európája” fogalom arra utal, hogy a szubnacionális területi egységek hogyan tudnak hozzájárulni a Közösség alakításának folyamatához. Azáltal, hogy a regionális politika szereplői EU-s ügyekkel foglalkoznak és ezeket tevékenységi körük teljesen magától értetődő részévé teszik, az EU politika valamennyi állampolgár számára jobban meg tapasztalhatóvá válik.

JEGYZETEK / NOTES

1. Bizonyára ez az oka annak, hogy a „Régiók Európája“ e nagyon tág értelmezése végül is miért nem játszik szerepet a politikai és tudományos vitában.
2. Wolfgang Clement (1991): „Auf dem Weg zum Europa der Regionen“ In: Hesse, Joachim Jens/Renzsch, Wolfgang (kiadó), Föderalistische Entwicklung in Europa, Baden-Baden. 15-26. old.
3. Clement (1991)
4. Christian Engel (1990): Regionen in der Europäischen Gemeinschaft, Eine integrationspolitische Rollensuche In: Integration 1 (1991), S. 9-29., Ossenbühl, Fritz (kiadó), Föderalismus und Regionalismus in Europa Baden-Baden
5. Rudolf Hrbek (1994): Die Regionen in der Europäischen Union In: Föderale Union – Europas Zukunft? (kiadó) Heinrich Schneider, Wolfgang Wessels, C.H.Beck Verlag 123-145. old.
6. Dömök Csilla (2012): L'identità culturale delle minoranze etniche, religiose, e nazionali, in: Per una relazionalità interculturale: Prospettive interdisciplinari Milano Mimesis Verlag, 57-69. old.
7. Dirk Gerdes (1980): (kiadó), Aufstand der Provinz: Regionalismus in Westeuropa, Frankfurt, Vö. Sammelband von Hans Georg Wehling (kiadó) (1987) Regionen und Regionalismus in Westeuropa, Stuttgart
8. Dirk Gerdes (1985): Regionalismus als soziale Bewegung Frankfurt/New York
9. Lásd például Gulyás László (2005): A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió rövid története 1997-2004. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. 2004. évi Évkönyv. 5-14. old. Szeged. 2004.
10. Gisella Müller-Brandeck-Bocquet (1991): Ein föderalistisches Europa? Zur Debatte über die Föderalisierung und Regionalisierung der zukünftigen Europäischen Politischen Union In: Aus Politik und Zeitgeschichte 45/1991. 13-25. old.
11. Az ARE döntése kinyomtatva megtalálható In: Bernhard Vogel/Oettinger, Günther H. (kiadó), Föderalismus in der Bewährung, Köln 1992 170/71. old.
12. Rudolf Hrbek (1992): Der Ertrag der „Verfassungsdebatte“ von Maastricht: Ein Erfolg für den Föderalismus und die deutschen Länder?, In: Baur, Jürgen F./Müller-Graff, Peter-Christian/Zuleeg, Manfred (kiadó), Europarecht, Energierecht, Wirtschaftsrecht, Festschrift für Bodo Börner, Köln. 125-149. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Az ARE döntése kinyomtatva megtalálható In: Bernhard Vogel/Oettinger, Günther H. (kiadó), *Föderalismus in der Bewährung*, Köln 1992 170/71. old.
- Christian Engel (1990): *Regionen in der Europäischen Gemeinschaft, Eine integrationspolitische Rollensuche* In: *Integration 1* (1991), S. 9-29., Ossenbühl, Fritz (kiadó), *Föderalismus und Regionalismus in Europa Baden-Baden*
- Dirk Gerdes (1980): (kiadó), *Aufstand der Provinz: Regionalismus in Westeuropa*, Frankfurt, Vö. Sammelband von Hans Georg Wehling (kiadó) (1987) *Regionen und Regionalismus in Westeuropa*, Stuttgart
- Dirk Gerdes (1985): *Regionalismus als soziale Bewegung Frankfurt/New York*
- Dömök Csilla (2012): *L'identità culturale delle minoranze etniche, religiose, e nazionali*, in: *Per una relazionalità interculturale: Prospettive interdisciplinari* Milano Mimesis Verlag, 57-69. old.
- Gisella Müller-Brandeck-Bocquet (1991): *Ein föderalistisches Europa? Zur Debatte über die Föderalisierung und Regionalisierung der zukünftigen Europäischen Politischen Union* In: *Aus Politik und Zeitgeschichte* 45/1991. 13-25. old.
- Gulyás László (2005): *A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió rövid története 1997-2004. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. 2004. évi Évkönyv.* 5-14. old. Szeged.
- Rudolf Hrbek (1994): *Die Regionen in der Europäischen Union* In: *Föderale Union – Europas Zukunft?* (kiadó) Heinrich Schneider, Wolfgang Wessels, C.H.Beck Verlag 123-145. old.
- Rudolf Hrbek (1994): *Die Regionen in der Europäischen Union* In: *Föderale Union – Europas Zukunft?* (kiadó) Heinrich Schneider, Wolfgang Wessels, C.H.Beck Verlag 123-145. old.
- Wolfgang Clement (1991): *„Auf dem Weg zum Europa der Regionen“* In: Hesse, Joachim Jens/Renzsch, Wolfgang (kiadó), *Föderalistische Entwicklung in Europa*, Baden-Baden. 15-26. old.

BALI Lóránt – CSAPÓ János

Dr. habil. BALI Lóránt

egyetemi docens

MATE Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet

associate professor

**Hungarian University of Agriculture and Life Sciences
Institute for Rural Development and Sustainable Economy**

email: Bali.Lorant@uni-mate.hu

Dr. habil CSAPÓ János

egyetemi tanár

PTE Közgazdaságtudományi Kar

professor

Univesity of Pécs

Faculty of Business end Economic

email: csapo.janos@tkk.pte.hu

**MARKETING STRATÉGIA A SZELÍD TURIZMUS
SZOLGÁLATÁBAN A MURA RÉGIÓ ETT-BEN**

*MARKETING STRATEGY FOR SOFT TOURISM IN THE
MURA REGION ETT*

ABSTRACT

As an association of local governments, the Regional Development Association of Nationalities Along the Mura (Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás) made significant contribution in order to develop the region along the Mura where both Croatians and Hungarians inhabit the area. The experiences of the last 25 years were based on confidence. This accumulated social capital resulted in the creation of the Mura Region EGTC with the participation of the Croatian Donja Dubrava,

Donji Vidovec and Gorican which will eventuate a quality change in terms of regional development and especially concerning tourism. The EGTC functions as a quasi-enterprise, acquiring legal status and so besides the national tender sources it can be candidated directly to the sources of the European Union. The uniqueness of this association is provided by the fact that, unlike in the Carpathian Basin where usually the Hungarian-Hungarian relations are dominating, in this case the Croatian-Croatian connections are characteristic. The Mura Region provides unique natural environment and a rather complex potential for tourism (Csapó 2014). Unfortunately the quantity and quality of the infrastructure demands further investments to satisfy the different needs of the tourists. Creating a good relationship for cooperation and permanent search for financial resources are essential tasks for local governments. The researched area is a border region of Hungary with unique social relations where not Hungarian-Hungarian but Croatian-Croatian relations are dominating. In addition, size and existing daily inter-ethnic relations contribute to the high level of success.

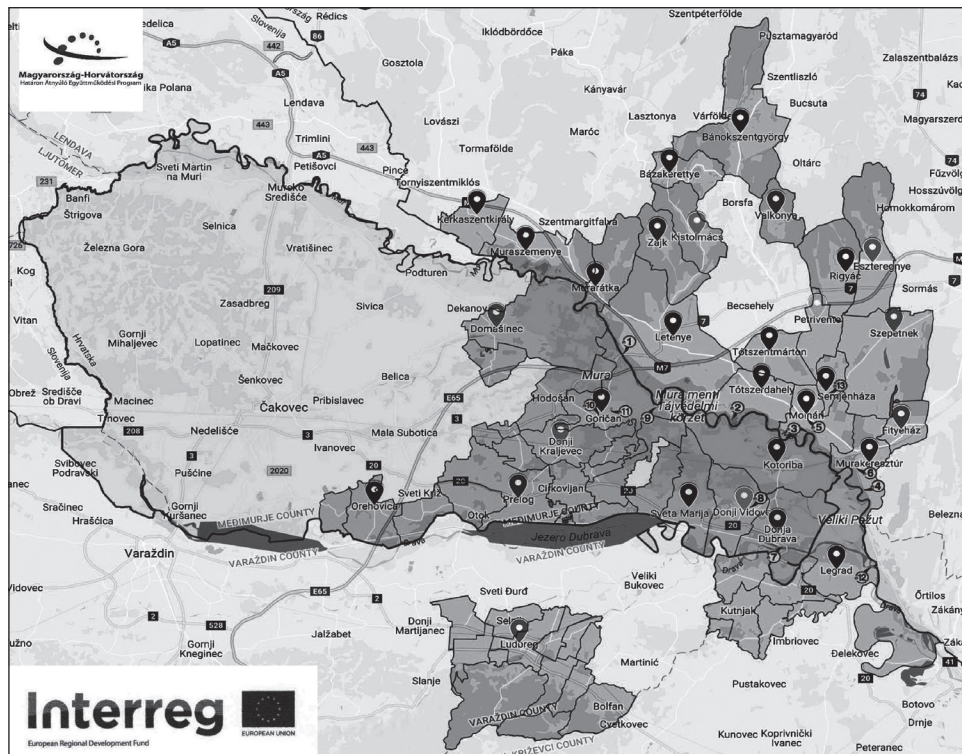
Keywords: Mura, EGTC, Croatian-Croatian relations, sustainable development, soft tourism

Kulcsszavak: Mura ETT, horvát-horvát viszonyrendszer, fenntartható fejlődés, szelíd turizmus

1. Bevezetés

A Mura Régió ETT csoportosulást 2015. május 28-án jegyezték be tótszerdahelyi székhellyel.¹ A határon átnyúló csoportosulás legfőbb gyökerének az 1993-ban létrejött regionális önkormányzati partnerség, a Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás keretei között folytatott együttműködés tekinthető.² A Mura Régió ETT összesen 21 tagtelepülés együttműködésével jött létre, ezek közül 13 található Magyarországon és 8 fekszik Horvátországban. A 13 magyarországi település név szerint, ABC sorrendben: Bázakerettye, Eszteregnye, Fityeház, Letenye, Molnári, Murakeresztúr, Petrivente, Rigyác, Semjénháza, Szepetnek, Tótszentmárton, Tótszerdahely, Valkonya. Valaminta a 8 horvát oldal települései: Donja Dubrava, Donji Kraljevec, Donji Vidovec, Goričan, Kotoriba, Legrad, Orehovica, Sveta Marija (1. ábra). Az alapító tagok száma eredetileg 16 volt.

1. térkép: A Mura Régió ETT terület Map. 1: The region of the Mura Region EGTC

Forrás: <http://muradrava.eu/wp-content/uploads/2019/05/20190416-z%C3%A1r%C3%B3.pdf>

2. A Mura ETT területének természetföldrajzi jellemzése

A Mura Régió ETT hazai települései a Kelet-zalai-dombság déli részén találhatóak. A közvetlenül a Mura mentén elhelyezkedő területek természetesen alacsony térszínek, a folyótól északra elterülő területek domborzata már változatosabb, dombvidéki jellegű és jellemzően észak-déli irányultságúak (pl. Principális-völgy). A térség kistájai a Mura-balparti sík/ Kerka-Mura-sík, a Principális-völgy és az Egerszeg-Letenyei dombság déli részei³. Horvát oldalon a Mura és Dráva által határolt Muraközben van, amely enyhén lankás terület, folyó menti síkság. A települések zöme ennek az északi részén fekszik. A térség életére jelentős hatást gyakorol a Mura-folyó, potamikus jellegét ad neki⁴.

3. A Mura ETT területének társadalmi-gazdasági helyzete, piaci környezete

A Mura Régió ETT magyarországi területének településszerkezetére az elaprózott, aprófalvas helyzet a jellemző, amely többek közt a változatos domborzati formáknak és a társadalmi-történelmi hagyományoknak is köszönhetően alakult ki. A térség legnagyobb hazai települése és egyben egyetlen városa, Letenye 4041 fővel. A falvak közül a két kiemelkedőnek a népessége is alig haladja meg az 1500 főt (Murakeresztúr – 1848 fő, Szepteknek – 1543 fő). A települések átlagos népessége Letenye nélkül mindössze 754 fő, de Letenyével együtt is csak 989 fő, a Mura Régió ETT teljes hazai településeinek lélekszáma 13 845 fő.

A gazdasági-társadalmi fejlődés és egyben a turizmusfejlesztés szempontjából is komoly probléma, hogy a népesség a térség falvaiban alapvetően elöregedő, a fiatalok elvándorolnak, a munkanélküliségi mutatók pedig magasak. További problémaként lép fel a helyi népesség iskolázottságának gyenge mutatói, illetve ki kell emelnünk, hogy a tágabb térség munkaerő lekötő ereje is limitált. A nemzetiségi, etnikai megoszlást vizsgálva fontos kiemelnünk, hogy a horvátok aránya kiemelkedő a Mura Régió ETT magyarországi településein, hiszen főleg horvát nemzetiségi falvakat találunk a térségben, amely a határmenti kapcsolatok és ezzel a határmenti turizmus fejlesztésében komoly helyzeti előnyt jelenthet. A romák száma szintén több település esetében magas, (Szepteknek, Murakeresztúr).⁵

A Mura Régió ETT horvátországi területének települései mind területre, mind népesség tekintetében jóval nagyobb méretűek a magyar oldalénál. A térség legnagyobb települése Donji Kraljevec 4659 fővel. A települések átlagos népessége 2658 fő, több mint kétszerese a magyar oldal értékének, a Mura Régió ETT teljes horvátországi településeinek lélekszáma 21 268 fő.

A mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás szerepe a térségben – a települési, domborzati és demográfiai viszonyoknak is köszönhetően – magasabb az országos átlagnál. A turizmus szempontjából is kiemelkedő élelmiszertermelés tekintetében a helyi termékek szerepe értékelődik fel, így a térség borászatait kell elsősorban kiemelnünk. A magyar oldalon 9 borász részvételével megindult a Muramenti Borút kialakítása is, a borászat jelenléte azonban a horvát oldalra is nagy mértékben jellemző, Medimurska megyében mintegy 10 000 hektáron termelnek szőlőt. A horvát oldalon a méhészeteket és az általuk előállított termékeket kell még kiemelnünk, illetve mindkét területre jellemző a gyümölcsösök jelenléte, elsősorban az alma és

a szilva, így az azokból készült helyi termékek is erősíthetik a térség gasztronómiáját.

A további helyi termékek kapcsán a bor és a méz mellett kiemelhető még a térségre jellemző tökmagolaj, a törpeberkenye (gyümölcsle, tea formában hasznosítva), vagy a füge is. A térség magas erdősültsége következtében az erdőgazdálkodás szintén fontos szerepet tölt be a primer szektorban, melyet a turizmus a túrázás, kirándulás, kerékpározás és a vadásztatás szemszögéből tud hasznosítani. A tágabb térség gazdaságának központjai természetesen a nagyobb települések, így a magyar oldalon Nagykanizsa és kisebb mértékben Letenye, a horvát oldalon pedig Čakovec, Koprivnica, Varaždin és Prelog. A Mura Régió ETT területén található településeken a vállalkozás sűrűség alacsony, a jellemző vállalkozói méret a mikro- és kisvállalkozásoké. Az ipar területén természetesen a Mura Régió ETT településeinek szerepe elenyésző, a szekunder szektor inkább a nagyobb népességgel bíró településeken telepedett meg. Međimurje gazdasági és fejlesztési lehetőségei kapcsán a kedvező területi elhelyezkedést, a földrajzi helyzetet lehet kiemelni, hiszen Horvátország gazdasági-kereskedelmi kapcsolatainak kapujaként szolgál a térség Magyarország és Szlovénia felé.⁶

A közlekedés és egyben a turizmus szempontjából is nagyon fontos a megközelíthetőség tekintetében, hogy a Mura Régió ETT települései kedvező feltételekkel rendelkeznek amennyiben az M7-es és A4-es (horvátországi) autópályához történő rövid távolságot vesszük figyelembe (tehát a térség könnyen és biztonságosan elérhető), a falvak azonban már rossz minőségű és hiányosan kiépített közúti infrastruktúrával rendelkeznek. Határátkelés Letenyén közúton (Letenye-Goričan, M7-es autópálya)*, Murakeresztúrnál vasúttal (Murakeresztúr-Kotoriba) lehetséges, jelenleg a személyforgalom szünetel. A terület határfolyója a Mura alapvetően akadályozza a határ- és kishatárforgalmat.⁷

4. A szelíd és a felelős turizmus értelmezése

A turizmus globálissá és tömegessé válásával egyre nagyobb terhet ró a természeti és társadalmi környezetre⁸. Az általunk vizsgált terület számára a tömegturizmus egyrészt ismeretlen jelenség, másrészt a társadalmi-gazdasági-turisztikai adottságoknak köszönhetően a térség turizmusfejlesztésének a célja a fenntartható és felelős turizmus kiépítése kell, hogy legyen.

* A személyforgalom alkalmanként csak ideiglenes, nem menetrendszerű.

Ennek megfelelően a Mura Régió ETT marketing stratégiájában is a szelíd turizmus lehetőségeinek a kiépítése élvez prioritást.

A szelíd (alternatív, szoft) turizmus a tömegturizmussal „szemben élményt és értéket keres, tanulni és cselekedni akar, szociálisan érzékeny és környezetbarát turizmus”.⁹ Olyan vendégforgalmat jelent, amely a helyi lakosság és vendégek közötti kölcsönös elfogadáson és megértésen alapszik, kíméli a kultúrtáját és annak speciális sajátosságait.¹⁰

A turizmus negatív hatásainak felismerésével párhuzamosan a válaszok megtalálása is egyre sürgetőbb lett, amelyet a 21. század elejére a nemzetközi turizmus legfontosabb szereplői is felismertek, így kialakult a felelős turizmus fogalma, melynek legfontosabb eleme a 2002-es Cape Town Declaration elfogadása volt. „A dekrétum hat stratégiai irányon keresztül konkretizálja a turizmusfejlesztés fenntarthatósági céljait, amelyek azóta is az ágazat kiemelt prioritásai. Ennek értelmében a felelős turizmus minimalizálja a negatív gazdasági, környezeti és társadalmi hatásokat, nagyobb gazdasági hasznot generál a helyi társadalomnak, növelve ezzel a helyi közösség jólétét, fejlesztve a munkalehetőségeket és lehetőséget biztosítva a helyieknek a turizmusba való bekapcsolódáshoz”¹¹.

5. A helyi potenciálon alapuló turisztikai termékekre és marketing tevékenységre alapuló fejlesztési elképzelések

Ahhoz, hogy egy adott téregység turisztikai régióvá válhasson, a következő kritériumokat kell teljesítenie:

1. Jól beazonosítható és domináns turisztikai vonzerővel kell rendelkeznie;
2. A domináns vonzerőn alapuló turisztikai termékekkel, illetve ún. vezértermékkel jelenjen meg a piacon;
3. Területi identitástudattal rendelkezzen;
4. Regionális turisztikai szervezet- és menedzsment rendszerrel kell rendelkeznie;
5. Külön forrásokat kell elkülöníteni a termékfejlesztésre és a marketingre.

Szintén nagyon fontos megjegyezni, hogy a regionális turizmuspolitika vizsgálatánál külön kategóriát képviselnek a határmenti régiók, melyek különleges szereppel rendelkeznek az egységesülő Európa és a határokon átnyúló együttműködések kiépülése terén, így a Mura Régió ETT turizmusfejlesztésénél is komoly hangsúlyt kell kapnia a határ mentiségnek.

Az eddig vázolt adottságok, potenciális és reális helyzetkép alapján a következő megállapításokat hozhatjuk a térség turizmusának fejlesztése kapcsán:

- 1). Elengedhetetlen a terület ismertségének és imázsának növelése (főleg belföldön, de külföldön is) a már elemzett eszközökkel;
- 2). Elengedhetetlen a helyi lakosság bevonása a turizmusfejlesztésbe;
- 3). Elengedhetetlen a helyi lakosság turizmushoz történő hozzáállásának erősítése;
- 4). Elengedhetetlen a horvát nemzetiség kulturális-gazdasági potenciáljának sokkal komolyabb kihasználása a turizmusban (is);
- 5). Az Európai Unió határmenti turisztikai programjainak (IPA, CBC) maradéktalan kihasználása szintén prioritás kell, hogy legyen.
- 6). A térség turisztikai infra- és szuprastrukturájának, továbbá határmenti közlekedési kapcsolatainak erősítése feltétlenül szükséges. Az idetartozó elképzelések a következők:
 - a). A térség turizmusa tekintetében nagyon fontos hiányosság a megfelelő szálláshelyek hiánya. Jelen esetben a szokásos magán-szállásadás kereteiből kilépve külön hangsúlyozandó az ún. ökoporták (környezetbarát szálláshelyek) kialakításának fontossága és lehetősége, a hálózat megismerése és alkalmazása a térségben.
 - b). A szállások kialakításának másik aspektusa a falusi vendéglátók számának növelése, konkrét kritériumokkal rendelkező minősítési rendszer kialakítása.¹² A határátkelők, kishatárátkelők számának növelése szintén nagyon fontos cél lenne (Mura-híd).
- 7). A turizmus fejlesztésének érdekében ki kell alakítani egy térségi szervezetrendszert a turizmus erősítésére és komplex fejlesztésére.
- 8). Felmérve és elemezve a térség turisztikai potenciálját a turizmus fejlesztését alapvetően az aktív turizmus (így főleg a vízi és a kerékpáros), az ökoturizmus, illetve a gasztronómia-örökségturizmus (kulturális turizmus) köré kell építeni, a többi turisztikai termék ezeket szervesen kiegészítő, csomagba gyúrt programok, rendezvények formájában kell, hogy erősítsék a turisztikai folyamatokat.

5.1. Közös kép, (arculat) kialakítása

Első lépésként az önkormányzatoknak össze kell fognia és egy közös imázs kiépítését kell elérnie. Ennek az arculatnak tükröznie kell a Mura jelenlétét, a hagyományokat, történelmet, az érintetlen környezetet és a közös horvát-magyar kapcsolatokat/barátságot.

Fontos, hogy minden résztvevő település csatlakozzon, és magáénak érezze ezt az elképzelést. Nem csak azért, mert így a kiépítés és bevezetés költségei megoszlanak, csökkennek, hanem azért is, mert így a folyamat a helyi lakosság számára is érdekessé és motiválóvá válhat.

Második lépésként ezt a kialakult képet kell a térségen belüli és a térségen kívüli lakosság számára továbbadni. Ezzel párhuzamosan a helyi vállalkozók bekapcsolására kell a továbbiakban koncentrálni.

Javasolt ezt a tevékenységet workshopok segítségével véghezvinni.

5.2. Elosztási csatornák

A programcsomagok értékesítésében az utazási irodákra, az egyes turisztikai termékek esetében a Tourinform irodahálózatra is lehet építeni. Azonban az elosztási csatornák meghatározása és működtetése – az önkormányzati szervezésű rendezvények kivételével – minden esetben vállalkozói feladat. Közös összefogás segítségével bővíthető az internetes portál és weboldalak révén az információ átadása és az értékesítés. Ajánlani lehet a Google Adwords oldalt a netes csatorna alapjaként, ami a keresések során kattintásonkénti fizetésen alapuló reklámfunkciót tesz lehetővé. Az internet kapcsán a közös imázs kialakításával párhuzamosan szintén nagyon fontos lesz a közösségi média (ráadásul ingyenes) felhasználása, elsősorban Facebook megjelenéssel és folyamatos kampányokkal, promócióval.

5.3. Promóciós lehetőségek belföldi és külföldi turisták számára

A külföldi turisták jellemzően hosszabb időt töltenek el utazással, nagyobb költési hajlandósággal bírnak és szeretik a turisztikai kínálatot végignézni/kipróbálni/átélni egy adott helyen. Ez alapján a hosszabb távú internetes hirdetések és turisztikai szolgáltatások vezethetnek célra. Esetükben az egészséges táplálkozás nagyobb költési szándékkal és lehetőséggel párosul, így a helyi termékek piaci megjelenése is erősödhet.

A belföldi turisták a nyaralás helyszínét, az úti célt a nemzetközi szokásokhoz képest igen rövid idővel az utazás előtt választják ki (last minute). Ennek megfelelően gyorsabb kampányokkal és a meglévő kapacitást akciókkal feltöltő metódus számít ésszerűnek. A Tourinform irodákat és a promóciós lehetőségeket ennek megfelelően kell tájékoztatni.

6. Piacszegmentálás és pozicionálás, célpiacok meghatározása

A Mura Régió ETT térség turizmusának fejlesztése kapcsán a potenciális piacot elsősorban belföldi és külföldi keresletre kell bontanunk. (Természe-

tesen a határmenti fekvés miatt ez a besorolás nem egyértelmű, mert ha magyar állampolgár látogat a térségbe, de átlépi a határt Horvátország felé, akkor nemzetközi turistává válik). A térség vonzerőstruktúrájából kiindulva azon turisztikai szegmensek, célcsoportok kerülhetnek előtérbe, akik az alternatív, vagy szoft turizmus (a tömegturizmus kerülése) válfajait részesítik előnyben.

Mivel a nemzetközi trendeket is figyelembe véve ennek a szegmensnek a mérete folyamatosan nő, így a keresleti oldalról pozitív jövőképben lehet bízni. A térség turisztikai marketingjét és kínálatát ennek köszönhetően elsősorban az aktív turisztikai termékek iránt érdeklődőkre, az emberközpontúságra, egy családbarát desztináció kiépítésére, a táji értékekre, a nyugalomra, csendre, mozgásra, egészségmegőrzésre, rekreációra kell alapozni. A tipikus térségbe érkező turista jellemzően városi térségből jön, inkább értelmiségi háttérrel rendelkezik, menekül a város zajától, a vidék nyugalma vágyik és szívesen vesz részt aktív programokon. A szegmens külföldi szereplői alapvetően valószínűsíthetően a környező országokból érkezhetnek, de megfelelő promóció esetén távolabbi régiókból is érkezhetnek.

1. ábra: A Mura Régió ETT turizmusának hívószavai

Figure 1.: Buzzwords of the tourism of the Mura Region EGTC

aktivitás
emberközpontúság
családbarát
táji értékek
nyugalom, csend, mozgás, egészségmegőrzés, rekreáció
helyi termékek, gasztronómia

Forrás: Saját szerkesztés

7. A termék, illetve szolgáltatásfejlesztés konkrét javaslatjai

A marketing stratégia jelen fejezete azokat a konkrét elképzeléseket és intézkedéscsoportokat nevezi meg, amelyekkel egyrészt elérhető a térség turizmusának hatékony fejlesztése, másrészt pedig a turisztikai marketing

tevékenység révén a terület ismertségének növelése. A stratégia konkrét, de átfogó javaslatokat jelenít meg, melyek projektszintű megvalósítása a tervezés következő lépcsője kell, hogy legyen.

7.1. A kiemelt turisztikai termékek mentén kialakított termékfejlesztés

Jelen fejezetben felsorolt fejlesztési javaslatok és irányok kapcsán ki szeretnénk emelni a legfontosabb, prioritásként kezelendő közös jellemzőket:

- az információs szolgáltatás bármilyen formáját (javasolt weboldaltól az információs táblarendszerig) minimum 4 nyelven kell megjeleníteni – magyar, horvát, angol, német;
- a fejlesztések folyamán törekedni kell arra, hogy
 - akadálymentes turisztikai fejlesztések menjenek végbe;
 - energia hatékony turisztikai fejlesztések menjenek végbe;
 - a fejlesztések a fenntarthatóság teljes mértékű figyelembe vételével menjenek végbe.
- Az aktív turisztikai elemeket érdemes (és kell is) egymással is összekötni (Pl. nem kizárt, hogy aki kerékpározik, szívesen evezne is 1-2 napot, részt venne gasztro rendezvényen stb.)
- Konkrét útvonalakat kell kidolgozni és reklámozni mind a kerékpáros, mind a vízi, mind a gyalogos túrázók számára
- Közös eseménynaptárat kell kidolgozni
- Kedvezményrendszert kell kialakítani, pl. „Mura kártya” formájában annak érdekében, hogy a turisták sokrétű tevékenységet végezzenek a szálláshelyektől a vendéglátáson át a komplex programokig és a térséget komolyabban is megismerhessék.

A kirándulók és turisták komplex élményszerzése érdekében kiemelkedően szükséges a területen a vendégek elégedettségét meghatározó infrastrukturális és szolgáltatási elemek fejlesztése, amelynek köszönhetően a rendelkezésre álló attrakciók hatékonyabb kihasználtsága érhető el. Ezekre a fejlesztési irányokra a Széchenyi 2020 „Társadalmi és környezeti szempontból fenntartható turizmusfejlesztés” TOP-1.2.1-15 felhívása hívja fel a figyelmet:

- Tájékozódást, információszerzést biztosító kitáblázás.
- Parkolók építése.
- attrakcióhoz vezető (séta) utak kialakítása.
- Egységes települési tematika, arculat kialakítása (kapcsolódó egyedi tartalmi elemek fejlesztése, interpretációja).

- Interpretációs elemek fejlesztése a település, illetve attrakcióinak jobb megismertetése érdekében.
- Turisták által preferált helyeken (attrakció közelében, illetve település-központi helyeken) nyilvános mosdók kialakítása.
- Pihenőhelyek létesítése.
- Ivóutak elhelyezése.
- attrakcióhoz kapcsolódóan vendéglátóhely, ajándékbolt kialakítása.
- Internet hozzáférési pontok biztosítása.
- Szeméttárolók (szelektív) kihelyezése („Társadalmi és környezeti szempontból fenntartható turizmusfejlesztés” A felhívás kódszáma: TOP-1.2.1-15)

7.2. A vízi turizmus fenntartható fejlesztése

A Mura Region ETT húzótermékeként, a térség jól beazonosítható kínálataként a Murára épülő vízi turizmust adhatjuk meg. A fejlesztések folyamán természetesen figyelembe kell venni, hogy természetvédelmi területről beszélünk.

A vízi turizmust erősítő szükséges fejlesztések a következők:

- a vízitúra-megállóhelyek, mini-kikötők építése és a kiszolgáló infrastruktúra (esőbeálló, pihenőhely, tűzrakó helyek, mosdók, zuhanyzók, sportpályák, szelektív hulladékgyűjtők) és a vendéglátás fejlesztése megfelelő elérhetőséggel (lejárók építése, parkolók kialakítása, kitérő és csatlakozással a közutakhoz);
- a vízi sportokhoz szükséges eszközök (kajak, kenu, evezősök, csónakok) beszerzése, kölcsönzési lehetőség biztosítása;
- különböző generációkat lefedő csoportok táboroztatásának segítése, vízi vándortáborok szervezése – párhuzamosan a szálláshely-fejlesztéssel;
- fürdőzési lehetőség kialakítása;
- a vízi túrázás tevékenységét célszerű oktatási-tanítási funkciókkal ellátni pl. a helyi élőhelyek megismertetésével. Ezt lehet vízitábla-rendszerrel is biztosítani.
- az adott szakaszoknál a szárazföldön található közeli nevezetességek kitérője.
- vízi mentéshez szükséges feltételek megteremtése.

Figyelembe kell venni, hogy klasszikus, egy irányba tartó (jellemzően folyásirány) több napos vízitúrákkal nem lehet ott tartani a turistákat, mivel

a Mura közös szakasza mindössze 48 km hosszú, így csillagtúra-jellegű utak szervezése ajánlott.

A több napos egyirányú utakat sem szabad azonban elfelejteni, de ekkor már a Dráva-folyóval együtt kellene kiajánlani a túrákat, együttműködve a drávamenti településekkel.

Mindehhez a pályázati lehetőségek folyamatos monitorozása szükséges.

7.3. A horgászturizmus infrastruktúrájának fejlesztése

A horgászturizmus kapcsán a következő fejlesztési elképzelések kivitelezése javasolt:

- Horgász helyek, esőbeállók kiépítése a Mura és a térségben található horgásztavak mentén
- A horgász helyek elérhetőségének javítása, információs táblák, térképek elhelyezése, hogy hol találhatóak ezek a helyek.
- Turisták, kirándulók számára stégek, tűzrakó helyek kiépítése, kitáblázása
- A Mura-folyó élővilágának bemutatása kitáblázással, QR kódokkal, a később javasolt applikációval.

7.4. A kerékpárutak infrastruktúrájának és a kapcsolódó szolgáltatásainak erősítése

A kerékpáros turizmus fejlesztése kapcsán két irányban kell tervezni:

1. Egyrészt érzékelní kell, hogy a Mura Régió ETT térsége önmagában nem akkora, hogy huzamosabb időre ott lehessen tartani a kerékpáros turistát. Természetesen a magyar és a horvát oldal együttesen alkalmas lehet túrcsomagok kiajánlásával 2-3 napos programok kialakítására, de elsősorban kisebb távolságok megtételére képes turisták kapcsán (pl. iskolai csoportok).
2. Integrálni kell a Mura Régió ETT kerékpározási lehetőségeit a Nyugat-Dunántúl, illetve Dél-Zala egyéb kerékpáros turizmus számára alkalmas útvonalaival. A térségi együttműködés erősítése a turisztikai szereplők közt így természetesen elkerülhetetlen.

További konkrét fejlesztési elképzelések:

- konkrét, akár személyre szabott túracsomagok kiajánlása
- legalább 1 hazai és 1 horvátországi szerviz kiépítése, jelenléte
- kölcsönzési lehetőség kialakítása
- a kerékpáros útvonalak e-mobilitás eszközei számára is érdemes biztosítani a túrákat (pl. segway), érdemes lenne átgondolni egy ilyen irányú vállalkozás indítását.

A horvát oldalon a területet érinti az R3 kerékpáros útvonal, a Vasfüggöny nemzetközi kerékpáros útvonal, a Muramenti Murradweg R2 terep útvonalai, a Međimurje út és a Steinerova út. Ismertségük, kiépítettségük azonban általában még nem elégséges.²³

7.5. Információs táblahálózat, térképek kihelyezése

A Mura Régió ETT térségének professzionális megjelenítése tekintetében elkerülhetetlen egy egységes arculattal bíró információs táblahálózat kiépítése. A térségi együttműködés minden településén el kell helyezni egy, a legfontosabb információkkal ellátott komplex térképet, további fókuszált tartalommal bíró térképeket, táblákat is, pl. a horgászhelyek, kerékpárutak környékén:

- útirányjelző táblák – horgászhelyek, kerékpárutak, éttermek, épített emlékek – távolságadattal, időelérési adattal
- A megjelenített információknak legalább 4 nyelven kell megjeleníteniük: magyar, horvát, angol, német nyelveken.
- A hagyományos táblainformációkat QR kódokkal is ki lehet egészíteni.

7.6. Gasztronómia, vendéglátás

A Mura Régió ETT térségének vonzóbbá tétele kapcsán szintén prioritás a vendéglátás, gasztronómia erősítése, melynek a következő aspektusait kell megerősíteni:

- A helyi vendéglátásban részt vevők számára prioritássá kell tenni, hogy tájjellegű ételek is felkerüljenek az étlapra (dödölle, krumpliprósza, a kukoricamálé vagy a bocskorosvargánya-leves).
- Erősíteni kell a térségben már létező gasztronómiai rendezvények, fesztiválok szerepét (dödölle-, rétes-, böllér- és pálinkafesztivál).
- Össze kell gyűjteni a térség helyi (élelmiszer és kézműves) termelőit és termékeit, melyeket kiadványokban és a javasolt közös honlapon kell reklámozni.

7.7. Applikáció kialakítása

Ma már a modern turizmusfejlesztés fontos aspektusa a digitális technológia alkalmazásának elfogadása. A konkrét fejlesztési javaslatok fontos eleme lenne egy mobilos applikáció kialakítása, amely a közös arculat elemeit és a honlap információit is felhasználva a következő információkkal látná el a turistát:

1. A Mura Régió ETT vonzerőinek bemutatása, leírása
2. A Mura Régió ETT szálláshelyeinek bemutatása, leírása

3. A Mura Régió ETT szolgáltatóinak bemutatása, leírása
4. A Mura Régió ETT programjainak bemutatása, leírása
5. Időjárás információk
6. GPS alapú túraútvonalak megjelenítése

7.8. Minősített szálláshelyek kialakítása

A vidéki turizmus területén a minősítendő turisztikai szolgáltatások az alábbiak lehetnek:

- Szálláshelyek
- Vendéglátó-helyek, gasztronómiai szolgáltatók
- Szervezett programok
 - Rendezvények, fesztiválok
 - Kerékpáros-és lovastúra-útvonalak, szolgáltatások
 - Túravezetés
- Információszerzés, tájékoztatás és kommunikáció
- Szakemberek

A Mura Régió ETT területén, különösen a magyar oldalon kevés minőségi és még kevesebb minősített szállást találunk. A vidéki turizmusban használatos és követendő minősítési rendszerek a következők:

- Falusi szálláshelyek – napraforgó rendszer
- Ökoporták – ökoporta rendszer
- Lovaspanziók – patkós rendszer

Javasolt továbbá a térségben kemping fejlesztés is a modern kor turisztikai kihívásainak és igényeinek megfelelően (wifi, családbarát stb.).

A szálláshely-fejlesztés egy másik tényezője lehetne ún, kulcsosházak építése, melyek önellátó családoknak, társaságoknak biztosítanak szállást, de pl. csapatépítő tréningekre is kiválóak lennének.

A szálláshely-fejlesztés kapcsán a Kisfaludy program kiírásait és az egyéb pályázati lehetőségeket folyamatosan figyelni kell.

8. Minősített szolgáltatók jelenlétének erősítése

A helyi termékek terén javasolt lenne elkészíteni egy helyi termelői lajstromot, illetve felmérni, hogy a helyi termékeket előállító vállalkozók milyen mértékben vennének részt a turisztikai folyamatok alakításában, illetve hajlandóak lennének-e fejlesztéseket végrehajtani a termékeik turizmusban történő bevonása kapcsán. Az ehhez szükséges pályázati lehetőségekről tájékoztatni kell a vállalkozókat.

Ugyanez érvényes a stratégiában már említett vendéglátó-helyek kapcsán is, azok minősítése és minőségének javítása elengedhetetlen.

9. Önálló image és arculat kialakítása

A megfelelő minőségű és mennyiségű turisztikai termékek, csomagok, illetve a turisztikai infra- és szuprastruktúra kiépítése után a legfontosabb feladat a Mura Régió ETT önálló turisztikai imázsának, arculatának és a márkaépítésének a kiépítése. Ennek a komplex feladatnak a következő lépéseit kell betartani:

a). Egységes arculat és márkaelemek, branding kialakítása

A Mura Régió ETT turizmusának márkává történő fejlesztéséhez első körben javasolt a márkásítás, majd azt követően a termékmárka kiépítése. Ezt a folyamatot a következő lépések mentén kell kialakítani:

1. Márkaérték felépítéséhez a márkaelemek kiválasztása, amelyek a márkát alkotják
2. A márkaépítés szervezeti kereteinek megteremtése, a felelősök kijelölése
3. A márka erős, kedvező, egyedi márkaasszociációinak bevezetése
4. A márka és a márkaelemek ismertségének megteremtése
5. Márkahűség megteremtése
6. Átvitt, másodlagos asszociációk körének kialakítása

A márkaelemek kiválasztásánál és megformálásánál a márkaépítés alapvető kritériumait kell szem előtt tartani, úgy mint:

- emlékezetes, könnyen felidézhető legyen, meg lehessen különböztetni;
- utaljon a termék előnyeire;
- ésszerű és logikus legyen, utaljon a Mura Régió ETT területének turisztikai vezértermékeire, kitűzött céljaira és egyben a célcsoportok jellemzőire is;
- konzisztens legyen, ne legyenek benne egymásnak ellentmondó elemek;
- rokonszenves és esztétikus legyen, a célcsoportok számára a vizuális és a verbális megjelenés vonzó legyen;
- ne hordozzon negatív jelentést egyik nyelvben sem (illetve a külföldi turisták számára);
- védhető legyen, akár jogilag is (pl. védjeggyé formálás gondolata)

A Mura Régió ETT térségének esetében a márkaelemek a következőkből állhatnak össze:

1. a Mura-folyó, mint húzó tényező jelenléte párhuzamosan a térség természeti értékeivel;
2. a térség kulturális öröksége: épített és szellemi öröksége, hagyományai;
3. minősített ökoturisztikai termékek és szolgáltatók;
4. kiforrott turisztikai desztinációk kedvező imázslemelei;
5. helyi bio-, öko- és organikus termékek.

A kialakítandó közös arculati elemek a következők:

- logó;
- szlogen;
- arculati kézikönyv;
- honlap;
- tájékoztató táblarendszer kapcsán;
- kiadványok külalakja kapcsán.

b). Közös promóció, reklámozás, az ismertség megteremtése

A stratégiában elemzett és felsorolt elemeket el kell juttatni a potenciális turistához, melynek természetesen a megfelelő promóció lesz az eszköze. Ennek a tevékenységnek a legfontosabb javasolt eszközei a következők:

- közös honlap kialakítása (magyar, horvát, német, angol nyelven);
- online marketing kampányok kivitelezése;
 - a. Facebook kampány
 - b. bannerek, online hirdetések
 - c. megjelenés hazai online turisztikai felületeken, pl. turizmus.com;
- hagyományos reklámanyagok, prospektusok, leporellók, térképek készítése;
- turisztikai vásárokon történő megjelenés;
- kapcsolatfelvétel a Magyar Turisztikai Ügynökséggel.

Mindezen tényezők kivitelezésére javasolt lenne egy közös turisztikai marketing szervezet, képviselő kialakítása, melynek segítségével szakértők segíthetnék a helyi vállalkozókat, térségi szereplőket a Mura Régió ETT versenyképes turizmusának kialakításában.

10. Összefoglalás

A Mura- vidék egyedülálló természeti környezetet és potenciált biztosít a turizmus számára, ami jó kiindulási alapot nyújt a turizmus fejlesztéséhez. A szükséges minőségű és mennyiségű infrastrukturális háttér azonban még jelentős beruházásokat követel meg a turisták differenciált igényeinek kielégítéséhez. Ehhez szoros térségi összefogásra van szükség az önkormányzatok, a lakosság és a helyi vállalkozói szféra oldaláról.

Jelen tanulmány elemzi a Mura Régió ETT komplex társadalmi-gazdasági helyzetét és konkrét javaslatokat tesz a turizmus fenntartható fejlesztésének elérése érdekében. Fontos leszögeznünk, hogy a turizmus a társadalmi-gazdasági élet egyik, és nem egyetlen szereplője, nem lehet alkalmas a térség strukturális problémáinak teljes mértékben történő megoldására, arra azonban igen, hogy plusz bevételt termeljen a helyi lakosság és a vállalkozói szféra számára, rendezettebb és élhetőbb környezetet biztosítson, így az életminőség javítását érheti el a térségben.

A megjelölt fejlesztési javaslatok létrehozása után azt kell látnunk, hogy a vízi turizmus és részben a kerékpáros turizmus is erős szezonalitással bír, így a legtöbb látogató a hazánkra és Horvátországra általánosan is jellemző nyári periódusban érkezik a területre, azonban a horgászturizmus kapcsán és leginkább a gasztronómia, borturizmus, túrázás, kerékpározás terén a szezon a tavaszi és az őszi periódusba is kitolhatóvá válhat.

Ennek érdekében viszont a turizmusfejlesztés modern aspektusait, mindenekelőtt a felelős turizmus kiépítését, szem előtt tartva elengedhetetlenül szükséges a helyi potenciálon alapuló turisztikai termékekre és marketing tevékenységre alapuló fejlesztési elképzelések kivitelezése egy egységes marketing stratégia, arculatkialakítás és célirányos és hatékony turisztikai termékfejlesztés segítségével.

JEGYZETEK / NOTES

1. Köszönet az EFOP-3.6.1-16-2016-00015 projekt anyagi támogatásáért.
2. A Mura Régió ETT Kohézióvizsgálata és Integrált Fejlesztési Stratégiája
3. Dövényi Zoltán (2010): Magyarország kistájainak katasztere. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Budapest, 876. old.
4. Feletar, Petar: (2005): Istočno Međimurje. Meridijani Izdavačka kuća. Samobor. 127. old.
5. KSH, 2017, Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás – Turizmusfejlesztési Terv
6. <http://www.redea.hr/en/investment-in-medjimurje/economic-profile-of-Medimurje-county>. Letöltés ideje: 2019. 12. 20.
7. KSH, 2017, Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás – Turizmusfejlesztési Terv
8. Töröcsik, Mária – Csapó, János. (2018): Fogyasztói trendek hatása a turizmusra. In: Csapó, János; Gerdesics Viktória – Töröcsik Mária (szerk.) Generációk a turizmusban. I. Nemzetközi Turizmusmarketing Konferencia: Tanulmánykötet, Pécs, Magyarország : Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar 8-22. old
9. Fülöp Teofil (2003): Szelíd, öko- és természetjáró turizmus, az idegenvezetés és a túravezetés összekapcsolódása. A puszta. 1/20. 229-262 old.
10. Tasnádi József (1998): A turizmus rendszere. Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola. Szolnok 47. 280. old.
11. Duray Balázs (2017): Fenntartható turizmus, felelős vidékfejlesztés. In: Árpási, Zoltán; Gurzó, Imre (szerk.) Felelős turizmus: nemzetközi tudományos konferencia. Békéscsaba, Magyarország : Alapítvány a Felsőfokú Közgazdasági Képzésért Békés Megyében, pp. 13-19.
12. <http://www.fatosz.eu/marketing+lehetosegek/iranymutato+a+napraforgos+besorolashoz/iranymutato+a+napraforgos+besorolashoz.html>. Letöltés ideje: 2019. 11. 29.
13. http://www.mura-drava-bike.com/en/bic_trase.asp. Letöltés ideje: 2019. 11. 14.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Dövényi Zoltán (2010): Magyarország kistájainak katasztere. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Budapest, 876. old.
- Duray Balázs (2017): Fenntartható turizmus, felelős vidékfejlesztés. In: Árpási, Zoltán; Gurzó, Imre (szerk.) Felelős turizmus: nemzetközi tudományos konferencia. Békéscsaba, Magyarország : Alapítvány a Felsőfokú Közgazdasági Képzésért Békés Megyében, pp. 13-19.
- Feletar, Petar: (2005): Istočno Medimurje. Meridijani Izdavačka kuća. Samobor. 127. old.
- Fülöp Teofil (2003): Szelíd, öko- és természetjáró turizmus, az idegenvezetés és a túravezetés összekapcsolódása. A puszta. 1/20. 229-262 old.
- Tasnádi József (1998): A turizmus rendszere. Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola. Szolnok 47. 280. old.
- Töröcsik, Mária – Csapó, János (2018): Fogyasztói trendek hatása a turizmusra. In: Csapó, János; Gerdesics Viktória – Töröcsik Mária (szerk.) Generációk a turizmusban. I. Nemzetközi Turizmusmarketing Konferencia: Tanulmánykötet, Pécs, Magyarország: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 8-22. old.
- KSH, 2017, Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás – Turizmusfejlesztési Terv
- <http://www.redea.hr/en/investment-in-medjimurje/economic-profile-of-Medimurje-county>. Letöltés ideje: 2019. 12. 20
- <http://www.fatosz.eu/marketing+lehetosegek/iranymutato+a+napraforgos+besorolashoz/iranymutato+a+napraforgos+besorolashoz.html>. Letöltés ideje: 2019. 11. 29.
- http://www.mura-drava-bike.com/en/bic_trase.asp. Letöltés ideje: 2019. 11. 14.
- A Mura Régió ETT Kohézióvizsgálata és Integrált Fejlesztési Stratégiája

KÁLMÁN Botond – JUHÁSZ Tímea – TÓTH Arnold

**KÁLMÁN Botond,
hallgató**

**Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Szent István
Campus, Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori
Iskola (MATE / GRTDI)**

PhD student

**Doctoral School of Economic and Regional Sciences, Szent
István Campus, Hungarian University of Agriculture and
Life Sciences (HUALS / DSERS)**

email: Kalman.Botond@phd.uni-mate.hu

**Dr. habil. JUHÁSZ Tímea
tudományos főmunkatárs**

**Budapesti Gazdasági Egyetem, Külkereskedelmi Kar,
Kvantitatív Módszertan Intézet, Társadalomtudományi
Módszertan Tanszék (BGE-KKK / CIMB TTMT)**

Senior Research Fellow

**Department of Social Science Methodology, Institute
of Quantitative Methods, Faculty of International
Management and Business, Budapest Business School (BGE
/ CIMB TTMB)**

email: Juhasz.Timea@uni-bge.hu

**TÓTH Arnold, PhD
egyetemi docens**

**Budapesti Gazdasági Egyetem, Pénzügyi és Számviteli Kar,
Üzleti Gazdaságtan Tanszék (BGE-PSZK KÖZGÁZ)**

Associate Professor

**Department of Business Economics, Faculty of Finance and
Accountancy, Budapest Business School**

email: Toth.Arnold@uni-bge.hu

A MIGRÁCIÓVAL JÁRÓ EGÉSZSÉGÜGYI KOCKÁZATOK

HEALTH RISKS ASSOCIATED WITH MIGRATION

ABSTRACT

Much more illegal migrants have arrived to Europe from 2014-2015 than ever before, primarily from Afghanistan, Syria, and Africa. Multiple fora have already approached the adjacent issues of terrorism, national security threats, and organised kidnapping vis-à-vis migration. Nonetheless, hardly anyone has ever attempted to relate expatriates to the expansion of those diseases that are peculiar to their country of origin. Videlicet, host European countries are not adequately engaged with tackling such matters. This study is constrained by the limited word count to concisely focus on highlighting the geopolitical background of migration as a process, the current posture, and the main traces habituated by asylum seekers, at first. Henceforward, the authors introduce the reasonably anticipated unborn occurrences – primarily the new substantial wave of immigration arising from the people who may get through from the sub-Saharan region. They illustrate which typical countries of origin refugees tend to arrive from when heading towards Europe, which illnesses they are likely to be exposed to carry with themselves on their journey, and what is the prevalence of those conditions among them. It furthermore analyses the level and nature of imminent threat that host countries are subject to. Data being harnessed for this research do not lean on the conventional sources, e.g., WHO or EUROSTAT, so as to elude the influence of any political manipulation. Our results show that the health effects of migration must be taken seriously and that appropriate prevention programs must be developed at least at national level.

Kulcsszavak: migráció, fertőző betegségek, fenyegetettség, Európa, országekockázat

Keynotes: refugee, communicative diseases, threat, Europe, country risk

1. Bevezetés

Munkánk központi témája a migráció, azon belül is elsősorban az egészségügyi kockázatokra fókuszálunk. A bevándorlók és menekültek száma Európában az elmúlt években drámai módon növekedett. Ennek

kiváltó okaként a háborús konfliktusok, erőszak vagy a szülőföldön való üldöztetés a leggyakoribb. A klímaváltozás, az éghajlati övezetek eltolódása azonban várhatóan további embertömegek elindulását okozza majd belátható időn belül. Nagyfokú népességmozgás már a huszadik század második felében is előfordult Európában. Gondoljunk vissza például a berlini fal 1989-es lebontását követő, valamint a koszovói polgárháború miatt 2002-ben tetőző menekülthullámra. Ezek voltak Európa számára a kétezres évek elejének nagy népességmozgásai, melyek mindegyike a kontinensen belül zajlott. E két esemény azonban együtt sem volt olyan mértékű, mint a 2011 után Európán kívülről érkező menedékkérők tömege, ami 2015-re elérte az évi 1,3 millió főt.

Az Afrikából, a Közel-Keletről és Dél-Ázsiából Európába érkező bevándorlók és menekültek nagy kihívást az európai vezetőknek és politikai döntéshozóknak. A Nemzetközi Migrációs Szervezet (UNHCR) Európát az illegális migráció legveszélyesebb célpontjának, a Földközi-tengert pedig a világ legveszélyesebb határátkelőhelyének nevezi. A növekvő népességszám ellenére az Európai Unió a jelenlegi bevándorlói beáramlására ad hoc jelleggel reagált, és a kritikusok szerint inkább a blokk határainak biztosítására összpontosítottak, mint a migránsok és a menekültek jogainak védelmére. Ugyanakkor a sok tagállamban felmerülő nacionalista pártokkal és a kontinensen nagymértékben megjelenő iszlám terrorizmussal kapcsolatos aggodalmakkal továbbra sem világos, hogy a blokk vagy annak tagállamai képesek-e tartós menekültügyi és bevándorlási reformokat végrehajtani.

A menedékkérők megindulását általában a szíriai polgárháborúhoz kötik. Valóban, a szíriai válság fontos migrációs ok, de a Közel-Keleten, Afrikában és Dél-Ázsiában, például Myanmarban zajló forradalmi jellegű politikai változások átalakították az európai migrációs tendenciákat. Az illegális határátlépések számának növekedése Európában is 2011-ben kezdődött, mivel az arab tavasz kezdete után tunéziaiak ezrei kezdtek érkezni Lampedusa szigetére. Kadhafi megbuktatása után, a líb állam de facto eltűnését kihasználva, a destabilizálódott szubszaharai afrikai és közel-keleti térségből menekülők tömegei indultak Európa felé. Az EU tengeri határain jelentős mértékben megnőtt a polgárháborús és katonai konfliktusokkal jellemzett országokból érkező szír, afgán és eritreai migránsok száma is.

Az ENSZ migrációügyi szervezete, az IOM becslései szerint 2015 első kilenc hónapjában több mint 464 000 migráns haladt át Európán tengeren keresztül. A legnagyobb csoportot 2015-ben már a szíriaiak tették ki, akik országukból négy és fél éves polgárháborúból menekültek el. A bevándorlók második legnagyobb csoportját afgánok alkották, de jelentős volt

még a kényszermunka elől menekülő eritreaiak száma is. A biztonság romlása és a szegénység Burundiban, a Kongói Demokratikus Köztársaságban és a Közép-Afrikai Köztársaságban, valamint Szomáliában és Szudánban szintén hozzájárult a migránsok beáramlásához.

A célországok közül az UNHC a 2015-ről kiadott statisztikai között három országot emel ki: 2015 első félévében Németország, Magyarország és Svédország területén adták be az érkezők közül a legtöbben a menedékkérelmüket. Nem véletlenül. Németország Angela Merkel politikai állásfoglalása, valamint jó gazdasági és szociális helyzete miatt, Svédország szintén jóléti és szociális juttatásai okán lett az érkezők kedvenc célországa. Magyarország pedig az első valóban biztonságos ország volt a Kelet-mediterrán – Nyugat-Balkán útvonalon, ahol akkoriban a legtöbben érkeztek. E rövid helyzetismertetés után térjünk át konkrét témánkra, az egészségügyi vonatkozásokra!

A migrációval kapcsolatos problémák kapcsán leggyakrabban az illegális határátlépés, az idegenrendészeti problémák, a romló közbiztonság, a nemzetbiztonsági kockázat növekedése, az egyre növekvő védelmi kiadások és a terrorveszély a hírek témája. A menedékkérők és a menekültek száma példátlanul megnőtt Európában 2015-ben, és úgy tűnik, hogy a számok 2016-ban sem csökkennek jelentősen. A migráció számos megoldandó problémát jelent az európai országok számára, ezek közül a fertőző betegségek okozta egészségügyi kockázat az egyik. Ez a kérdéskör azonban nem kap a súlyához képest kellő publicitást. Tanulmányunk az illegális bevándorlókat befogadó európai országokra nehezedő, a migrációhoz társuló fertőző betegségek okozta egészségügyi kockázatot vizsgálja.

2. Szakirodalmi áttekintés

A menedékkérők és a menekültek egészségügyi problémáira vonatkozó rendelkezésre álló bizonyítékok és a kapcsolódó dokumentáció általában korlátozott a fertőző betegségekre, valamint a mentális és a krónikus betegségek esetében egyaránt. Ezért a származási országok betegség- és járványügyi adatait gyakran használják a fertőző betegségekkel kapcsolatos vizsgálatokban¹. Ezt a módszert mi is alkalmaztuk munkánk során. A másik lehetséges kockázatelemzési módszer azon országok statisztikáinak vizsgálata, amelyek a menekültek kiindulási országaival szomszédosak, mint például a szír migránsok esetében Libanon. A tuberkulózisos esetek számának, különösen a gyógyszerrezisztens formával kapcsolatos 2013-

ban itt észlelt jelentős növekedése bizonyítottan a szír és etióp migránsok nagy számban való megjelenéséhez volt köthető².

A menekültek és menedékkérők körében vizsgálta a menekültkérdéssel kapcsolatos 2017-es helyzetet³. Eredményeik szerint, amelyek meta-analízisen alapulnak, a leggyakoribb fertőzés a bevándorlók között a tuberkulózis (20–45%) és a hepatitis B (12%). Ugyanebben a populációban alacsonyabb a malária (7%) és a hepatitis C (5%) előfordulása. Más vizsgálatok a hepatitis B-t sokkal magasabb arányban (32 – 45%-ban) mutatták ki az érkező menekültek között^{4, 5}.

Egy nemrégiben csak a szíriai menekülteket bevonó tanulmány szerint a leishmaniasis, a tuberkulózis és a hepatitis a legelterjedtebb egészségügyi problémák⁶. A tuberkulózisnak a menekültkérdéssel való összefüggését jól érzékelteti az a tény is, hogy a WHO az országspecifikus tuberkulózis-adatok kapcsán becsüli meg a menedékkérők előfordulási arányát a fogadó országokban⁷. Magas gyakoriságú kórkép még a bőr-leishmaniasis, különösen a szír migránsok között, ahol 32% és 96,6%-os eredményről is beszámolnak a szerzők^{8, 9}.

Ezekon kívül a szakirodalomban előfordul még közlemény bőr-diftériás, visszatérő lázas és vérhas megbetegedésekről is. A szerzők többnyire azon a véleményen vannak, hogy a menekültek fertőző betegségei elsősorban a migráció során fennálló rossz életkörülményeknek tulajdoníthatók. Azzal kapcsolatban is szinte egyöntetűen megegyezik a témát vizsgáló szerzők álláspontja, hogy ezeknek a fertőzéseknek az autochton populációra való átvitele alacsony valószínűséggel következik be.

A kiindulási országok állapotai és a végigjárt útvonalakon megélt rossz körülmények, a zsúfolt menhelyek, a befogadóközpontok és táborok növelik fertőzési kockázatot. A görög befogadótáborokban, pl. Leszbosz szigetén is feszült a helyzet a többszörös túltelítettség miatt. A higiénés körülmények és a megfelelő vízellátás hiánya, valamint az erősen korlátozott orvosi ellátás egyaránt kedvez a lázzal, hasmenéssel járó fertőzéseknek, illetve a vektorok és élősködők által terjesztett kórképeknek, de az olyan megbetegedések terjedésének is, amelyek csak később fognak tünetekkel jární, mint például a tuberculosis vagy hepatitis. Tovább nehezíti a helyzetet a politikai instabilitás, ami napjainkban nemcsak a Közel-Keletre Észak-Afrikára jellemző, hanem sajnos Európára is. Utalunk itt a görög-török határon kialakult helyzetre, amelyről csak a koronavírus nagyobb prioritása miatt hallunk kevesebb hírt, mint 2020 februárjában.

2014 óta Európában a menekültek erőteljes beáramlása tapasztalható, és egyre nagyobb számú menekült tartózkodik táborokban, tranzitónák-

ban. A menekülttáborok a szakirodalom alapján is fokozott egészségügyi kockázatot jelentenek a fertőző betegségek terjedése szempontjából¹⁰. Ennek egyik oka az is, hogy ezek a tranzitónák, bár Európa területén található, környezeti jellegüket tekintve zsúfoltság, rosszabb higiénés viszonyok, az ivóvízellátás és a szennyvízkezelés nehézségei jellemzőek rájuk. Mindezek fokozzák az itt tartózkodók kontextuális kockázatát.

3. Módszertan és eredmények

A migránsok menedékkérőktől és a menekültektől való megkülönböztetése nem mindig egyértelmű folyamat, mégis döntő fontosságú megnevezés, mivel ezeknek a csoportoknak a nemzetközi jog alapján különböző szintű segítségre és védelemre van szükségük.

A menedékkérőt üldözés vagy konfliktus elől menekülő személyként határozzák meg, ezért a menekültek jogállásáról szóló, 1951. évi menekültügyi egyezmény alapján nemzetközi védelmet igényel; a menekült olyan menedékkérő, akinek kérelmét jóváhagyták. Az ENSZ azonban a háborúból vagy üldöztetésből menekülőket menekülteknek tartja, még mielőtt hivatalosan menedékkjogot kapnának. (Például a szíriai és az eritreai állampolgárok *prima facie* menekült státuszt élveznek.) Ezzel szemben a gazdasági bevándorló olyan személy, akinek szülőföldjéből való távozás elsődleges motivációja a gazdasági haszon. A bevándorló kifejezést mindhárom csoport átfogó kifejezésének tekintik. Európa jelenleg egy vegyes migrációs jelenség tanúja, amelyben a gazdasági migránsok és a menedékkérők együtt utaznak. A valóságban ezek a csoportok átfedésben lehetnek, és átfedik egymást, és ezt a szürke területet gyakran súlyosbítják azok a következtelen módszerek, amelyekkel a menedékkjog iránti kérelmeket kezelik az EU huszonhét tagállamában.

Átfogó epidemiológiai tanulmány készítése a bevándorlói csoportok közötti nagy különbségek miatt nem megvalósítható¹¹, tehát a menedékkérők és a menekültek fertőző betegségeinek áttekintésekor a rendelkezésünkre álló szakirodalmi és statisztikai adatok alapján vizsgáltuk a fertőző betegségek prevalenciáját és incidenciáját a különböző országokból induló és különböző befogadó országokba érkező bevándorlók esetében. Tekintettel arra, hogy a migrációhoz kapcsolódó fertőző betegségek okozta kockázat komplex jellegű, ennek vizsgálatakor nemcsak a kiindulási országok egészségügyi állapotait és statisztikáit kell megvizsgálnunk. Ezeket ugyanis módosítják még olyan járulékos körülmények, mint például az, hogy a migrációs útvonal mely országokon halad át és ott milyen

további betegségeknek vannak kitéve az Európába tartók. Ezeket a kritériumokat figyelembe véve készülnek az Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ (ECDC) fertőzőbetegség-statisztikái is, ahogyan ez kiadványaik módszertanában olvasható is¹². Éppen ez volt az egyik oka annak, hogy eredményeiket, megállapításaikat vizsgálatunk során mi is felhasználtuk.

Első kérdésként azt vizsgáltuk, hogy milyen forrásokat és statisztikákat használunk kutatásunk során. Az érintett hatóságok fő célja, hogy ne keltsenek pánikot és ellenérzéseket a menekültekkel szemben. Ezért cáfolják azokat a véleményeket, amelyek szerint a migráció fokozott egészségügyi kockázattal jár. Ezzel kapcsolatban az alábbi megállapításokkal találkoztunk például a WHO 2015. évi helyzetértékelésében^{13, 14}. „A migráció és a fertőzések között nincs kapcsolat” – „A migránsok betegségei Európában amúgy is jelen vannak.” – „A migránsok nagy része a befogadó országban kapja el a HIV-fertőzést.” – „A hepatitis B és C előfordulási gyakorisága a migránsok között azonos az EU-ban mérhető gyakorisággal.”

Pedig az USA-ban és az EU-ban az 1990-es évek végén végzett vizsgálatok sokkal komolyabb eredményeit akkor senki sem cáfolta. Cowie és Sharpe¹⁵ már 1998-ban leírta, hogy az USA-ban „a diagnosztizált tbc-s esetek 60,7%-a bevándorló és ezen bevándorlók 73%-a ázsiai országokból érkezett”. Carballo és munkatársai¹⁶ ugyanebben az évben írták le, hogy „jelentős a TB-fertőzés kockázata a bevándorló közösségekben”. Ugyanígy hivatalosan elfogadott tény az USA Egészségügyi Szolgálatának 2016-os jelentése is¹⁷, mely szerint Szíriában a hepatitis-B és C gyakorisága 4,5%, a leishmaniasis gyakorisága közel 100%. Tehát a szakemberek véleménye eltér a hivatalos állásponttól és inkább arra utal, hogy a menekültkérdés egészségügyi vonatkozásai igenis lényegesek. Nemcsak a fertőző betegségek terjedése és az egészségügyi ellátórendszer nagy terhelése miatt, hanem gazdasági szempontból is. Jelen tanulmány az egészségügyi költségekkel nem foglalkozik. Ezért csupán illusztrálandó a migrációs probléma gazdasági hatását megjegyezzük, hogy a bevándorlási és menekültügyi kérdésekre fordított költségvetés a gazdasági válság által leginkább sújtott belépési pontként szereplő Görögországban és Olaszországban nem tartotta lépést az egyre növekvő igényekkel és szükségletekkel. 2015 augusztusában az Európai Bizottság jóváhagyta a 2,4 milliárd eurós sürgősségi segélycsomagot hagyott jóvá erre a célra, sok politikai döntéshozó szerint azonban ezek az alapok még mindig elmaradtak a válság növekvő mértékétől.

Tekintettel a hivatalosnak nevezett források és az egyes szakértők véleményének eltérőségével egyértelműen igazolható belső ellentmo-

ndásokra, valamint a biztonságpolitikai szempontokra a hagyományos statisztikai forrásoknál az ENSZ vagy az Eurostat, inkább migrációs egészségügyben objektívebb forrásnak feltételeztük többek között a CIA World Factbook címmel évente megjelenő kiadványait. Vélelmeztük továbbá az Európai Járványügyi Felügyelet objektivitását is, hiszen ennek adatait a gyakorlati járvány megelőzés céljára használja az EU, ezért szándékos manipulálásuk vagy eltorzításuk milliók életébe kerülhet. Ugyanezen okokból vettük objektívnek a Német Bevándorlási Hivatal jelentéseiben közölt bevándorlással kapcsolatos számokat is. Ezért elsősorban ezeket a forrásokat használtuk munkánk során.

A következő lépés a vizsgált időszak kiválasztása volt. A Földközi-tengeren áthaladó közép-mediterrán útvonalon kialakuló nehézségek, például a tengeri átkelés során a halálesetek számának növekedése, illetve Líbia destabilizálódása miatt megnőtt a kelet-balkáni útvonalat használó migránsok száma. Egyre több szíriai és afgán menekült érkezett Törökország felől és Görögországba, majd haladt tovább Macedónián és Szerbián keresztül, az EU felé. 2015. májusa és szeptembere között az illegálisan érkező menekültek száma 5 hónap alatt 12-szeresére nőtt, ez hirtelen és váratlan terhet jelentett a hatóságok, közöttük az egészségügyi hatóságainak számára is. Ez a menekülthullám arra készítette a magyar kormányt, hogy szögesdrótkerítést állítson fel a magyar-szerb határon. Erre jogilag is kötele volt, hiszen Magyarországnak a schengeni határ őrzéséhez kapcsolódó feladatainak ellátásakor az EU menekültpolitikáját szabályozó dublini kritériumoknak is meg kellett felelni. A nyugati irányba továbbjutni kívánó migránsok a budapesti Keleti pályaudvart 2015. szeptemberében valóságos menekülttáborrá alakították át. Tekintettel az érkező migránsok számában rövid idő alatt bekövetkezett jelentős növekedésre kutatásunkat elsősorban a 2014-2015 időszakra fókuszáltuk, amikor több mint 1 millió migráns és menekült érkezett Európába különböző útvonalakon, azaz több mint négyszer annyi ember, mint 2014-ben (amikor csak 220 000 érkezőt regisztráltak a hatóságok). De természetesen ezt a viszonylag rövid időszakot tágabb környezetében is elhelyeztük az összehasonlíthatóság és a trendek megállapíthatósága érdekében.

Ezután áttekintettük a szakirodalmi forrásokat és a statisztikákat, hogy meghatározzuk azokat a betegségeket, amelyekre kutatásunkat kiterjesztjük. Ezeket a betegségeket a teljesség igénye nélkül, csak a leggyakoribbakat említve: tuberculosis, leishmaniasis, hepatitis- A, B és C, tripanosomiasis, összesen húsz fertőző betegséget vizsgáltunk.

A táblázatban a származási országokban leggyakoribb húsz fertőző betegség látható, a betegségeket abc-sorrendben soroljuk fel. Ezeket a CIA utazási kockázatként minősíti és ennek alapján ajánlásokat fogalmaz meg az adott kibocsátó országba utazni szándékozók számára. Az itt felsorolt betegségek között még nem szerepel a napjainkban gyorsan terjedő koronavírus-fertőzés, ami szintén jelentős terheket ró az országok egészségügyi ellátórendszerére.

Annak érdekében, hogy az egyes kórképekhez kapcsolódó, a befogadó országokat veszélyeztető kockázatokat és fenyegetéseket minél pontosabban megállapíthassuk és behatárolhassuk, kutatásunkat kétlépcsősre terveztük. Először mind a húsz betegségről részletes helyzetértékelést készítettünk a szakirodalmi források áttekintésével, második lépésként pedig a rendelkezésre álló számszerű adatok statisztikai feldolgozását végeztük el. Bár a helyzetértékelések számos hasznos információval gazdagítják a kapott eredményeket, terjedelmi korlátok miatt ebben a tanulmányban csak az egyik leggyakoribb és legveszélyesebb kórképpel, a tuberkulózissal kapcsolatos legfontosabb részletekre térünk ki.

A hivatalos álláspont szerint, amit pl. a WHO vagy az Eurostat képvisel, a tbc az európai kontinensen is ismert és létező betegség és az volt már a menekültválság előtt is. Valóban így van, de azt is tudnunk kell, hogy az 1990-es évekre Európában sikerült szinte teljesen leküzdeni. Jelenleg viszont nő az új megbetegedések száma, amit még a WHO is kénytelen volt elismerni 2018-as jelentésében. Adataikból az is látható, hogy az EU klasszikus jóléti államaiban – az ábrán vonalkázott területtel jelölt Németországban, a skandináv államokban és az Egyesült Királyságban – regisztrálták az incidencia jelentős növekedését. Itt az új esetek több mint 70%-a a bevándorlók közül kerül ki.

2015-ben 1 millió migráns és menekült érkezett Európába különböző útvonalakon több mint négyszer annyi ember, mint 2014-ben (amikor csak 220 000 volt)¹⁸.

A bevándorlók és a menekültek a tuberkulózis és a betegség miatt a legkockázatosabb csoportok közé tartoznak több okból is, beleértve bizonytalan élet- és utazási körülményeiket. Ezen kívül gyakran olyan országokból származnak, ahol a tuberkulózis előfordulási gyakorisága magasabb, mint a fogadó országokban. Továbbá a tuberkulózis és a rejtett tuberkulózis-fertőzés (LTBI) időben történő felismerése elengedhetetlen a tuberkulózis elleni védekezés és az Európában történő felszámolás stratégiáinak optimalizálása szempontjából, ugyanis a tuberkulózis nem tartja tiszteletben az országhatárokat. Fontos hangsúlyozni, hogy az érkezők számának

növekedése egyre nehezebbé teszi a megfelelő tuberkulózis szűrés és kezelés végrehajtását a befogadó központokban vagy a tranzitországokban. A bizonyítékokon alapuló szűrési politikák kidolgozása és adaptálása során kihívást jelent az átvizsgálni kívánt migránsok pontos száma, amit aláhúz az a tény, hogy a menedékkérők körében a szűrés hozama több országban is meglehetősen alacsonynak bizonyult¹⁹. Véleményünk szerint két érdekes információt kell végiggondolni.

1. A szűrés időpontjában negatív mellkasi radiográfia nem zárja ki a következő 6 hónapban a tuberkulózis manifesztálódását. Az LTBI tehát manifeszt betegséggé válhat a befogadó országba érkezést és szűrést követően.
2. A kockázatot tovább növeli, hogy, bár egyes menekültek viszonylag alacsony tuberkulózis-prevalenciájú országokból származnak, valószínűleg ők fertőződni fognak a magas tuberkulózisos menekültekkel együtt utazva és elszállásolva.

Az általunk vizsgált betegségek áttekintését követően került sor a kutatás következő lépésére, az adatok matematikai-statisztikai elemzésére. Ennek a fázisnak a céljaként azt tűztük ki, hogy létrehozzunk egy olyan fenyegetettségi indexet, amelynek alapján az országok a migráció következtében rájuk háruló egészségügyi fenyegetettség mértéke szerint jellemezhetők és rangsorolhatók. Ezért először számba vettük a leggyakoribb kibocsátó országokat. Ezek megállapításához az ENSZ Menekültügyi Bizottsága (UNHCR) éves jelentéseinek adatait használtuk fel. A kutatásnak ebben a fázisában már a legfrissebb rendelkezésre álló 2018-as adatokkal dolgoztunk. Míg ugyanis a migráció egészségügyi kockázatainak leíró elemzésekor a legnagyobb menekültáramlással járó 2014-2015 időszak a viszonyítási alap, az indexet elsősorban a jövőbeli alkalmazás céljára terveztük. Ezért ennek elkészítésekor igyekeztünk minél aktuálisabb információkra támaszkodni. A kiindulási országok meghatározása után összegyűjtöttük az információkat arról, hogy ezekben az országokban melyek a leggyakoribb fertőző betegségek. Ehhez a WHO és a CIA adatait vettük alapul. Ugyancsak az UNHCR adatai alapján megkerestük, melyek voltak 2018-ban az EU fő befogadó államai és ezekbe a kibocsátó országokból hány migráns érkezett. 2018-ban a legtöbb migránst befogadó EU-s országok: Németország (ahová közel 1.100.000 menekült érkezett), Franciaország, Olaszország, Ausztria, Egyesült Királyság, Hollandia, Görögország, Belgium, Dánia és Finnország volt. Németország egymaga annyi bevándorlót fogadott, mint a többi ország együttesen. A gazdasági válság által leginkább sújtott uniós tagállamok, például Görögország és Olaszország, szintén a migránsok és a

menekültek fő belépési pontjaivá váltak a mediterrán medence közelsége miatt. 2014-15-ben olyan országokra is jelentős migrációs nyomás nehezedett, amelyek nem cél-, hanem tranzitországgként szerepelnek a migrációs útvonalakon, mint például az EU keleti schengeni határán található Magyarország. Nézzük meg ezek közül az országok közül azokat, amelyekre a rajtuk áthaladó tranzitútvonalak miatt fokozott nyomás nehezedik!

Olaszország: 2014-ben a Líbia és Olaszország közötti közép-mediterrán átjáró volt az Európába érkező migránsok legforgalmasabb útja: ebben az évben több mint 170 000 illegális határátlépést regisztráltak Olaszországban, elsősorban tengerből kimentett bevándorlókat. Ezen az úton elsősorban Eritreából, a Kongói Demokratikus Köztársaságból és a Közép-Afrikai Köztársaságból illetve a szubszaharai Afrika egyéb országaiból érkezett a menekültek 90%-a.

Görögország: 2012-ig az EU-ba illegálisan belépő migránsok 51 százaléka Görögországon keresztül érkezett²⁰. Ez a tendencia 2013-ban megváltozott, miután a görög hatóságok megindították az Aspida műveletet. Ennek keretében megerősítették a határellenőrzést, ami magában foglalta a szögesdrótkerítés építését is a görög-török szárazföldi határon. 2015-re azonban Görögország ismét a kedvelt belépési ponttá vált, mivel jelentősen megnőtt a kelet-mediterrán útvonalon érkező migránsok száma. A Frontex 2015 első felében ötször annyi illegális határátlépést jelentett, mint az előző év azonos időszakában²¹. Ekkor legnagyobbbrészt szíriai és afgán migránsok érkeztek Törökországból Görögországba (elsősorban Koszkóba, Kioszba, Lesbosba és Sámosba) Ez az újabb bevándorló hullám egybeesett az ország heves adósságválságával, amely ugyanennek az évnek a nyarán csődhelyzetbe hozta a görög bankrendszert és kormányt.

Az országhoz tartozó megállapításához első lépésként meg kellett határoznunk, hogy az egyes befogadó országokba hány migráns érkezett és ezek a migránsok melyik országból valónak mondták magukat. Példaként bemutatjuk, hogy a Német Bevándorlási Hivatal²² adatai szerint Németországba 2018-ban kilenc országból összesen 952.000 menekült érkezett, több mint felük Szíriából. Ennek megfelelően Németország lakossága elsősorban a Szíriában gyakori fertőző betegségek miatt van kitéve veszélynek, amihez még az iraki és afgán fertőző betegségek is jelentősebb mértékben hozzájárulnak.

Ezeket a fertőző betegségeket pedig Szíriában az alábbi gyakorisági ráta jellemzi²³: a tuberculosis prevalenciája 84,9% ezt követi a leishmaniasis 9%-os gyakorisággal, a schistosomiasis 2,5%-kal és a hepatitis A, B, C és E, összesen 2,2%-os előfordulással. A többi vizsgált betegségből 1%

alatti gyakorisággal fordul még elő a kullancsencephalitis, a szifilisz és a meningococcus okozta agyhártyagyulladás. Bár a leishmániázis országos rátája 9%, mégis veszélyes. Ugyanis két formáját ismeri az orvostudomány: bőr- és zsigeri leishmániázist. A bőr-típusú kórkép pedig a polgárháború sújtotta országrészekben a tbc-t is meghaladó rátájú, közel 100%-os prevalenciájú. Ezt a betegséget egy egysejtű élősködő okozza, ami elsősorban kóbor kutyáról terjed át a lepkeszúnyog csípésével emberre, ahol heggel gyógyuló bőrfekélyeket okoz. A bőr-érintettség miatt ezután már közvetlen kontaktussal emberről-emberre is terjed a betegség.

4. Összegzés

A menekültútvonalakon érkezők számának növekedésével párhuzamosan 2015-ben az ECDC is növekvő gyakorisággal regisztrált visszatérő lázzal járó betegségeket Hollandiában, Németországban, Finnországban és Belgiumban az érkező migránsok és menekültek körében (ECDC, 2015)²⁶. Sok menekült érkezik komplex egészségügyi problémákkal, minden hatodik súlyos, az életminőséget nagymértékben rontó állapotban. Bár jelen kutatásnak a fertőző betegségek állnak a fókuszában, megjegyezzük, hogy a migránsok között gyakoriak a nem fertőző krónikus betegségek, továbbá a mentális egészséget veszélyeztető kórképek is²⁷.

A menekültek az egészségügyi problémákon kívül szembenéznek a hátrányos helyzet, a szegénység és a támogatás hiányának következményeivel is a befogadó országban, amit a nyelvi korlátok, a szegényedés és az ismeretek hiánya tovább súlyosbít mind a fizikai mind a mentális egészség területén.

Munkánk célja az volt, hogy széles körű áttekintést adjunk a menekültek körében jelenleg sok aggodalomra okot adó fertőző betegségről. Törekedtünk arra, hogy a migránspopuláció erőteljes heterogenitása ellenére széles körben felhasználható következtetésekre juthassunk. Eredmények alátámasztják a menekültek egészségügyi befogadására és bejelentésére vonatkozó közös európai szabvány létrehozására irányuló erőfeszítések szükségességét. Ennek időszerűségét és sürgősségét azért is kiemeljük, mert az EU országai jelenleg csak nemzeti vagy szubnacionális iránymutatásokkal rendelkeznek az újonnan érkezők szűrésére, ráadásul szinte csak a tuberkulózisra vonatkozóan²⁸. E tanulmány megállapításai azt mutatják, hogy elengedhetetlenül fontos nemzeti szinten a döntéseket bizonyítékokkal alapolni megfelelő felügyelet biztosítása, valamint a migránsokkal kapcsolatos egészségügyi adatok folyamatos és naprakész nyomon követése és

értékelése. Szükséges ehhez van a határokon átnyúló adatcsere az egyik országból a másikba mozgó menekültekkel kapcsolatban.

Ez azért is fontos feladat, mert Európa országaiban a huszadik századra számos fertőző betegséget sikerült annyira visszaszorítani, hogy már nem is oltják ellene a népességet. Ugyanakkor ezek a fertőzések még a világ más részein jelen vannak és megjelenésük fokozott kockázatot jelent az európai lakosság számára. Olyan fertőző betegségekkel is találkozhatunk kontinensünkön, amelyek eddig csak más földrajzi területeken voltak endémiásak, de a környezeti, elsősorban a klimatikus viszonyok változása következtében elterjedési területük megváltozott. Ilyen betegségre közismert példa a malária is. Ezért egyre nagyobb jelentőségű az eddig elő nem forduló megbetegedések megjelenésére való felkészülés, amelyben érdemes felhasználni azokat a tapasztalatokat is, melyek az e betegségek által érintett országokból származnak. Az Európába érkező illegális bevándorlók révén a közöttük megjelenő fertőző betegségek kockázata a helyi lakosságot is érinti. Kulcskérdés ezért egy olyan egységes átfogó surveillance rendszer kialakítása, ami lehetővé teszi e betegségek előfordulásának csökkentését, járvánnyá válásának megakadályozását, ahogy ez a gondolat megjelenik Hammer²⁹ munkájában is. Amikor jelen kutatásunkat a témával kapcsolatosan elkezdtük, még nem tudtuk, hogy 2020 tavaszára egy világjárvány részesei leszünk. Bár a koronavírus okozta megbetegedés már 25 éve is ismert volt, a vírus új formája és gyors terjedése még a fejlett országokat is felkészületlenül érte. A komplex vészhelyzetek továbbra is komoly veszélyt jelentenek az emberi jólétre a 21. században. Ezek egyike a nagy embertömegek ellenőrizetlen mozgásából adódó számos probléma, közöttük a betegségek kérdése is. A jelen vizsgálat megállapításai rávilágítanak arra, hogy szükség van további kutatásokra a témával kapcsolatban. A jövőbeni tanulmányoknak több irányban érdemes vizsgálatot végezni. Ezek egyike a megelőzés és kezelés kérdése, a másik a bevándorlók és a fogadó ország lakossága közötti kapcsolatok részletes feltárása.

A cél olyan új stratégiák kidolgozása, amelyek erősítik a fogadó ország egészségügyi rendszerét, kitöltve a jelenlegi tudásbeli hiányosságokat.

JEGYZETEK / NOTES

1. ECDC (2015). Infectious diseases of specific relevance to newlyarrived migrants in the EU/EEA. Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control. 1–6. old. <https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/media/en/publications/Publications/Infectious-diseases-of-specific-relevance-to-newly-arrived-migrants-in-EU-EEA.pdf>
2. Araj, G. F., Saade, A. and Itani, L. Y. (2016): Tuberculosis Burden in Lebanon : Evolution and Current Status. *Lebanese Medical Journal* 2016/1. szám. 1–7. old. doi:10.12816/0023824
3. Eiset, A. H., & Wejse, C. (2017): Review of infectious diseases in refugees and asylum seekers—current status and going forward. *Public Health Reviews*, 38/1.szám. 22–30. old. doi:10.1186/s40985-017-0065-4
4. Tafuri, S., Prato, R., Martinelli, D., Melpignano, L., De Palma, M., Quarto, M. and Germinario, C. (2010): Prevalence of Hepatitis B, C, HIV and syphilis markers among refugees in Bari, Italy. *BMC Infectious Diseases* 2010/1 szám. 213 – 217. old. doi:10.1186/1471-2334-10-2133
5. Heidrich, B., Cetindere, A., Beyaz, M., Stahmeyer, J. T., Basaran, M. M., Braynis, B., Raupach, R., Bremer, B., Manns, M. P., Wedemeyer, H. and Bastürk, M. (2014): High prevalence of hepatitis markers in immigrant populations. *European Journal of Gastroenterology & Hepatology* 2014/10. szám. 1090–1097. old. doi:10.1097/meg.0000000000000164
6. Mockenhaupt, F. P., Barbre, K. A., Jensenius, M., Larsen, C. S., Barnett, E. D., Stauffer, W., Rothe, C., Asgeirsson, H., Hamer, D. H., Esposito, D. H., Gautret, P. and Schlegelhauf, P. (2016): Profile of illness in Syrian refugees: A GeoSentinel analysis, 2013 to 2015. *Eurosurveillance*, 2016/10. szám. 1–5. oldal doi:10.2807/1560-7917.es.2016.21.10.30160
7. WHO. (2015a): Global tuberculosis report 2015. World Health Organisation <https://apps.who.int/iris/handle/10665/191102>
8. Alawieh, A., Musharrafieh, U., Jaber, A., Berry, A., Ghosn, N. and Bizri, A. R. (2014): Revisiting leishmaniasis in the time of war: the Syrian conflict and the Lebanese outbreak. *International Journal of Infectious Diseases* 2004/29. szám. 115–119. old. doi:10.1016/j.ijid.2014.04.023
9. Mockenhaupt (2016) 1–5. old
10. Hammer, C. C. (2014): Communicable disease risks in European refugee populations since 2014. *European Journal of Public Health* 2014/3 külön-szám. 377. old. 10.1093/eurpub/ckx189.261ckx189.261
11. Eiset és Wejse (2017) 22–30. old.
12. ECDC (2015) 1–6. old.

13. WHO. (2015b): Migration and health: key issues. World Health Organisation http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/293270/Migration-Health-Key-Issues-.pdf?ua=1
14. WHO. (2018a): Report on the health of refugees and migrants in the WHO European Region. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe
15. Cowie, R. L. and Sharpe, J. W. (1998). Tuberculosis among immigrants: interval from arrival in Canada to diagnosis A 5-year study in southern Alberta. Canadian Medical Association Journal 1998/5. szám. 599–602. oldal https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1229002/pdf/cmaj_158_5_599.pdf
16. Carballo, M., Divino, J. J., and Zeric, D. (1998). Migration and health in the European Union. Tropical Medicine & International Health 1998/12. szám. 936–944. oldal doi:10.1046/j.1365-3156.1998.00337.x
17. USDH (2016). Syrian refugee health profile. U.S. Department of Health <https://www.cdc.gov/immigrantrefugeehealth/pdf/syrian-health-profile.pdf>
18. UNHCR (2015): Refugees and migrants crossing the Mediterranean to Europe. Overview of arrival trends as of 31 August 2015. United Nations High Commission for Refugees.
19. Dara, M., Solovic, I., Goletti, D., Sotgiu, G., Centis, R., D’Ambrosio, L., Ward, B., Teixeira, V., Gratziau, C. and Migliori, G. B. (2016). Preventing and controlling tuberculosis among refugees in Europe: more is needed. European Respiratory Journal 2016/1. szám. 272–274. old. doi:10.1183/13993003.00329-2016
20. Frontex (2013): The Frontex Annual Risk Analysis 2013 Warsaw: Frontex
21. Frontex. (2015). The Frontex Annual Risk Analysis 2015 Warsaw: Frontex
22. BAMF. (2019). Migrationsbericht 2018. Nuremberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge [<https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Forschung/Migrationsberichte/migrationsbericht-2018.html>]
23. Rentas, R. (2017). The most common diseases in Syria. borgenproject.org <https://borgenproject.org/tag/common-diseases-in-syria/>
24. WHO. (2018b). World Health Statistics 2018. Villars-sous-Yens: World Health Organisation
25. CIA (2019) The World Factbook 2018 Langley: Central Intelligence Agency <https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2018/index.html>
26. ECDC (2015) 1–6. old.
27. Khan, F. and Amaty, B. (2017). Refugee health and rehabilitation: Challenges and response. Journal of Rehabilitation Medicine 49(5), pp. 378–384. doi:10.2340/16501977-2223

28. Kärki, T., Napoli, C., Riccardo, F., Fabiani, M., Dente, M., Carballo, M., Noori, T. and Declich, S. (2014). Screening for Infectious Diseases among Newly Arrived Migrants in EU/EEA Countries—Varying Practices but Consensus on the Utility of Screening. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 11 (10), pp. 11004–11014. doi:10.3390/ijerph111011004
29. Hammer (2014)

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Alawieh, A., Musharrafieh, U., Jaber, A., Berry, A., Ghosn, N. and Bizri, A. R. (2014). Revisiting leishmaniasis in the time of war: the Syrian conflict and the Lebanese outbreak. *International Journal of Infectious Diseases* 2004/29. szám. 115–119. old. doi:10.1016/j.ijid.2014.04.023
- Araj, G. F., Saade, A. and Itani, L. Y. (2016): Tuberculosis Burden in Lebanon : Evolution and Current Status. *Lebanese Medical Journal* 64/1. szám. 1–7. oldal doi:10.12816/0023824
- BAMF. (2019). Migrationsbericht 2018. Nuremberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge [<https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Forschung/Migrationsberichte/migrationsbericht-2018.html>]
- Carballo, M., Divino, J. J., and Zeric, D. (1998). Migration and health in the European Union. *Tropical Medicine & International Health* 1998/12. szám. 936–944. oldal doi:10.1046/j.1365-3156.1998.00337.x
- Cowie, R. L. and Sharpe, J. W. (1998). Tuberculosis among immigrants: interval from arrival in Canada to diagnosis A 5-year study in southern Alberta. *Canadian Medical Association Journal* 1998/5. szám. 599–602. oldal https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1229002/pdf/cmaj_158_5_599.pdf
- Dara, M., Solovic, I., Goletti, D., Sotgiu, G., Centis, R., D’Ambrosio, L., Ward, B., Teixeira, V., Gratziou, C. and Migliori, G. B. (2016). Preventing and controlling tuberculosis among refugees in Europe: more is needed. *European Respiratory Journal* 2016/1. szám. 272–274. old. doi:10.1183/13993003.00329-2016
- ECDC (2015). Infectious diseases of specific relevance to newlyarrived migrants in the EU/EEA. Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control. <https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/media/en/publications/Publications/Infectious-diseases-of-specific-relevance-to-newly-arrived-migrants-in-EU-EEA.pdf>

- Eiset, A. H., & Wejse, C. (2017): Review of infectious diseases in refugees and asylum seekers—current status and going forward. *Public Health Reviews*, 38/1. szám. 22–30. old. doi:10.1186/s40985-017-0065-4
- Frontex (2013): *The Frontex Annual Risk Analysis 2013* Warsaw: Frontex
- Frontex (2015): *The Frontex Annual Risk Analysis 2015* Warsaw: Frontex
- Hammer, C. C. (2014): Communicable disease risks in European refugee populations since 2014. *European Journal of Public Health* 2014/3 különszám. 377. old. doi:10.1093/eurpub/ckx189.261ckx189.261
- Heidrich, B., Cetindere, A., Beyaz, M., Stahmeyer, J. T., Basaran, M. M., Braynis, B., Raupach, R., Bremer, B., Manns, M. P., Wedemeyer, H. and Bastürk, M. (2014): High prevalence of hepatitis markers in immigrant populations. *European Journal of Gastroenterology & Hepatology* 2014/10. szám. 1090–1097. old. doi:10.1097/meg.0000000000000164
- Kärki, T., Napoli, C., Riccardo, F., Fabiani, M., Dente, M., Carballo, M., Noori, T. and Declich, S. (2014). Screening for Infectious Diseases among Newly Arrived Migrants in EU/EEA Countries—Varying Practices but Consensus on the Utility of Screening. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 11 (10), pp. 11004–11014. doi:10.3390/ijerph111011004
- Khan, F. and Amatya, B. (2017). Refugee health and rehabilitation: Challenges and response. *Journal of Rehabilitation Medicine* 49(5), pp. 378–384. doi:10.2340/16501977-2223
- Mockenhaupt, F. P., Barbre, K. A., Jensenius, M., Larsen, C. S., Barnett, E. D., Stauffer, W., Rothe, C., Asgeirsson, H., Hamer, D. H., Esposito, D. H., Gautret, P. and Schlagenhaupt, P. (2016). Profile of illness in Syrian refugees: A Geo-Sentinel analysis, 2013 to 2015. *Eurosurveillance*, 2016/10. szám. 1–5. oldal doi:10.2807/1560-7917.es.2016.21.10.30160
- Rentas, R. (2017). The most common diseases in Syria. [borgenproject.org](https://borgenproject.org/tag/common-diseases-in-syria/) <https://borgenproject.org/tag/common-diseases-in-syria/>
- Tafari, S., Prato, R., Martinelli, D., Melpignano, L., De Palma, M., Quarto, M. and Germinario, C. (2010): Prevalence of Hepatitis B, C, HIV and syphilis markers among refugees in Bari, Italy. *BMC Infectious Diseases* 2010/1 szám. 213 – 217. old. doi:10.1186/1471-2334-10-2133
- UNHCR (2015): *Refugees and migrants crossing the Mediterranean to Europe. Overview of arrival trends as of 31 August 2015.* United Nations High Commission for Refugees.
- USDH (2016). *Syrian refugee health profile.* U.S. Department of Health <https://www.cdc.gov/immigrantrefugeehealth/pdf/syrian-health-profile.pdf>
- WHO (2015a): *Global tuberculosis report 2015.* World Health Organisation <https://apps.who.int/iris/handle/10665/191102>

WHO (2015b): Migration and health: key issues. World Health Organisation http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/293270/Migration-Health-Key-Issues-.pdf?ua=1

WHO (2018a): Report on the health of refugees and migrants in the WHO European Region. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe

WHO. (2018b). World Health Statistics 2018. Villars-sous-Yens: World Health Organisation

NYÁRI Tamás
PhD-hallgató
Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs

PhD Student
University of Pécs, Faculty of Business and Economics,
IPDH Program in Regional Development
 email: nyari.tamas@ktk.pte.hu

A SIKONDAI GYÓGYFÜRDŐ AZ ÁLLAMOSÍTÁS
ELŐTT ÉS UTÁN

THE SIKONDA SPA BEFORE AND AFTER THE
NATIONALIZATION

ABSTRACT

After the communist takeover, by the end of the 1940s, the previously privately owned spas had fallen into state hands. This was also the fate of the Harkány and Sikonda spas in Baranya County. In 1928, the Salgótarján Coal Mine Company searched for coal in the forest of the Parish of Székesegyház in Pécs, when it found the thermal water source at a depth of 318 meters. The forest councilor of Székesegyház, Andor Kolossváry, recognizing the potential of the spring, using the analysis of the chief chemist of the Danube Steamboat Shipping Company, opened a spa, in the first temporary pool of which 18,000 guests bathed in the first year. In the years that followed, its guests came in part from the ranks of the surrounding mining population, who largely treated their rheumatic ailments here. At the same time, the majority of the guests came from circles that were more able to afford higher prices. The years 1948-49 marked a turning point in the history of the spa, which gained the status of a healing spa from 1935. The nationalization of the spa and the transformation of the hotel into a night sanatorium can be done during this period. From 1963, a mining sanatorium, which was definitely engaged in healing, also operated here. Sikonda's institution was

not unique in the country, but it became one of the most significant, in many cases exemplary, mining medical centers.

Kulcsszavak: termálvíz, gyógyfürdő, államosítás, szocializmus, éjjeli szanatórium, bányász szanatórium

Keynotes: thermal water, spa, nationalization, socialism, night sanatorium, miner sanatorium

1. Bevezetés

Tanulmányom témája a sikondai gyógyfürdő történetének első harminc éve. Arra keresem a választ, hogy milyen körülmények között került sor a sikondai gyógyfürdő létrehozására, államosítására, és ez milyen hatással volt további sorsának alakulására, miképpen változott meg a fürdő működése Ennek vizsgálata folyamán először a fürdő megnyitását és a két világháború közötti működését mutatom be, majd a korszak lezárásaként a háború és következményeinek pusztító hatását. Ezután arról beszélek, hogy az 1945 utáni állapotokat milyen módon használták fel az államosítás indokaként és miként alakult a fürdő sorsa az államosítás utáni években. Végezetül azt is megvizsgálom, hogy ez a folyamat mennyire volt egyedi, esetleg előfordult-e az ország más területén is hasonló jelenség.

2. A sikondai gyógyfürdő

2.1. A sikondai termálvíz felfedezése és a fürdő első megnyitása

1829. március 13-án Bécsben tartotta alakuló közgyűlését az Első Duna-gőzhajózási Társaság (DGT),¹ amely a század végére a világ legnagyobb belvízi hajótársasága lett. A növekvő szénigényét kielégítendő 1852-ben telket vásárolt, és megkezdte kutatásait a Mecsekben. Három év múlva Pécsbányán már működött az András-akna. A DGT 1894-re megszerezte a Pécs környéki bányák legnagyobb részét, mintegy 10 millió osztrák forintot fordítva a vásárlásokra. Emellett 1868-ban kibérelte a Pécsi Székesegyházi Uradalom szabolcsi és somogyi bányáit.² A századfordulóra a DGT korszerű bányászatával már országos szinten is jelentős vállalattá vált.³ de nem állt meg a folyamat: az első világháború után is a pécsi és Pécs környéki bányák üzemeltetése mellett folyamatosak voltak a kőszén utáni kutatások.

Ezek egyike, amelyet a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. végzett 1928-ban a DGT kérésére a Pécsi Székesegyházi Uradalom sikondai erdőjében, 318 méter mélységben hévízforrást fedezett fel. A felfedezésről tudósító napilap olyan fokú szenzációként tálalta az eseményt, hogy lehetőségként egy

magyar Karlsbad képét rajzolta fel: „Magyarszék és Mánfa között a székesegyházi uradalom Sikonda nevű erdejében, szénkutatók közben olyan bőséges termál-forrásra találtak, amelyhez mennyiségben és gyógyhatásban csak a világhírű karlsbadi forrás hasonlítható. [...] a víz analizálásával kimutatott gyógyító anyagok és a forrás gazdag víz- mennyisége olyan hatalmas koncepciókra nyújt alkalmat, amelynek tervszerű valóra váltása esztendőket is igénybe vehet. Egy azonban már most is megjósolható, hogy egy nagy tőkecsoport az erdőkoszorúzza Mecseken megteremtheti a magyar Karlsbadot.”⁴ A Dunagőzhajózási Társaság ezek után ajánlatot tett a terület megvásárlására, de végül az üzlet nem jött létre. A hévízforrás hasznosítása így az elején az egyházi uradalom által történt. Az uradalom erdőtanácsosa, Kolossváry Andor felismerve a forrásban rejlő lehetőséget, s felhasználva a DGT fővegyészének elemzését, fürdőt nyitott, melynek az első ideiglenes medencéjét már az első évben 18.000 vendég látogatta meg.⁵

Ez az első medence egy 13x20 méteres kis méretű és kis mélységű létesítmény volt, 30-130 cm mélységgel.⁶ A következő évben a látogatók száma már jelentősen megemelkedett. A fürdő megnyitása ugyanakkor egybe esett a nagy gazdasági világválság kibontakozásával. A New York-i tőzsde összeomlása és az azt követő gazdasági válság, nem kímélte Magyarországot sem, és ez kihatással volt a sikondai beruházásokra is. 1931-re elkészült a gyógyszálló 35 szobával, étteremmel. A létesítményben olvasó- és kártyaszoba is működött. Eddigre már az ideiglenes medence helyett két fürdőmedence, továbbá egy fürdőház is működött, amiben 7 kádfürdő volt található.⁷ A beruházás folytatását az ebben az évben kibontakozó hitelválság nehezítette, ebben az évben mélyült el a közép-európai bankrendszer válsága.⁸ Számos terv Sikondán sem is tudott megvalósulni. Az elmaradt beruházások és a nehéz megközelíthetőség ellenére az 1930-as évek elejétől kezdve pezsgő fürdőélet bontakozott ki. A fürdőben nagy lehetőségeket látó sajtó a következőket írta ebben az időben: „Sikondának ma már világhír-neve volna, ha forrására külföldön bukkannak rá... – A forgalom, amit lebonyolít, így is jelentékeny. Vannak árnyas erdőbe rejtett víkendházak, amelyek sohasem állanak üresen, a szállodában csak ritkán van üres szoba, a mai helyzet mégsem kielégítő, Bizonyos közlekedési nehézségek miatt a nagy tömegek számára Sikonda még mindig nehezen hozzáférhető, [...] Valamikor szó volt arról, hogy Sikonda felállít egy üveghutát, de a terv elaludt. Voltak más tervek is, főképpen olyanok, amelyek itt a téli sportokat akarták kultiválni. A tájék erre rendkívül alkalmas. A völgy valóságos Sanct Moritz itt Baranyában és mindenkép[p]en megérdemelné, hogy legalább országos viszonylatban nagyszabású tervek megvalósításának legyen szín-

helye. A déli domboldalakon át egyenes, új országutat akartunk kiépíttetni az Árpád-tetőig. Dehát jött a pénztelenség...”⁹

2.2. A sikondai gyógyfürdő első fénykora és hanyatlása

1933-tól Sikonda már orvosi szolgáltatásokat is nyújtott.¹⁰ Közönsége az ezt követő években előkelő vendégekből állt, és csak részben került ki a környékbeli bányász lakosság soraiból, akik elsősorban reumatikus bántalmait kezelték itt. Azonban nem csak a környékbeli lakosság látogatta ezeket a fürdőket. Néhány év múltán a pécsiek és Pécs környékiek is megjelentek, ezáltal megszerezte kedvelt kiránduló- és fürdőhellyé vált Sikonda. A hely felkapottságát mutatja, hogy a harmincas évek végén a gyógyszállóval szemben felépültek a gazdag pécsi polgároknak a nyaraló villái is.¹¹ Az egyre nagyobb ismeretség, az egyre nagyobb népszerűség azt eredményezte, hogy Sikondán már az első években megjelentek a nagynevű fürdővendégek. Példaként néhányukat megemlítve, országos jelentőségű politikusok, például Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Huszár Károly nyugalmazott miniszterelnök, vagy éppen az országgyűlési képviselő örgróf Pallavicini György. Helyi vezetők közül vendég volt Fischer Béla alispán, Nendtvich Andor polgármester is. Politikusok mellett azonban számos más személyiség, egyetemi tanárok, írók, festők, színészek is látogatták Sikondát.¹²

Bár már 1933-tól gyógyfürdőnek nevezték Sikondát, hivatalosan gyógyfürdő rangra csak 1935-ben emelte a belügyminiszter 232.952–1935. XIII. számú határozata. Ez a rendelet engedélyezte a fürdő közhasználatba vételét, a neve ekkortól kezdve lett hivatalosan „Sikonda Gyógyfürdő”.¹³ Ugyanebben az évben vonult nyugdíjba Kolossváry Andor,¹⁴ és adták bérbe a fürdőt. 1935-ben alakult meg 15.000 pengő törzstőkével a Sikonda Gyógyfürdő és Szálloda Kft., budapesti székhellyel.¹⁵ A bérlők személye a korszakban egy alkalommal változott. 1939-ben egy belgyógyász reumatológus, Breznay Géza jelent meg a kft ügyvezetői között, aki 1940-től feleségével együtt bérelte a létesítményt.¹⁶

Az ígéretesnek tűnő fejlődést megszakította a 2. világháború. Az intézmény megsínylette a háborút, bár nem olyan értelemben, mint más területek. A nagyobb forgalomtól távol eső fürdőt közvetlenül háborús károk nem érték, viszont a zürzavarban a környékbeliek teljesen kifosztották. A mozdítható tárgyakat elvitték, a nem mozdíthatókat pedig súlyosan megrongálták.¹⁷

A második világháború azonban nem csak a pusztítást hozta el Sikonda, és általában Magyarország számára. A harcok végeztével az ország szovjet megszállás alá került. Mivel a háború vége egyben az érdekszférák újbóli felosztását is jelentette, hazánk a Szovjetunió befolyása alá került.

A Magyar Kommunista Párt (MKP) vezényletével lényegében az első pillanatokban megkezdődött az ország „szatellit-állammá” alakítása, és az ehhez elengedhetetlen szovjetizálása. A folyamat gazdasági értelemben az államosításokkal vette kezdetét, melynek fontos részét képezte Sikonda szempontjából a szénbányák államosítása, melyet a Nemzetgyűlés 1945 végén szavazott meg.¹⁸ Ennek értelmében a DGT bányái 1946-tól kezdve az államosítási miniszteri biztos irányítása alá kerültek, már fél évvel a vonatkozó törvény kihirdetése előtt.¹⁹ Mivel azonban a potsdami szerződés értelmében a német birodalmi tulajdonok szovjet tulajdonba kerültek, a DGT által birtokolt bányák szovjet, míg az egyháztól bérelt javai magyar állami tulajdonba kerültek.²⁰ Ez a magyarázata annak, hogy a mecseki köszénbányák egy szovjet-magyar vegyes vállalat, a Magyar-Szovjet Hajózási Részvénytársaság (MESZHART) tulajdonába kerültek.²¹

Sikonda esetében az átmenet hosszabb időt vett igénybe. A gyógyfürdőt, ahogy az előbbieken láttuk, Dr. Breznay Géza bérelte a székesegyházi uradalomtól, de a háborús fosztogatások miatt rendszeren üzemeltetni 1944-től már nem tudta. A létesítmény lényegében működésképtelenné vált. A fürdő újbóli üzembe helyezése – párhuzamosan az ország működésének általános értelemben vett újraindításával – egyre sürgősebbé vált. Első lépésként a Pécsi Székesegyházi Uradalom 1946-ban feljelentést tett a fosztogatások miatt. 1947-ben a nyomozás lezárult, a tettesek, és az elrabolt berendezések egy része megkerült.²² A másik fontos lépés a fürdő újbóli bérbeadása volt. Az 1945-ös kormányrendelet²³ következtében a 27 holdas sikondai erdő fölötti rendelkezési jog a Földművelésügyi Minisztérium Földbirtokpolitikai Osztályának kezébe került. Ezért a bérbeadás a Pécsi Erdőigazgatóság feladata lett, melyre a földművelésügyi miniszter szólította fel. A korabeli birtokviszonyok zavarosságára jellemző, hogy az új, 1946. április 13-i szerződést a bérlő Kovács Gábor és társain, továbbá a bérbeadó Pécsi Erdőigazgatóságon kívül a székeskáptalan is aláírta. Sőt, ez utóbbi feltétele volt, hogy a szerződést 10 év múlva vizsgálják felül, továbbá a bérlő hozza helyre a háborús károkat, tegye rendbe a gyógyfürdőt, és mihamarabb nyissa meg.²⁴

A fürdő bérleti formában történő üzemeltetése azonban csak jelentős politikai ellenszélben történhetett, ez már az első hónapokban kiderült. A bányász szakszervezet már 1946-ban célul tűzte ki a fürdő saját céljaira való átvételét, erről május 22-én tájékoztatták is az MKP Pécs városi Bizottságát.²⁵ Ezt követően a sajtó is nyilvánosságra hozta a terveket: „Eltársaink utazásának egy másik célja, szintén egy munkatervi pont megvalósítása, Sikonda gyógyfürdőnek munkásüdülő céljára való kiigénylése. Sikonda a Mecsek egy festői pontján fekszik, meleg gyógyhatású vízzel rendelkező

fürdőhely. A múltban ezt a fürdőt magánvállalkozók bérelték, akik a fürdő forgalmából meglehetősen nagy hasznot húztak, viszont a munkásoknak, különösen a környékbeli bányászoknak a fürdőáruk drága, volta miatt nem volt alkalmuk a gyógyhatású vizet nehéz munkában törődött testük üdítésére felhasználni. Most a szakszervezet igényli ki a fürdőt, s ha a fürdő a szakszervezet tulajdonába kerül, ez azt jelenti, hogy minden munkás olcsón és otthonias környezetben élvezheti az egészséget adó gyógyító vizet.”²⁶

A szakszervezet támadásai a sajtón keresztül már a következő hónapokban folytatódtak. Az Új Dunántúl terjedelmes cikkben foglalkozott Sikonda kérdésével, melynek már a címe is sokatmondó volt: „Sikonda az ebek harmincadján” A cikk elején azonnal megtámadták a székeskáptalant. Eszerint a földbirtokrendeletet kijátszva szerepeltek a bérbeadási szerződésben, mert joga csak a Földművelési Minisztériumnak lett volna. A vádak az üzemeltetési körülmények ismertetésével folytatódtak: „Szerződésben vállalt abbéli kötelezettségükkel azonban, hogy a háborús károk helyrehozatalát a legsürgősebben megkezdik, nevezett bérlők egyáltalán nem tettek eleget, mindössze annyiban, hogy a fürdőt a leghetetlenebb és antihigiénikus körülmények között megnyitották. Megnyitották tehát, de hogyan? Üdülésre szoruló bányászgyerekkel ácsoltattak össze néhány roz[z]ant kabjnt, amelyeknek állapota kritikán aluli hiszen az ajtókat bezárni egyáltalán nem, csupán betámasztani lehet. A víz állandóan fertőzött és bűzlik a szennytól. – Ebből a szempontból a környező erdők sem kivételek, mert a háborús időkből visszamaradt állati hullák maradványait mindmáig nem takarították el és a rothadásnak indult tetemeiket ellepő hullahegyek tömegei csak fokozzák a különféle bőrbetegségek terjedését.”²⁷ Vagyis kirajzolódhatott az olvasó szeme előtt egy fertőző-bűzlő, fürdésre egyáltalán nem alkalmas romhalmaz, amelyhez rothadó állati tetemen keresztül kellett eljutni. Az állapotok ellen tiltakozó szakszervezet természetesen a munkás-kézbe vételt tartotta a megfelelő megoldásnak, és folyamatosan tiltakozott az állapotok ellen. Az előbb idézett cikk ugyanakkor további érdekességeket is tartalmaz: „Fürdőzők természetesen még ilyen körülmények között is akadnak s ez igen jó megélhetési lehetőséget biztosít a bérlőknek, hiszen kiadásaik ezek alapján a minimumra csökkennének. Az épületből pedig nap-nap után újabb és újabb értékek tűnnek el, úgyhogy nem helyreállítás, de állandó pusztulás folyik.”²⁸ Vagyis a jelek szerint mégiscsak voltak fürdőzők, ami nehezen képzelhető el a leírt állapotok mellett. Az persze elképzelhető, hogy tűntek el értékek az épületekből, de nyilván egy bérlőnek nem érdeke a bérelt ingatlan olyan szintű leamortizálása, hogy a bevételeiket veszélyeztessék.

Nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy ebben az időszakban, ahogy már említettük, nagyban folytak az államosítások. Ez az 1940-es évek végén elérte a baranyai gyógyfürdőket, Sikondát, és Harkányt is. Éppen ezért, ma már nehezen kideríthető, hogy az említett újságcikkekből mennyi a propaganda, és mennyi a valóság. Az mindenesetre tény, hogy az államosítás folyamatát valamilyen szinten alá kellett támasztaniuk társadalmi igényvel. Ebből a szempontból mindenképpen az államosítás malmára hajtotta a vizet a szakszervezet tiltakozása. A szakszervezet a folyamatos sajtótámadások mellett, felterjesztést nyújtott be a Földművelési Minisztériumhoz, korabeli szófordulattal élve: abból a célból, hogy végre a „dolgozó népé” lehessen a fürdő.

2.3. Az államosítás és következményei

Magára az államosítása 1948-ban került sor. Az intézmény állami tulajdonba vétele után a Népjóléti Minisztérium kiadta a 3.046/E-1é-1/1949. N. M. számú rendeletét, amelyben elrendelte a sikondai gyógyfürdő felszámolását. A felszámolással a Pénzügyi Központot bízta meg.²⁹ Még ebben az évben a kormány létrehozta a Mecsekvidéki Gyógyfürdők és Üdülők Nagyvállalatot, pécsi székhellyel. Ennek a vállalatnak lett a része a Harkányi Gyógyfürdővel és a Pécs Mecseki Üdülőszállóval együtt a Sikondai Gyógyfürdő is.³⁰ Ezt a vállalatot az ötvenes évek elején megszüntették, Sikondát pedig a Harkányi Fürdő Vállalathoz csatolták. Maga a gyógyszálló a Szakszervezetek Országos Tanácsának a kezelésében volt. Az épületet egészen 1952-ig részben szakszervezeti, részben pedig gyermeküdültetés céljaira használták.

Az ötvenes évektől kezdve Magyarország bevezette a tervezési rendszert. Az 1950-től meginduló első ötéves terv Magyarországot a vas és acél országává kívánta tenni. Tény, hogy a háború utáni újjáépítés ütemét alapul véve eleve irreális célokat tűztek ki, melyeket ráadásul az 1951. évi II. tc.-kel tovább emeltek.³¹ A tervekben – érthető módon – kiemelt szerep jutott a szénbányáknak, a mecseki feketekőszénbányák szerepe is felértékelődött. Magyar szempontból különösen fontos, hogy egy a Szovjetunióval kötött egyezmény után 1952. október 1-jétől, a MESZHART szovjet részvényeinek visszavásárlásával teljesen magyar tulajdonba kerültek a Pécs környéki bányák, és Pécsi Szénbányák Vállalat néven működött tovább.³² A helyzet 1953-tól kezdve rendeződött, és a hatalmas beruházásoknak köszönhetően a pécsi szénbányák mellett a komlói szénbányászat is gyorsuló ütemben fejlődött. Maga Komló is szocialista várossá fejlődött, 1951-től tíz év alatt 3.000-ról 15.000-re növekedett a népessége. A kitermelt szén

elérte, majd átlépte az 1 millió tonnás teljesítményt, és megindultak a szállítmányok Sztálinváros felé is.³³

A komlói szénbányászat infrastruktúrájának részévé vált Sikondafürdő is. 1953 elején a gyógyszálló épületét átvette a Szénbányászati Minisztérium. A Népgazdasági Tanács az azt megelőző évben kiadta a 332/26/1952. NT számú határozatát, amelyben elrendelte az addig üdülőként használt sikondai gyógyüdülő átalakítását, úgynevezett éjjeli gyógyüdülővé. Ez az éjjeli szanatórium 1953. március 8-án nyílt meg. Bár a terület Komlóhoz volt közel (1958-tól Sikonda már része is volt Komlónak), nem csak a komlói bányászok használhatták az intézményt, hanem 1954-től már fele részben a pécsi bányászok is.³⁴

Az éjjeli szanatóriumok egy különleges típusát jelentették a korabeli gyógyászati ellátásnak. Az intézménynek a modellje természetesen a Szovjetunióból származott. Nem elsősorban gyógyászati célúak voltak ezek a gyógyüdülők. Annak ellenére, hogy beutalóval lehetett bejutni és orvosi felügyelet mellett történt az igénybevételük, ezeknek az éjjeli szanatóriumoknak elsődleges céljuk egyfajta regenerálódás volt. Úgy gondolták, hogy az orvosi és a foglalkozásbeli rehabilitáció közötti átmenetet lehet ezzel az intézménnyel biztosítani. Mivel nem tartották megoldhatónak a fokozatos és részleges visszatérést a munkába, ezért az volt a koncepció, hogy ha a munkahelyi terhelés változatlan marad, akkor az otthoni terhelést megszüntetve egy szanatóriumba helyezik el a bányászt éjszakára: „A jól vezetett szanatórium derűs atmoszférája megkíméli a kíméletre szoruló embert az otthon mindennapos, sokszor nyomasztó problémáitól és felszabadítja az ebből reá háruló terhek és kötelezettségek alól. Mentésül az élelmezés gondjaitól, a lakás rendbentartásának a terhétől és ez különösen az egyedülálló emberek és a »második műszak« terhe alatt görnyedő asszonyok, családanyák esetében különösen jelentős. Az éjjeli szanatórium többnyire kedvezőbb feltételeket nyújt az éjszakai és nappali pihenésre egyaránt, mint ahogy ez a dolgozók otthoni körülményei között adott.”³⁵ A bányászok tehát részben kipihenték magukat, részben pedig felerősödtek. Ennek a részét képezte, hogy a kevésbé változatos és kevésbé kalóriadús otthoni étkezés helyett a bányászok orvosi felügyelet mellett, jobb minőségű élelmet kaptak, nagyobb mennyiségben, több kalóriával. Az éjjeli szanatóriumok működtetésére valójában tehát az alacsony életszínvonal miatt volt szükség. Ezt közvetlenül persze sohasem mondták ki, de a Sikondával foglalkozó művek egyike a következő sorokat írta le: „Az 1960-as évek elején – az életszínvonal emelkedésével, az ellátási viszonyok javulásával mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a bányásznak már nincs szükségük olyan,

szinte kizárólagosan a fizikai erőnlétük, kondíciójuk feljavítását szolgáló gyógyüdülőre, amelyet az 50-es évek elején feladatul tűztek ki az intézmény elé.”³⁶

A Kádár-korszakban 1958-tól kezdve egy részben új gazdaságpolitika kezdődött. A Rákosi-korhoz képest új iparágazatok fejlesztése vált fontossá, de előirányozták a már megkezdett beruházások gyors befejezését – így a mecseki, azon belül a pécsi, komlói és szászvári beruházásokat.³⁷ Ezzel párhuzamosan folytatódott a többi bányaiipari beruházás, köztük a tanulmányunkban később szóba kerülő uránbányáé is.³⁸

1963-tól kezdve az éjjeli szanatóriumok is lassan átalakultak, a meglévő mellé még egy funkciót kaptak. A Sikondai Fürdő működése ekkor mozdult el hangsúlyosabban a gyógyászat irányába.³⁹ Az ezt követő években, évtizedekben már nem csak általában regenerálódni vagy pihenni vágyó bányászok keresték fel a létesítményt, hanem az izületi betegségben szenvedő gyógyulni vágyók is. Ugyanakkor az éjjeli szanatóriumi funkció is fennmaradt. A nyolcvanas években, az egyszerre 100 beteget fogadni tudó intézmény évente 1600-1700 bányászt fogadott, és akkor már nem csak Baranyából, hanem a pl. a veszprémi szénbányákból is.⁴⁰ Sikondából tehát egy bányász gyógyközpontot hoztak létre, amely ilyen minőségében működött az ezt követő időkben.

3. Sikonda, a minta

3.1. Éjjeli szanatóriumok és üzemi gyógyközpontok

1963-ban a Dunántúli Napló azzal dicsekedett, hogy Sikonda az ország egyetlen bányászoknak nyílt éjjeli szanatóriuma.⁴¹ Ez valóban igaz is volt, az éjjeli szanatóriumok intézménye a szovjet minta ellenére viszonylag ritka jelenség volt. Maga az intézmény ugyanakkor létezett, bár kétségtelenül a bányászoknak szánt éjjeli szanatórium csak Sikondán volt jellemző. A szovjet minta bemutatása, és propagálása már 1944 végétől folyamatosan nyomon követhető. A hazai orvosok nagyon hamar felfigyeltek a jelenségre.⁴² Egészen a sikondai, majd a többi éjjeli szanatórium megnyitásáig különböző szakmai lapok és sajtóorgánumok folyamatosan adtak hírt a szovjet létesítmények működéséről, sikereiről, előnyeiről.⁴³

Bár időben a sikondai volt az első, az 1950-es években, más szektorban, az ország más területein is több hasonló jellegű intézmény jött létre. 1953-ban Görömbölytapolcán (ma Miskolctapolca) a Lenin Kohászati művek hozott létre egy éjjeli szanatóriumot a kohászainak. Néhány visszaemlékezés ezt Valkó Márton, akkori vezérigazgató találmányaként tünteti fel,

de ennek túlzását leszámítva kétségkívül nagy szerepe volt az intézmény létrehozásában.⁴⁴ Működése lényegében megegyezett a sikondai rendszerrel. A dolgozók nem a saját otthonukba mentek munka után, hanem a szanatóriumba: „Görömbölytapolcáról minden reggel autóbusz szállítja a szanatórium lakóit a gyárba és munkaidő után ugyancsak külön autóbusz viszi őket vissza a szanatóriumba. Itt már egyetlen feladatuk van csupán; hízni, pihenni, szórakozni. Mindehhez a gyár bőségesen biztosította a feltételeket: 5700 kalóriát tálnak, paprikáscsirke, vagy pörkölt, palacsinta, vagy torta formájában eléjük – hogy csak egyetlen nap ebédjét említsük. A hízás versenyben történik: a háromhetes turnus befejeztével tortát kap a győztes.”⁴⁵

Ahogy a görömbölytapolcai, úgy az ötvenes években létrehozott két budapesti éjjeli szanatórium is a sikondai intézményhez hasonlóan, de szovjet mintára jött létre. 1955-ben avatták fel a csepeli Rákosi Mátyás Művek dolgozóinak épült királyerdei éjjeli szanatóriumot, ahol a vasmunkások rehabilitációja folyt.⁴⁶ A tervek szerint, az első negyedévben mintegy 100 dolgozó rehabilitálását szerették volna megvalósítani.⁴⁷ A másik budapesti éjjeli szanatórium a vasutasoknak épült a Jávor utcában. Hasonlóan a csepeli vasöntöde intézményéhez itt is 100 főre tervezték az ellátást.⁴⁸

Az ötvenes évek végéig ez a négy intézmény működött éjjeli szanatóriumként.⁴⁹ Mindezek nyomán kijelenthetjük, hogy a sikondai éjjeli szanatórium nem egyedi jelenség volt az országban. Országon belül példaként is funkcionált annak ellenére, hogy alapvetően csak mintát követett, melyet a Szovjetunió adott. Nem volt tehát egyedi jelenség, hogy a gyárak, üzemek rehabilitációs céllal intézményt tartottak fenn dolgozóiknak. Fontos azonban kijelenteni, hogy az eddig tárgyalt esetekben nem elsősorban gyógyászati célú terápiákról beszéltünk. Összefüggésben a már említett gazdasági-ellátási helyzettel, egy erősítő, kondíciójavító intézkedéssorozatról beszélhetünk. Ez magyarázatul szolgálhat arra is, hogy miért pont ezekben az esetekben történt az ilyen rehabilitáló jellegű intézmények létrehozása. A szénbányászat kulcs eleme volt a szocialista gazdaságnak, csakúgy, mint a vaskohászat és a gépgyártás. Ezekben a területeken kulcsfontosságú volt a termelés biztosítása, és az előirányzott tervszámok elérése. Ezért lehetett fontos, hogy az itt dolgozók erőnlétével is foglalkozzanak.

3.2. Bányász szanatóriumok

Ahogy említettük, 1963 után a felerősítő rehabilitáció mellett megjelent Sikondán a határozottan gyógyászati célú, betegekkel foglalkozó szolgáltatás, vagyis az orvoslás is. A szemléletváltás eredményeképpen 1965. szeptember 22-25-én itt rendezték meg a III. bányaegészségügyi napokat,

melynek előadásai, és az ahhoz kapcsolódó viták rámutattak a bányászok egészségügyi problémáira, és lehetséges megoldásaira.⁵⁰ Az előadásokból az derült ki, hogy a legfőbb probléma a porártalom, és az annak nyomán fellépő szilikózis, továbbá a különböző mozgásszervi, ízületi bántalmak. A sikondai gyógyászati központ, mivel az ott talált termálvízforrásra épült, értelemszerűen az utóbbiak gyógyítására volt alkalmas. Ugyanakkor, mivel viszonylag elzárt, ezáltal nehezebben megközelíthető területen, a Mecsek hegységben található, az ottani friss és tiszta levegő a tüdőre is jótékony hatással van, annak ellenére, hogy nem a tüdőgyógyászat volt a profilja.

Éppen ezért a szocializmus időszakában nem a sikondai volt az egyetlen bányász gyógyászati központ, s nem a Mecseki Szénbányászati Tröszt volt az egyetlen olyan vállalat, amely gondot fordított a dolgozói, jelen esetben a bányászai egészségére és rehabilitációjára. A következőkben azt nézzük meg, az ország mely területein hoztak még létre vállalati bányászati szanatóriumokat.

Ahogy az éjjeli szanatóriumok esetében, úgy a bányász szanatóriumok esetében is egy borsodi példát vizsgálunk meg. A megye szénbányái a Borsodi Szénbányászati Tröszt kezelésében voltak. Míg Sikonda a reumás bántalmaktól szenvedő bányászokat gyógyította, itt a légúti panaszok orvoslására nyílt lehetőség. A jósvafői Béke-barlangban 1966-ban egy barlangszanatóriumot nyitottak az asztmás és az idült hörghurutban szenvedő bányászok számára.⁵¹ Erre nagyon alkalmas volt a barlang pormentes, és magas kalciumtartalmú és magas relatív páratartalmú levegője, ami miatt 1969-től hivatalosan is gyógyhellyé nyilvánították.⁵² Azt ezt követő években a barlangot folyamatosan látogatták, még külföldről is érkeztek vendégek. Sikerüket annak is köszönheték, hogy a kúra hatására többen részben vagy egészben felhagyhattak gyógyszereik szedésével.⁵³ A későbbiekben a vállalat folyamatosan fenntartotta a létesítményt, így lényegében elmondhatjuk azt, hogy gondoskodott a dolgozóinak a rehabilitálásáról.⁵⁴

A másik helyszín, ahol, bányász szanatóriumok nyíltak, a Balaton partja. Ebben az esetben nyilván össze lehetett kötni a gyógyászati és a rehabilitációs szakaszt, a pihenést a gyógyulással. A Balatontól északra több szénbányászati vállalat is működött: a dorogi, a közép-dunántúli, az oroszlányi, a tatabányai és a várpalotai. Hozzájuk esett közel Balatonfüred, ahol 1960-ban, a felújított Horváth-házban bányász szanatórium nyílt.⁵⁵ A szanatóriumot a szénbányák közelsége ellenére nem ők, hanem a Mecseki Ércbányászati Vállalat (MÉV) üzemeltette, akik 1975-ben ismét felújították az épületet.⁵⁶ A helyszín egyszerre adott lehetőséget gyógyulásra és egyszerre fürdőzésre. Mindez azt is mutatja, hogy a pécsi bányászok közül nem csak

a szén-, hanem az uránbányászok is rendelkeztek üzemi fenntartású szanatóriummal. Ez utóbbiak ráadásul pár évvel a bánya megnyitása után már regenerálódhattak az intézményükben.

Valamivel később, szintén a Balaton partján létesült a siófoki bányász szanatórium. 1983-ban az Egészségügyi Minisztérium és a SZOT kezdeményezésére a siófoki bányász üdülőt átalakították, és a nyaralási szezon végeztével egy kétfunkciós intézménnyé fejlesztették.⁵⁷ Szezonon kívül bányász szanatóriumként üzemeltették, szezonban pedig üdülőként. Valójában ez a téli kihasználatlanság ellen is hatásos volt. A beutaltak itt két hetet tölthettek, mely egy héttel meghosszabbítható volt. Alapvetően mozgásszervi, de részben bélrendszeri betegségekkel foglalkoztak.⁵⁸ Ez az intézmény a SZOT kezelésében működött, és szintén össze lehetett kötni a gyógyulást a pihenéssel.

Láthatjuk tehát, hogy maga a bányász szanatórium intézménye nem példa nélkül álló az országban. Az ország számos területén figyelhető meg a sikondaihoz hasonló intézmény. Ezek egy része közvetlenül köthető bányavállalathoz, más része inkább a Szakszervezetek Országos Tanácsához. A bányához közvetlenül tartozó intézmények is alapvetően a helyi szakszervezet közreműködésével üzemeltek.

4. Következtetések

Sikonda termálvize mind hőfokát, mind ásványianyag-tartalmát tekintve hatalmas lehetőségeket rejt magában. Ezeket a lehetőségeket lényegében közvetlenül a felfedezése után elkezdtek kiaknázni. Először közvetlenül a székeskáptalan, majd Kolossváry Andor nyugdíjba menetele után budapesti vállalkozók és orvosok üzemeltették a fürdőt. A második világháború előtt országos hírnévre tett szert, népszerű üdülőhellyé vált, nem csak a környező lakosok számára. A Dunagőzhajózási Társaság, amelynek a kezében voltak a mecseki szénbányák, már a kezdetektől támogatta, hogy a bányászok reumatikus panaszait Sikonda gyógyvizében kezeltesék. A gyógyszálló azonban a viszonylag magas árai miatt nehezen volt elérhető az alacsonyabb keresetű bányászok számára. A második világháborús pusztítás, majd az azt követő zűrzavar és a kedvező politikai viszonyok lehetővé tették, hogy a szállót a szakszervezet követelésére állami tulajdonba vegyék, és bányász szanatóriummal alakítsák át.

A folyamat nem volt egyedülálló: az ország számos területén hasonló folyamatok játszódtak le. Az államosított szállók megnyíltak a kisebb jövedelemmel rendelkező rétegek előtt is, így Sikonda látogatottsága is töme-

gessé vált. A szocializmus időszakában a vállalatok, általában a szakszervezeteken keresztül, gondoskodtak dolgozóik gyógyításáról, rehabilitációjáról és általában a regenerálódásáról. Ezeket a célokat szolgálták az üzemi-szakszervezeti rendelők, kórházak, szanatóriumok, illetve az üdülők is. Amennyiben lehetőség volt rá, úgy valamilyen természeti adottságot használtak ki: légúti betegségek esetén barlangokat, mozgásszervi betegségek esetén gyógy- és termálforrásokat. Vagy csak egyszerűen a Balaton mellé telepítették az intézményt, összekötve a gyógyulást a pihenéssel, akár kétfunkciós intézmény keretein belül is. Ez utóbbi nem csak a bányászatra, de a gazdaság valamennyi szegmensére jellemző volt.

Sikonda története azonban tartalmaz valami egyedit. Jóllehet szovjet minta alapján működött, a rendszerét onnan vette át – ez különösen az éjjeli szanatórium intézményére igaz, – tevékenysége Magyarországon mindenképpen újdonságnak számított. Itt született az első éjjeli szanatórium, az itt szerzett tapasztalatokat felhasználták az ország más területein is. Ugyanakkor, bár nem az első bányász szanatórium volt, de egyrésről országos szinten az egyik legjelentősebb, másrésről az egyetlen olyan intézmény, amely a két szanatóriumi formát egyesítette, és a mai napig egyesíti magában. A Bányászati Utókezelő és Éjjeli Szanatórium ugyanis a mai napig működik, 2012-ben európai uniós forrásokból fel is újították.⁵⁹

JEGYZETEK / NOTES

1. Huszár Zoltán (2007): 31. old.
2. Kaposi Zoltán (2006): 51. old.
3. Huszár Zoltán (2007): 94-97. old.
4. Dunántúl, 1928. március 22.
5. Vitális (1933): 21-22. old.
6. Szászi Tibor – Kovács András (1976): 20. old.
7. Ugyanott 22. old.
8. Kaposi Zoltán (2012): 9. old.
9. Dunántúl, 1932. augusztus 14.
10. Polics József (2014): 140. old.
11. Szászi Tibor – Kovács András (1976): 23-24. old.
12. Vratarics Györgyné (1988): 25-26. old.; Dunántúl, 1932. július 12.; Dunántúl, 1934. július 22.
13. Dunántúl 1935. március 24.
14. Dunántúl 1935. július 3., Magyarország, 1935. augusztus 8.
15. Nagy Magyar Compass 60/2. (1936): 501. old.
16. Nagy Magyar Compass 63/2. (1939): 519. old, Nagy Magyar Compass 64/2. (1940): 512. old.
17. Soós Józsefné-Tímár Istvánné (2015): 27. old.
18. Domonkos Endre (2019): 81-82. old., Huszár Zoltán (2007): 352. old.
19. 1946. évi XIII. törvénycikk a szénbányászat államosításáról. Kihirdetve: 1946. június 26.
20. Jóvátételi Hivatal 29063/1946. számú rendelete
21. Huszár Zoltán (2007): 352. old.
22. Dunántúli Népszava, 1947. október 22., a forrást idézi Szászi Tibor – Kovács András (1976): 26. old.
23. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M. E. számú rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmives nép földhözjuttatásáról, Magyar Közlöny, 1945. március 18.
24. Új Dunántúl, 1946. augusztus 28., a forrást idézi Szászi Tibor – Kovács András (1976): 27. old. és Soós Józsefné-Tímár Istvánné (2015): 28. old.
25. MNL-BML X.17. MKP Pécsi Bizottsága iratai: az 1946. május 22-i vezetőségi ülés jegyzőkönyve
26. Új Dunántúl, 1946. június 2.

27. Új Dunántúl, 1946. augusztus 28.
28. Ugyanott
29. Magyar Közlöny 1949. május 4.
30. Magyar Közlöny 1949. december 6.
31. Kaposi Zoltán (2002): 350. old.
32. Huszár Zoltán (2007): 352-353. old.
33. Kaposi Zoltán (2002): 356. old.
34. Szászi Tibor – Kovács András (1976): 31-33. old.
35. Rózsahegyi István (1963): 1565. old.
36. Szászi Tibor – Kovács András (1976): 34. old.
37. Kaposi Zoltán (2002): 374-375. old.
38. Kaposi Zoltán (2002): 379. old.
39. Dunántúli Napló, 1963. október 24.
40. Dunántúli Napló, 1983. december 7.
41. Dunántúli Napló, 1963. október 24.
42. Hírek. Orvosok Lapja 1946/13. 815. old.
43. Az Orvosok Lapján kívül pl. a Népszava 1948. május 16-i számában, egy a Szovjetunió javuló helyzetét bemutató (propagáló) cikk említ 105.000 éjjeli szanatóriumban pihenő munkást, de kiemelendő az 1949. június 19.-i száma, ahol több, mint fél oldalas cikket szenteltek a moszkvai „Vörös Proletár” gyár éjszakai szanatóriumának
44. Az Acélváros végnapjai (2017): 109. old.
45. Magyar Ifjúság, 1960. április 23.
46. Magyar Nemzet 1955. január 18.
47. Szabad Nép, 1954. december 21.
48. Szabad Nép, 1954. október 7.
49. Népszabadság, 1958. november 6.
50. Az erről készült konferenciakötet: Bányaegészségügy (1966)
51. Észak-Magyarország, 1966, május 28.
52. Észak-Magyarország, 1969, december 17.
53. Magyar Nemzet 1971. június 30.
54. 200 éves a borsodi szénbányászat (1986): 186. old.
55. Középdunántúli Napló, 1960. június 9., Képes Magyarország 1960. augusztus 1.
56. Napló [Veszprém], 1975. április 26.
57. Somogyi Néplap, 1983. augusztus 7.

58. Somogyi Néplap, 1983. december 31.

59. 250 millió forint értékben. Világgazdaság, 2012. augusztus 10.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Szakirodalom

200 éves a borsodi szénbányászat (1986): 200 éves a borsodi szénbányászat 1786-1986. (szerzők és szerk. Bertalanfy Béla et al.). [Miskolc]

Az Acélváros végnapjai (2017): Az Acélváros végnapjai. Hogyan semmisült meg húszezer ember munkahelye a Lenin Kohászati Művekben. (Szerk Lóránt Károly). Lakitelek

Bányaegészségügy (1966): A bányaegészségügy egyes kérdései II: A III. bányaegészségügyi napok előadásai és vitái. Sikonda, 1965. IX. 22-25. Sikonda

Domonkos Endre (2019): Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete 1945-1953 között. Budapest

Huszár Zoltán (2007): Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19. század végétől a második világháború kezdetéig. Doktori (PhD) disszertáció. Pécs

Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Budapest-Pécs

Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867-2000. Pécs

Kaposi Zoltán (2012): Növekedés és válság. Bankok és pénzügyek a 20. század első felében. In: www.tte.hu/media/pdf/novekedes_es_valstag.pdf Konferencia-előadás tanulmányváltozata. Budapest, Történelemtanárok Egylete honlapja [letöltés ideje: 2020.04.17.]

Polics József (2014): A 85 éves Sikonda története. In: Múltunk a jelenben 2. A komlói településtörténeti konferenciák 2012-2013. (Szerk. Páll Lajos). Komló. 137-144. old.

Rózsahegyi István (1963): Az éjjeli szanatóriumok szerepe a rehabilitációban. Orvosi Hetilap 1963. augusztus. 1564-1565. old.

Soós Józsefné-Tímár Istvánné (2015): Sikonda-fürdő története (1927-2014). Komló

Szászi Tibor – Kovács András (1976): Sikonda. Kézirat. Komló

Vitális Sándor (1933): Sikondafürdő és környékének hidrogeológiai viszonyai. Hidrológiai Közlöny 1933. 21-54. old.

Vratarics Györgyné (1988): Sikonda-fürdő története 1928-1978. Sikonda

Törvények, rendeletek

1946. évi XIII. törvénycikk a szénbányászat államosításáról

1951. évi II. törvénycikk az ötéves tervről szóló 1949. évi XXV. törvény módosításáról

Belügyminisztérium 232.952–1935. XIII. számú rendelete

Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M. E. számú rendelete

Jóvátételi Hivatal 29063/1946. számú rendelete

Népgazdasági Tanács 332/26/1952. NT számú határozata

Népjóléti Minisztérium 3.046/E–1.–1/1949. N. M. számú rendelete

Források

Magyar Közlöny, 1945, 1949

MNL-BML X.17. MKP Pécsi Bizottsága iratai

Nagy Magyar Compass 60/2. (1936): Nagy „Magyar Compass” (Azelőtt Mihók-féle) 1936-1937. Jubileumi – 60-ik – évfolyam. II. rész: Iparvállalatok. (Szerk. Galánthai Nagy Sándor örököse). Budapest

Nagy Magyar Compass 63/2. (1939): Nagy „Magyar Compass” (Azelőtt Mihók-féle) 1939-1940. 63-ik évfolyam. II. rész: Iparvállalatok. (Szerk. Galánthai Nagy Sándor örököse). Budapest

Nagy Magyar Compass 64/2. (1940): Nagy „Magyar Compass” (Azelőtt Mihók-féle) 1940-1941. 64-ik évfolyam. II. rész: Iparvállalatok. (Szerk. Galánthai Nagy Sándor örököse). Budapest

Orvosok Lapja 1946.

Hivatkozott sajtóanyagok

Dunántúl, 1928, 1932, 1934, 1935,; Dunántúli Napló, 1963, 1983,; Dunántúli Népszava 1947,; Észak-Magyarország, 1966,; Képes Magyarország, 1960,; Középdunántúli Napló, 1960,; Magyar Ifjúság, 1960,; Magyar Nemzet, 1955, 1971,; Magyarság 1935,; Napló [Veszprém], 1975,; Népszabadság, 1958,; Népszava, 1948, 1949,; Somogyi Néplap, 1983,; Szabad Nép, 1954,; Új Dunántúl, 1946,; Világgazdaság, 2012

Dr. habil. DOMONKOS Endre.
tudományos főmunkatárs
Budapesti Gazdasági Egyetem, Alkalmazott Tudományok
Egyeteme
Külkereskedelmi Kar, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék

Senior Research Fellow
Budapest Business School University of Applied Sciences
Faculty of International Management and Business
Department of International Relations
email: Domonkos.Endre@uni-bge.hu

**AZ „ÚJ SZAKASZ” GAZDASÁGPOLITIKÁJA KÖZÉP-
ÉS KELET-EURÓPÁBAN**

*ECONOMIC POLICY OF THE „NEW COURSE” IN
CENTRAL AND EASTERN EUROPE*

ABSTRACT

After the death of Stalin on 5th March 1953, the new Soviet leadership headed by Malenkov and his associates launched the politics of “New Course”. Compared with the previous period, economic development policy was modified because the share of heavy and armament industries was reduced considerably within the investments. Measures were taken in the agriculture in order to lay off forced collectivization and to increase food processing. The communist leadership broke off with the Stalinist “cult of personality” and refused the concept of unavoidable war between East and West. The necessity for the introduction of the “New Course” was linked with the increasing economic and social tensions in the socialist countries. The political “thaw” and the reform endeavours of Central and Eastern Europe was influenced by the 20th Congress of the Soviet Communist Party, which was held in February of 1956. The speech of Nikita Khrushchev, who made a sharp turn against Stalinism, by condemning the violation of “socialist legality” and the ruthless terror had profound impact on the further economic and political development in the Central and Eastern European

countries. As a result of this process de-Stalinisation started to emerge in the region as a whole.

The objective of my paper is to analyse the peculiarities of the “New Course” in Central and Eastern Europe. Besides the comparison of the development of each country, emphasis will be given on the economic consequences of the political “thaw” in the region. Because of length constraints, I will not highlight the political history of Central and Eastern European countries.

Kulcsszavak: gazdaságtörténet, „új szakasz”, Közép- és Kelet-Európa, desztalinizáció, reformintézkedések

Keynotes: economic history, „New Course”, Central and Eastern Europe, de-Stalinisation, reform measures

1. Bevezetés

Sztálin halálát követő (1953. március 5.) időszakban hatalomra került új vezetés meghirdette az „új szakasz” politikáját, amely Georgij Malenkov miniszterelnök és munkatársai nevéhez kötődött. A korábbi korszakhoz képest módosították a gazdaságfejlesztés irányelveit, melynek során csökkentették a beruházásokon belül a nehézipar és a hadiipar arányát. A mezőgazdaságban felhagytak az erőszakos tévesztéssel és szorgalmazták az élelmiszer-termelés növelését. Lényeges változást jelentett a sztálini időszakhoz képest, hogy a kommunista pártvezetés szakított a háború elkerülhetetlenségének koncepciójával és a személyi kultusz elvével. Az „új szakasz” bevezetésének szükségessége szorosan összekapcsolódott a szocialista tábor országaiban kialakult gazdasági és társadalmi feszültségekkel. Az enyhülési politika és a közép- és kelet-európai országok reformtörekvései szempontjából meghatározó fontosságú volt az SZKP 1956. február 14-25-ei XX. kongresszusa, amely szentesítette a desztalinizáció folyamatát. A sztálinista rendszert és annak bűneit elítélő hrucsovi politika jelentős hatást gyakorolt a közép- és kelet-európai államok későbbi gazdasági-politikai fejlődésére.

2. Az „új szakasz” gazdaságpolitikája az NDK-ban

Az „új szakasz” bevezetésére először az NDK-ban került sor. 1953. május 13-án és 14-én a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) Központi Bizottsága legkevesebb 10%-os normaemelést jelentett be.¹ A minisztertanács május 28-án elrendelte az új normák bevezetését. Válaszul 1953. június 16-17-én Kelet-Berlinben munkásfelkérésre került sor, amely hamarosan

több nagyvárosra is áttért. A megmozdulás Walter Ulbricht sztálinista rendszere elleni nyílt támadás volt, melynek során a felkelők követelték a megszálló szovjet csapatok NDK-területéről történő kivonását és szorgalmazták az elhibázott gazdaságpolitika korrekcióját. A keletnémet párvezetés a munkásfelkelést szovjet segítséggel leverte és véresen megtorolta.²

A NSZEP a felkelés leverésével párhuzamosan kidolgozta a Neuer Kursként emlegetett „új szakasz” gazdaságpolitikáját. Az új kurzus jegyében meghirdették az élelmiszer- és a fogyasztási cikkek gyártó iparágak nehézipar rovására történő fejlesztését, a lakosság életszínvonalának emelését, valamint a magánkisipar és a magánkiskereskedelem szerepének újbóli megerősítését. Leállították az új téveszek és tagok szervezését, illetve lehetővé tették a termelészövetkezetek feloszlását, a közös gazdaságból való kilépést. 1953. július közepéig mintegy 1300 magánvállalkozó kapta vissza üzletét vagy üzemét. A magánvállalkozók adótartozásának 42%-át az állam elengedte, fizetendő jövedelemadójukat 10-15%-kal csökkentette. A magánkezdeményezés ennek ellenére sem lendült fel, mert sokan átmeneti intézkedésnek vélték az engedményeket.³

A kommunista állampárt (NSZEP) a felkelés leverése után négy nappal visszaállította az április 1-jei normákat, egyidejűleg 10 márkával növelte a legkisebb nyugdíjakat. Július közepére a „népi tulajdonú” ipar munkásainak minimálbérét 20-38 márkával emelték.⁴

Az 1953. augusztus 22-i egyezményben a Szovjetunió lemondott a még nem teljesített 2537 millió dolláros keletnémet jóvátételről, ellenszolgáltatás nélkül visszaadott 33 nagy kohászati, vegyipari és gépipari üzemet. A kereskedelmi tartozások kivételével elengedte az NDK háború utáni tartozásait, és 1954. január 1-jétől évi 350 millió márkára csökkentette az NDK-ban állomásozó szovjet csapatok költségeihez való német hozzájárulást. A szovjet kormány 485 millió rubel hitelt folyósított a keletnémet államnak és jelentősen növelte áruszállításait.⁵

A keletnémet gazdaságban végbement pozitív fejlemények ellenére a NSZEP IV. kongresszusa véget vetett az új irányvonalnak. Walter Ulbricht a korábbi hierarchikus uralmi struktúrák megőrzésére törekedett. Gazdaságpolitikai téren a korábbi időszakhoz való visszatérést jelentette a második ötéves terv (1956-1960), amely az ipari termelés több mint 50%-os, a bérek 30%-os növekedését, a heti munkaidő 40 órára csökkentését tervezte. A terv középpontjában a beruházási eszközöket előállító iparágak fejlesztése és a mezőgazdaság kollektivizálásának felgyorsítása állt. A pártvezetés a nehézipar átfogó fejlesztése mellett szorgalmazta a fogyasztási iparágak termelésének növelését is. A keletnémet kommunista vezetés ugyanakkor

– szakítva az SZKP XX. kongresszusának irányvonalával – 1959-ben a szocialista átalakítás ütemének felgyorsítását hirdette meg.⁶

A mezőgazdaság erőszakos tévesztésének katasztrofális következményei voltak. Számos termelőszövetkezet nem teljesítette a tervet, vagy csak részben művelte meg a földet. A magánkezdeményezés megbénult.⁷ A gazdasági helyzet további romlásával párhuzamosan mintegy 200 ezer fő hagyta el az országot, amely megfosztotta a keletnémet gazdaságot a szakképzett munkaerőtől.⁸

3. Nagy Imre reformkísérlete

Sztálin halálával bekövetkezett fordulat eredményeként Magyarországon is új miniszterelnök lépett hivatalba. Nagy Imre 1953. július 4.-1955. március 28. között volt a minisztertanács elnöke. Nagy Imre irányításával az alábbi kiigazításokat hajtották végre a gazdaságban:

- a folyó beruházási tervet az 1953. évi 16,8 milliárd Ft-ról 1954-re 11,8 milliárdra csökkentették;
- módosították a beruházások szerkezetét. Az ipar részesedése 46%-ról 35%-ra, a nehéziparé 40%-ról 30%-ra mérséklődött. A mezőgazdasági beruházások aránya ugyanakkor 13%-ról 24%-ra emelkedett, a lakásépítésre fordított összegeké 6%-ról 11%-ra.⁹
- Döntöttek a leállítandó kiemelt nagyberuházásokról;
- Eltörölték a kulák listákat.
- Csökkentették a magánparasztság adóterheit és a beadási kötelezettségeket.
- Eltörölték az adó és beadási kötelezettségek elmaradása miatt kiszabott büntetéseket.
- Javították az agrárágazat eszköz-ellátottságát, ennek során csökkentették a gépállomások szolgáltatásainak díjtételét.
- Megszüntették az erőszakos tévesztés korábbi gyakorlatát.
- Lehetővé tették a szövetkezetekből történő kilépést, sőt ha a tagság kétharmada úgy döntött, fel is lehetett oszlatni a termelőszövetkezeteket.¹⁰
- 1954 tavaszáig mintegy 10 ezer fogyasztási cikk árát csökkentették mintegy 5 és 40% közötti mértékben, miközben a munkások és az alkalmazottak bérét megemelték – reálértéken számítva átlagosan mintegy 15%-kal.¹¹

Az intézkedések látványos fordulatot hoztak mind a közellátásban, mind az életszínvonal növelése terén. A mezőgazdaságban jelentősen csökkent a

termelőszövetkezetek száma. A felbomlások és a kilépések következtében a téések száma 5100-ról 4381-re, a taglétszám 370 ezerről 230 ezerre, s a földterület 2,5 millió holdról 1,6 millióra csökkent.¹²

1955 tavaszán ismét újabb fordulat történt a magyar belpolitikában. A sztálini irányvonalat követő Rákosi és támogatói éles támadást indítottak Nagy Imre és reformpolitikája ellen. A magyar miniszterelnököt jobboldali elhajlással és revizionizmussal vádolták. Nagy Imrét 1955. április 14-én kizárták a pártból. A Gazdaságpolitikai Bizottság újból az 1953 előtti irányba fordította a tervezést. Politikailag és gazdaságilag is visszarendezés történt, burkolt áremeléseket hajtottak végre, az adóterheket növelték. A pártvezetés újból visszatért az erőszakos téeszesítés gyakorlatához és megszigorította a terménybeszolgáltatási kötelezettséget. Az iparban ismét a normarendezésekhez fordultak, ezzel próbálva javítani a termelékenységet. A gazdaság rendkívül súlyos helyzetbe került. 1956 szeptemberében el kellett ismerni, hogy túlzottak voltak az előző évi tervhez fűzött remények. A párt a Szovjetunióhoz fordult segítségért.¹³

4. Csehszlovákia

Az 1940-es évek végén megindult erőszakos téeszesítés és az első öt-éves terv, egyoldalú nehézipar fejlesztését szolgáló programja súlyos torzulásokat okozott a csehszlovák gazdaság szerkezetében.¹⁴ Az ötéves terv végrehajtásakor sorra jelentkeztek – a többi KGST-országhoz hasonlóan – a gazdasági növekedést akadályozó tényezők: az általános tüzelő- és nyersanyag-ellátási nehézségek, a munkaerőhiány, valamint a növekvő külkereskedelmi mérleg deficit problémája. Állandósult a hiány a fogyasztási cikkek mellett az alapvető élelmiszerekből is. A gazdasági helyzetet súlyosbította az agrárágazatban dolgozó munkaerő további bevonására alapozott gazdaságfejlesztési stratégia, amely bürokratikus irányítással párosult.¹⁵

Csehszlovákiában az 1953 elején bevezetett inflációellenes pénzügyi reform miatt sztrájkokra került sor Plzeňben, Prágában és Strakoniceben. A munkabeszüntetések egyértelműen jelezték a csehszlovák államban kialakult társadalmi és politikai feszültségeket.

Zápotocký államelnök a CSKP 1953. szeptember 4-i, nem nyilvános beszédében túlfeszítésről, népgazdasági aránytalanságokról beszélt. Magyarországhoz hasonlóan itt is a kormányfő (Viliam Široký) jelentette be a változásokat a lakosságnak, ezért Csehszlovákiában új kormányhatározatról beszéltek, amelynek középpontjában az életszínvonal növelése és a mezőgazdaság fejlesztése állt. 1953 szeptemberében az aránytalanságok

kiküszöbölése érdekében átdolgozták a népgazdasági tervet. Az 1953. évi beruházásokat mintegy 16,1%-kal csökkentették, emelték a lakásépítésre fordítható összegeket, 665 millió koronával növelték az év végéig a termelőszövetkezetek fejlesztésére fordítható keretet, 111 millióval a kereskedelmi beruházásokat.¹⁶

A mezőgazdaságban eltörölték a kuláklisztát. Korlátozott mértékben ugyan, de lehetővé tették az egyéni parasztgazdák számára, hogy mezőgazdasági terményfeleslegük egy részét szabadpiacon értékesítsék. 1953 decemberében csökkentették a magánparasztok adóterheit és a beadási kötelezettségeket. Megszüntették az erőszakos téeszésítés korábbi gyakorlatát és növelték a mezőgazdasági termékek felvásárlási árát. A pozitív intézkedések hatására 1954-re a termelőszövetkezeti tagok száma 381 000-ről 304 000-re csökkent. Csehszlovákiában az 1953 és 1954 közötti időszakban a reálbérek közel 10%-kal növekedtek, a lakossági fogyasztás pedig 14%-kal bővült.¹⁷

A mezőgazdaságban végbement pozitív fejlemények ellenére 1955 júniusától újból megindult a téeszésítés. A parasztgazdák többsége azonban továbbra sem lépett be a termelőszövetkezetekbe. A kommunista pártvezetés válaszul újabb kulákellenes kampányt hirdetett és a gazdag-parasztok birtokait kártalanítás nélkül elkobozta. Csehszlovákiában a mezőgazdaság kollektivizálásának második hulláma szorosan összefüggött a városi lakosság élelmiszer-ellátásával és az ipar számára szükséges munkaerő biztosításával.¹⁸

1958-ban kísérlet történt a központosított tervutasításos gazdálkodás merev és bürokratikus irányítási rendszerének átalakítására. Az eredeti elképzelés a parancsgazdaságra épülő rendszer hatékonyabb működésének elérését célozta, csökkentve a pártapparátus gazdaságirányítás terén játszott szerepét. A vállalati önállóság növelése érdekében mintegy 1417 ipari vállalatot egyesítettek és 383 gazdálkodó egységet (VHJ, výrobní hospodářská jednota) állítottak fel. Ez utóbbi szervezetek a nagyvállalatok mellett mintegy 67 ipari üzemből álltak. Az intézkedés célja a vállalatokra lebontott kötelező tervmutatók számának csökkentése, valamint a termelők és a fogyasztók közötti piaci viszonyok kialakítása volt.¹⁹

Összegezve elmondható, hogy az 1950-es évek közepétől bevezetett reformintézkedések nagy részét a csehszlovák kommunista pártvezetés visszavonta, és újból visszatért a merev és bürokratikus szabályozás gyakorlatához.

5. Gomulka reformkísérlete Lengyelországban

Lengyelországban a pártvezetés mellőzte az „új szakasz” kifejezés használatát. A lengyelek azzal érveltek, hogy ők nem követtek el olyan súlyos hibákat, mint a többi népi demokrácia. A többi közép- és kelet-európai országhoz hasonlóan azonban itt is hangsúlyos feladattá vált az életszínvonal növelése és a mezőgazdaság fejlesztése az 1953 utáni időszakban.²⁰

1955-ben befejeződött a hatéves terv. Az ipari termelés növekedését kivéve egyetlen tervszámot sem sikerült teljesíteni. A gazdasági nehézségek már 1952-ben világosan megmutatták a tervek irrealitását. 1953-1954-ben többször is módosították azokat, de a gazdasági ágazatok közötti aránytalanságok veszélybe sodorták az egész tervgazdálkodást. Az erőszakos téveszesítés miatt a mezőgazdasági termelés még 1955-ben sem érte el a háború előtti szintet. Az átlagos reáljövedelem Lengyelországban 1955-ben 10-20%-kal alacsonyabb volt az 1938-as jövedelmeknél.²¹

A LEMP vezetése kezdetben bizonyos gazdasági könnyítésekkel, béremeléssel próbált a romló hangulaton segíteni.²² 1956. június 28-án Poznańban közel 55 ezer munkás tüntetett a munkanormák szigorítása és a progresszív darabbér eltörlése miatt, ami a munkások kétharmadának keresetsökkenéséhez vezetett. A kelet-berlini felkeléshez hasonlóan a megmozdulás itt is a sztálinista önkényuralmi rendszer ellen irányult. A demonstráció hamarosan véres felkeléssé vált. A rendőri erők és a tüntetők közötti összecsapás során 54 ember halt meg és több százán megsebesültek.²³ A munkásfelkelés és annak véres elfojtása fordulópontot jelentett Lengyelország legújabb kori történetében. 1956 októberében a LEMP KB ülése élesen bírálta a korábban folytatott, egyoldalú nehézipar fejlesztésére épülő gazdaságpolitikát. Az 1940-es évek végén kizárt Gomulát visszavették a pártba és október 20-án – a legfelső szovjet pártvezetés beleegyezésével – a LEMP első titkárává választották.²⁴

Gomulka az alábbi intézkedéseket hajtotta végre a gazdaságban:

- a kormány mellett létrehozták a Gazdasági Tanácsot, amelynek elnöke a piaci szocializmus bevezetése mellett elkötelezett Oskar Lange lett. Ez utóbbi testület 36 tagú volt, elnökből és elnök-helyettesekből, valamint gazdasági szakemberekből állt. A Gazdasági Tanács véleményező és javaslattevői jogkörrel rendelkezett és független gazdasági elemzéseket készített.²⁵
- Átfogó vita kezdődött a párton belül a gazdaság irányításának átalakításáról. 1957 nyarán került nyilvánosságra a „gazdasági modell irányvonalainak módosításáról” szóló javaslattervezet, amely a vállalatokra

- lebontott kötelező tervmutatók helyett a piaci ösztönzők szerepét hangsúlyozta. A dokumentum szorgalmazta a vállalatoknál a nyereségrészesedés fokozatos bevezetését és az árrendszer átalakítását, ugyanakkor a munkabérek központi szabályozását továbbra is fenntartotta volna.²⁶
- a kollektivizálást véglegesen megszüntették. A téeszék száma 1956 és 1957 közötti időszakban 10 200-ról 1700-re csökkent. A mezőgazdasági termelés 80%-át a helyreállított parasztgazdaságok adták.²⁷
 - a szejm elfogadta a munkástanácsok létesítéséről szóló törvényt. A lengyel üzemekben sorra alakuló munkástanácsok nem egy helyen leváltották a kompromittált igazgatókat.²⁸

1957-ben a LEMP visszatért a korábbi időszak gazdaságpolitikájához. A nemzetközi szakirodalom az 1957 és 1960 közötti időszakot „reformellenes” korszaknak nevezte el, amely egyet jelentett a Lengyel Munkáspárt központi hatalmi monopóliumának újbóli megerősítésével.²⁹ Bár az 1956-ban bevezetett gazdasági reformintézkedések egy része továbbra is hatályban maradt, a lengyel állampárt az 1950-es évek végén elutasított minden olyan törekvést, amely a központosított tervezéssel hatékonyabb működésére, és ezzel együtt a vállalati önállóság szerepének növelésére irányult.³⁰

A kormány mellett tanácsadó és konzultatív testületként működő Gazdasági Tanács elveszítette gyakorlati jelentőségét. Szerepét 1958-59-ben minimálisra csökkentették. A testületet 1962-ben a lengyel kommunisták feloszlatták.³¹

6. Románia

Romániában sem beszéltek új szakasról, de a Román Munkáspárt Központi Vezetősége (KV) 1953. augusztus 19-20-i plenáris ülésének határozata értelmében előirányozták a mezőgazdasági termelés és az életszínvonal növelését, valamint a nehézipar mérsékeltebb fejlesztését.³²

A második ötéves terv (1955-1960) továbbra is a szocialista iparosítás felgyorsítására és ezen belül a nehézipari ágazatok kiemelt fejlesztésére irányult. Az A (beruházási eszközök) és B (fogyasztási javak) szektor közötti aránytalanság változatlanul fennmaradt. A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás részesedése a beruházásokból mindössze 12,5%-ot tett ki.³³

Az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 14-25.) Romániában a hruscsovi irányvonal térnyerését eredményezte. Ennek szelleme hatotta át a

Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1956. december 27-29-i ülését is. Az RMP KV a következő, gazdasági intézkedéseket fogadta el:

- a szocialista iparosítás nehéziparra alapozott fejlesztése mellett biztosították a fogyasztási termékeket előállító iparágak és a mezőgazdaság kiegyensúlyozott fejlődését;
- pénzügyi és anyagi ösztönzőkkel támogatták a könnyűipar és az agrárágazat fejlesztését;
- szorgalmazták a túlzott mértékű központosítás gyakorlatának megszüntetését, növelve a szocialista vállalatok vezetőinek és a néptanácsok hatáskörét. A KV határozat a szocialista állami vállalatok hatáskörének bővítését hangsúlyozta a vállalati bevételek egy részének felhasználása terén.
- A mezőgazdasági termékek legnagyobb részénél eltörölték a központi alap kötelező kvóták útján való ellátását és bevezették a szerződések és felvásárlások rendszerét. 1957. január 1-jétől parasztgazdaságok számára megszűntek a kötelező kvóták az alábbi termékekből: búza, rozs, kukorica, napraforgó, más szemes termények, burgonya, széna, tehén- és juhtej.³⁴

Egészében véve megállapítható, hogy a balkáni országban az 1953 augusztusa és 1956 decembere közötti óvatos, sokszor ellentmondásosan megfogalmazott és végrehajtott reformintézkedések csökkentették a társadalom különböző rétegei – különösen az ipari munkásság és az egyéni parasztek – körében felhalmozódott társadalmi és politikai feszültséget.³⁵

7. Bulgária

Vulko Cservenkov, aki Georgi Dimitrov halála után (1949. április) Bulgária legfőbb vezetője lett, ugyancsak rendkívül óvatos, inkább csak közvetett kritikát mondott az előző évek gazdaságpolitikájáról. „Iparosításunk sikere, melyet az első ötéves terv során elértünk, most lehetővé teszi a fogyasztási cikkek termelésének maximális ütemű növelését és a lakosság anyagi és kulturális elmaradottságának gyors javítását”.³⁶

Cservenkov gazdasági téren csak kismértékű korrekciót hajtott végre. Mérsékelték az ipari beruházásokat, és több beruházási forrást biztosítottak a mezőgazdaságnak és a szolgáltatásoknak. Mindezek következtében a lakossági fogyasztás 1952 és 1955 között Bulgáriában a megtermelt javak 66%-ról 77%-ára emelkedett.³⁷ A második ötéves terv (1953-1957) a bruttó ipari termelés 60%-os növelését irányozta elő a tervidőszak végére. Ennek

során nagyobb hangsúlyt helyeztek a mezőgazdaság és a fogyasztási iparágak fejlesztésére. Ugyanakkor a beruházási források közel felét továbbra is a szén- és vasércbányászatra, valamint kohászatra fordították.³⁸

1958 végén újból megindult a mezőgazdaság erőszakos kolhozosítása. A hangsúly a meglévő szövetkezetek összevonásával létrejött nagyobb egységekre esett. Az 1950-es évek végére a bolgár gazdálkodás 932 szövetkezetben folyt. Ezek átlagosan 10 378 hektár nagyságúak voltak.³⁹ Bulgáriában a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket magába foglaló, nagyüzemi kollektív termelőegységeket hoztak létre, melyek méretüket tekintve nagyobbak voltak, mint a szovjet kolhozok.⁴⁰ A balkáni államban 1959-re a földek 92%-án mezőgazdasági nagyüzemek működtek.⁴¹ A mezőgazdaság téjeszesítésének káros hatásai a szövetkezetek alacsony hatékonyságú működésében és gépellátottságában is megmutatkoztak. A termelőszövetkezetekkel szemben a magángazdaságok magasabb terméseredményeket értek el. Az 1950-es években a legfontosabb állatfajták (birkák egyharmada, a szarvasmarha- és sertésállomány 38, illetve 40%-a) innen kerültek ki. A hús és a tej 40%-át a magángazdák és nem a szövetkezetek adták.⁴²

A bolgár kommunista pártvezetés a mezőgazdaság erőszakos téjeszesítésével és az átgondolatlan, egyoldalú nehézipar fejlesztését szorgalmazó gazdaságpolitikájával csak tovább tetézte a meglévő gazdasági problémákat. Mindez szükségessé tette a balkáni országban az 1960-as évek elején a gazdaságirányítás felülvizsgálatát.

8. Jugoszlávia

A térség országai közül kivételt jelentett Jugoszlávia, ahol a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) vezetése – szakítva a hivatalos sztálini politikával – 1948 után önálló nemzeti kommunista irányvonalat hirdetett.⁴³ 1950 júniusában a parlament törvényt fogadott el az „Állami vállalatok és munkáskollektívák magasabb gazdasági társulásainak irányításáról”. A „munkás öngazgatás” elvére épülő új rendszer elméletben elvette az államtól a termelési eszközök tulajdonjogát, és „társadalmi tulajdonnak” nyilvánította azokat. Az egyes vállalatok igazgatására a munkásokat hatalmazták fel.⁴⁴

A gyakorlatban a munkástanácsoknak viszonylag kevés hatalmuk volt. Az igazi irányítás a helyi pártszervek által kinevezett igazgatók kezében összpontosult. A munkástanácsok továbbra is a vállalatvezetés ellenőrzése alatt működő inkább konzultatív jogkörrel bíró szervezetek voltak.⁴⁵

Az 1953-ban elfogadott alkotmánymódosítás kimondta, hogy Jugoszlávia gazdasági és politikai rendszere a „munkás öngazgatás” elvére épül.⁴⁶

Az 1951 decemberi törvény a tervezésnél eltörölte a kötelező tervmutatókat és a központi tervek lebontását. 1952 folyamán megszüntették a kötelező tervutasításokat és az erőforrások állami elosztását. Részben liberalizálták az árakat és a külkereskedelmet. A vállalatok piaci környezetben kezdtek működni.⁴⁷

A mezőgazdaságban fordulópontot jelentett az 1953. március 30-án elfogadott rendelet, amely egészen új irányt szabott az agrárpolitikának. Hozzáálltak a téészek átszervezéséhez, amelyek idővel önigazgató agrárvállalatokká váltak. Megengedték a tagságnak, hogy kilépjen a szövetkezetekből és tíz hektárig (a magánbirtok nagyságát annyiban maximálták) magával vigye a beadott földet. Ennek hatására néhány év alatt a téészek többsége megszűnt.⁴⁸

Lényeges intézkedésnek bizonyult a jugoszláv bankrendszer átszervezését szabályozó törvény, melyet 1954-ben fogadtak el. A jogszabály lehetővé tette a helyi kommunák számára a bankok és pénzüzetek alapítását. Ez utóbbi intézkedés szakított a szovjet típusú egyszintű bankrendszer gyakorlatával. Az 1950-es évek második felében három szövetségi bankot alapítottak: a Külkereskedelmi Bankot (1955, Jugobank), a Jugoszláv Beruházási Bankot (1956) és az Agrárbankot (1958). A kormány felügyelete alatt működő Beruházási Bank az állami beruházások legfőbb finanszírozója volt.⁴⁹

Összegezve elmondható, hogy a jugoszláv gazdaság az 1950-es években bevezetett reformintézkedésekkel, bár továbbra is állami tulajdonban maradt, fokozatosan a piac felé fordult, amit elősegített az áruk és a munkaerő szabad áramlása, valamint a piaci árak.⁵⁰

9. Konklúzió

Sztálin halála (1953. március 5.) és Georgi Malenkov miniszterelnök hatalomra jutása fordulópontot jelentett a Szovjetunió és Kelet-Közép-Európa országainak modernkori történetében. Az új szovjet vezetés – szakítva a korábbi sztálinista gazdaságpolitikával, amely az erőltetett ütemű iparosításra és a mezőgazdaság kollektivizálására épült – módosította a korábbi gazdaságfejlesztési koncepciót. Mérsékelték a beruházásokon belül a nehézipar, és ezen belül a hadiipari részesedési arányát. A térség számos országában felhagytak a mezőgazdaság erőszakos téészesítésével (Csehszlovákia, NDK, Lengyelország és Magyarország) és a paraszti adóterhek, valamint a beszolgáltatási kötelezettségek csökkentésével ösztönözték az élelmiszer-termelés növelését. A korábbi sztálinista időszakhoz képest

nagyobb hangsúlyt helyeztek a közép- és kelet-európai lakosság életszínvonalának növelésére és a könnyűipari ágazatok fejlesztésére. További lényeges változást jelentett a szovjet pártvezetés részéről a személyi kultusz és a sztálini terror elítélése. Az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 14-25.) egybeesett a desztalinizáció folyamatával és alapvető hatást gyakorolt a térség államainak későbbi politikai és gazdasági fejlődésére.

JEGYZETEK / NOTES

1. Németh István (2002): Németország története. Egységtől az egységig (1871-1990). Aula Kiadó. Budapest. 494. old.
2. Aldcroft, Derek Howard – Morewood, Steven (1995): Economic Change in Eastern Europe since 1918. Chapter 7. Eastern Europe within the Soviet orbit. Aldershot, Hants, England: E. Elgar. 143-144. old.
3. Honvári János (2005): Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig. Aula Kiadó. Budapest. 383-384. old.
4. Németh (2002): 498. old.
5. Honvári János (2005): 384. old.
6. Németh (2002): 502. old.
7. Németh (2002): 504-505. old.
8. Aldcroft – Morewood (1995): 112. old.
9. Pető Iván – Szakács Sándor (1985): A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945-1985. I. Az újjáépítés a tervutasításos irányítás időszaka. 1945-1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 248-249. old.
10. Lendvai Edina: A szocialista korszak gazdasági élete 1945-1990. Mezőgazdaság. A koalíciós időszak (1945-1949). In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 166. old.
11. Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest. 378. old.
12. Romsics (1999): Uo. 378. old.
13. Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 145-146. old.
14. A szocialista Csehszlovákia gazdasági életéről lásd Gulyás (2005) 12-123. old és 124-125. old.
15. Teichova, Alice (1987): Die Tschechoslowakei 1918-1980. In: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart

- / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan. A. Van Houtte, Hermann Kellenbenz, Ilja Mieck, Friedrich Vittinghoff: Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 636. old.
16. Honvári (2005): 384-385. old.
 17. Myant, Martin (1989): *The Czechoslovak Economy 1948-1988. The battle for economic reform.* Cambridge University Press. Cambridge. 67-73. old.
 18. Myant (1989): 73. old.
 19. Brus, Włodzimierz (1986): 1957 to 1965. In *Search of Balanced Development.* In: M. C. Kaser (eds). *The economic history of Eastern Europe 1919-1975. Vol. III. Institutional change within a planned economy.* Oxford University Press. Oxford. 104-106. old.
 20. Honvári (2005): 385. old.
 21. Szokolay Katalin (1997): *Lengyelország története.* Balassi Kiadó. Budapest. 210. old.
 22. Szokolay (1997): Uo. 210.
 23. Aldcroft – Morewood (1995): i. m. p. 144.
 24. Berend T. Iván (1999): *Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944-1990. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944-1990.* Vince Kiadó. Budapest. 145. old.
 25. Brus, Włodzimierz (1986): 1957 to 1965. *Search of Balanced Development.* In: M. C. Kaser (eds). *The economic history of Eastern Europe 1919-1975. Vol. III. Institutional change within a planned economy.* Oxford University Press. Oxford. 97. old.
 26. Brus (1986): 98. old.
 27. Landau, Zbigniew – Tomaszewski, Jerzy (1985): *The Polish economy in the Twentieth Century.* Croom Helm. London & Sydney. 262-263. old.
 28. Szokolay (1997): 213. old.
 29. Slay, Ban (1994): *The Polish Economy. Crisis, reform, and transformation.* Princeton University Press. Princeton. New Jersey. 29. old.
 30. Landau – Tomaszewski (1985): 249-251. old.
 31. Brus (1986): 97-98. old.
 32. Honvári (2005): 385. old.
 33. Balogh László (2001): *Románia története.* Aula Kiadó. Budapest. 179. old.
 34. *A Román Munkáspárt Központi Vezetősége 1956. december 27-29-i plenáris ülésének határozata.* Állami Politikai Könyvkiadó. Bukarest. 1957. 4-17. old.
 35. Balogh (2001): 185-186. old.
 36. Chervenkov, Vulko (1954): *Kongresszusi beszámoló.* In: *Sheshti kongressz na Blgarszkata komunisticeszka partija.* Sofia. 35. old.

37. Berend T. Iván (2008): Európa gazdasága a 20. században. MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 174. old.
38. Lampe, John R. (1986): The Bulgarian economy in the Twentieth Century. Croom Helm. London. 144-145. old.
39. Brown, J. F. (1970): Bulgaria under Communist Rule. Praeger Publishers. New York. 205-208. old.
40. Aldcroft – Morewood (1995): 120. old.
41. Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. 380. old.
42. Jelavich, Barbara (2000): A Balkán története. II. kötet. 20. század. Osiris Kiadó. Budapest. 319. old.
43. Jugoszlávia politikai- és gazdasági életéről lásd. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 128-141. old. A szocialista jugoszláv államban a gazdasági és a nemzet/nemzetiség kérdéskör szorosan összefonódott, lásd Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közgazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No8.) 108-116. old. Továbbá Gulyás László (2009): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a Titó-i Jugoszláviában. Tér és Társadalom 2009/2. szám. 155-169. old.
44. Jelavich (2000): 337. old.
45. Schrenk, Martin – Ardan, Cyrus – El Tatawy, Nawal A. (1979): Yugoslavia. Self-management Socialism and the Challenges of Development. The Johns Hopkins University Press. Baltimore and London. 24. old.
46. Bićanić, Rudolf (1973): Economic policy in socialist Yugoslavia. Cambridge University Press. Cambridge. 69. old.
47. Berend (2008): 175. old.
48. Juhász József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest. 136. old.
49. Sundhaussen, Holm (1987): Jugoslawien von 1914 bis zur Gegenwart. In: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V. Band 6. Klett-Clotta. Stuttgart. 902-903. old.
50. Ivan T. Berend (1996): Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery. Cambridge University Press. Cambridge. England. 98. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Aldcroft, Derek Howard – Morewood, Steven (1995): Economic change in Eastern Europe since 1918. Chapter 6. A new start under socialism in the 1950s and 1960s. Aldershot, Hants, England: E. Elgar, 105-128. old.
- Aldcroft, Derek Howard – Morewood, Steven (1995): Economic Change in Eastern Europe since 1918. Chapter 7. Eastern Europe within the Soviet orbit. Aldershot, Hants, England: E. Elgar, 128-156. old.
- A Román Munkáspárt Központi Vezetősége 1956. december 27-29-i plenáris ülésének határozata. Állami Politikai Könyvkiadó. Bukarest. 1957. 4-17. old.
- Balogh László (2001): Románia története. Aula Kiadó. Budapest. 176-187. old.
- Berend T. Iván (2008): Európa gazdasága a 20. században. MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 174-178. old.
- Berend T. Iván (1999): Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944-1990. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944-1990. Vince Kiadó. Budapest. 127-161. old.
- Bićanić, Rudolf (1973): Economic policy in socialist Yugoslavia. Cambridge University Press. Cambridge. 63-71. old.
- Brown, J. F. (1970): Bulgaria under Communist Rule. Praeger Publishers. New York. 205-208. old.
- Brus, Włodzimierz (1986): 1957 to 1965. Search of Balanced Development. In: M. C. Kaser (eds). The economic history of Eastern Europe 1919-1975. Vol. III. Institutional change within a planned economy. Oxford University Press. Oxford. 71-139. old.
- Chervenkov, Vulko (1954): Kongresszusi beszámoló. In: Sheshti kongressz na Blgarszkata komunisticheska partija. Sofia. 35-36. old.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2009): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a Titó-i Jugoszláviában. Tér és Társadalom 2009/2. szám. 155-169. old.
- Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No8.) 108-116. old.
- Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 142-146. old.
- Honvári János (2005): Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig. Aula Kiadó. Budapest. 381-385. old.

- Ivan T. Berend (1996): *Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery.* Cambridge University Press. Cambridge, England. 94-126. old.
- Jelavich, Barbara (2000): *A Balkán története. II. kötet. 20. század.* Osiris Kiadó. Budapest. 318-339. old.
- Juhász József (1999): *Volt egyszer egy Jugoszlávia.* Aula Kiadó. Budapest. 124-139. old.
- Kaposi Zoltán (2002): *Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000.* Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. 368-382. old.
- Landau, Zbigniew – Tomaszewski, Jerzy (1985): *The Polish economy in the Twentieth Century.* Croom Helm. London & Sydney. 249-271. old.
- Lendvai Edina: *A szocialista korszak gazdasági élete 1945-1990. Mezőgazdaság. A koalíciós időszak (1945-1949).* In: Gulyás László szerk. (2009): *A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig.* JATE Press Kiadó. Szeged. 161-173. old.
- Lampe, John R. (1986): *The Bulgarian economy in the Twentieth Century.* Croom Helm, London. 139-155. old.
- Myant, Martin (1989): *The Czechoslovak Economy 1948-1988. The battle for economic reform.* Cambridge University Press. Cambridge. 65-89. old.
- Németh István (2002): *Németország története. Egységtől az egységig (1871-1990).* Aula Kiadó. Budapest. 491-505. old.
- Pető Iván – Szakács Sándor (1985): *A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945-1985. I. Az újjáépítés a tervutasításos irányítás időszaka. 1945-1968.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 239-292. old.
- Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó. Budapest. 373-382. old.
- Schrenk, Martin – Ardalan, Cyrus – El Tatawy, Nawal A. (1979): *Yugoslavia. Self-management Socialism and the Challenges of Development.* The Johns Hopkins University Press. Baltimore and London. 22-31. old.
- Slay, Ban (1994): *The Polish Economy. Crisis, reform, and transformation.* Princeton University Press. Princeton. New Jersey. 27-31. old.
- Sundhaussen, Holm (1987): *Jugoslawien von 1914 bis zur Gegenwart.* In: *Euro-päische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V.* Band 6. Klett-Clotta. Stuttgart. 847-915. old.
- Szávai Ferenc: *A szocialista korszak gazdasági élete 1945-1990.* In: Gulyás László szerk. (2009): *A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig.* JATE Press Kiadó. Szeged. 147-161. old.

Szokolay Katalin (1997): Lengyelország története. Balassi Kiadó. Budapest. 210-214. old.

Teichova, Alice (1987): Die Tschechoslowakei 1918-1980. In: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan. A. Van Houtte, Hermann Kellenbenz, Ilja Mieß, Friedrich Vittinghoff: Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 598-639. old.

GULYÁS László (főszerk.):
A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM TÖRTÉNETE
HÉT KÖTETBEN

IV. kötet: Csüllög Gábor – Gulyás László – Suba János:
Térképek a trianoni békediktátum történetéhez.

Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
 2020. 318 oldal

A három szerző, nagyszabású vállalkozásba fogott, amikor célul tűzte ki a békediktátum és sokrétű következményeinek földrajzi térbeli megközelítésű, térképeken való bemutatását. A kötet szerzői több tudományterületen alkotnak: Csüllög Gábor (geográfus, történeti földrajzos), Suba János (hadtörténész és térképész), Gulyás László (történész, regionalista), így együttműködésük egy igazán komplex szemléletű szakmunkát eredményezett, mely „*A trianoni békediktátum története hét kötetben*” című könyvsorozat IV. köteteként jelent meg 2020. június 4-én.

A szerzők száz térkép segítségével követik nyomon az általuk Köztes-Európaként definiált térség 1910–1938 közötti államhatárainak (át)alakulásait. Természetesen a szükséges vissza-, illetve kitekintés mellett a közép-pontban Trianon következményeinek bemutatása áll. Újszerű megoldásként valamennyi térképhez kapcsolódóan egy oldal terjedelmű szócikk (magyarázó szöveg) is helyet kapott, amely az elmaradhatatlan jelmagyarázat mellett segíti az olvasót a térkép „olvasásában”, megértésében.

A kilenc részre osztott szakmunka első fejezete a nagyobb területi egységektől a kisebbek felé haladva 13 térképen mutatja be Köztes-Európa, ezen belül az Osztrák-Magyar Monarchia és a Magyar Királyság 1914 előtti földrajzi, közigazgatási, gazdasági, nyelvi, valamint ez utóbbi segítségével kirajzolható etnikai viszonyait. Ezekből egyértelműen kirajzolódik a Kárpát-medence földrajzi egységével kontrasztba állítható etnikai sokféleség problémája, amely egészen napjainkig a térség konfliktusainak egyik fő eredője.

A második fejezet 12 térképe az Osztrák-Magyar Monarchia és benne a Magyar Királyság felosztására, területi „átszervezésére” irányuló terveket, külföldi és magyar politikusok, szakértők által felvázolt elképzeléseket mutatja be.

A következő fejezet nyolc térképe a Nagy Háború Osztrák-Magyar Monarchiát és a Kárpát-medence további sorsának alakulását érintő, a tér-

ség uralmi viszonyainak a későbbiekben a Párizs környékén lefektetett békeszerződések által való megváltozására is hatással lévő frontszakaszok bemutatására koncentrálnak. Ezek közül kiemelendő az a négy térkép, amely részletesen bemutatja az 1916-os erdélyi román betörést, az ezt követő válaszcsepást és a harcokat lezáró bukaresti béke területi aspektusait.

A negyedik fejezet tíz térképe a kötet egyik legérdekesebb része, melyeken a szerzők az Osztrák-Magyar Monarchia bukását követően, a területén jórészt ideiglenesen, rövidebb-hosszabb ideig fennálló, vagy csak tervként megfogalmazott, nemzetközileg el nem ismert államalakulások dömpingjét mutatják be. Ezen államterek elhatárolása igen nehéz feladat volt, mivel sokszor önmaguk sem definiálták határaikat.

Az ötödik fejezet a Magyar Királyság antant, illetve a környező államok által való megszállásának körülményeit és fokozatait mutatja be. A 12 részletes térkép időrendben haladva tárgyalja a magyar területvesztés körülményeit és a Károlyi-kormány ennek megakadályozására tett elégtelen és sikertelen – katonai helyett csupán diplomáciai térre szorító – manővereit, az antant jegyzékeinek elfogadása és a román, a szerb és a csehszlovák erők előretörése következtében gyorsan romló helyzetet, a Kun Béla-féle vörös diktatúra ideiglenes eredményeket hozó katonai ellenállását, majd összeomlását.

A következő, legnagyobb terjedelmű fejezet 17 térképen követi nyomon a párizsi békekonferencián az egyes győztes nagyhatalmak által Magyarország határaitra vonatkozóan megfogalmazott javaslatokat, valamint a határvonal meghúzására létrehozott bizottságok (Csehszlovák Bizottság, Román-Jugoszláv Bizottság) néhány, magyar szempontból leginkább vitatható döntését, továbbá a környező államok – végül meg nem valósult – maximális területi igényeit, illetve a nyugat-magyarországi kérdés alakulását, valamint néhány kisebb léptékű, utólagos határmódosítást. Az utolsó térkép összefoglalja az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolásával létrejött új közép-európai államalakulatok területi és népességszámbeli alakulását.

A hetedik fejezet 13 térképe a Magyar Királyságot, illetve a magyarságot, mint népet a trianoni békediktátum következtében ért veszteségeket veszi számba. Ezekből kirajzolódik, hogy az új határvonalak a környező népek etnikai és gazdasági érdekeinek teljes körű figyelembevételével lettek kialakítva, melyeket főként a magyar fél kárára érvényesítettek. Figyelmen kívül hagyták, hogy sok helyen az új határ mindkét oldalán magyar többségű etnikai tömbök éltek, ha az ellenérdekelt, győztesnek tekintett félnek gazdasági vagy katonai, stratégiai érdeke fűződött az adott terület birtoklá-

sához. Így a békeszerződés után létrejött „csonka” Magyarországnak területi és a megszállás által okozott anyagi és lakosságszámbeli veszteségei mellett, jelentős problémát okozott az évszázadok alatt egységes gazdasági, közigazgatási és közlekedési térré vált Kárpát-medence több, vele ellenséges államterületre való széttagolása. A térség feldarabolását viszont az utódállamok is megszínylették.

A nyolcadik fejezet 15 térképe a Párizs környéki békék által létrehozott új köztes-európai államkereteket tárja elénk, ahol a soknemzetiségű birodalmak helyére nemzetállamok helyett soknemzetiségű kisállamok léptek. A kötet Lord Rothermere revíziós javaslatának ismertetésével, illetve Magyarország a kisantanttal szembeni kedvezőtlen katonaföldrajzi helyzetének részletes elemzésével zárul. Láthatjuk, hogy korabeli magyar politikai vezetés a Magyarországot körülvevő jelentős ellenséges túlerő ellenére sem mondott le a területvisszacsatolások lehetőségéről, miként az is világos, hogy ezt önerőből nem, csak nagyhatalmi támogatással lehetett megvalósítani.

A kötet egyik fő erényeként az utolsó fejezet az adott, térképekkel bemutatott témakörben jobban elmélyedni kívánó olvasó számára nyújt részletes bibliográfiai segítséget. Olyan legfrissebb kutatásokon alapuló magyar nyelvű szakkönyvek, könyvfejezetek és tanulmányok elérhetőségét adja közre, amelyek elmélyíthetik és tovább bővíthetik a téma iránt érdeklődők ismereteit legyenek akár szakmabeliek vagy a vitatott történelmi kérdéseket figyelemmel kísérő műkedvelők.

A kötethez 14 nyelven rezümé is készült, melyek fő célja bizonyára a külföldi, köztes-európai olvasóközönség figyelmének felkeltése lehetett.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a szerzők számos ismert és kevésbé ismert, a trianoni békediktátumhoz valamilyen módon kapcsolódó eseménysort, megvalósult vagy papíron maradt elképzelést vittek térképre, amelyek a mai napig hatással vannak a Köztes-Európában és a Kárpát-medencében élő népek közötti viszonyrendszerre. A kötet megjelenésével a magyar történelemtudomány egy nagyon fontos gyűjteményes alapl munkával lett gazdagabb. Egyetlen kisebb kritikai észrevételünk: a kötetből nem derül ki, hogy valamennyi térkép saját szerkesztésű.

Zeman Ferenc PhD, történész

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárának munkatársa

